

LUGOS

RENDEZETT TANÁCSÚ VÁROS

TÖRTÉNETE

ADATOK ÉS VÁZLATOK

IRTA

IVÁNYI ISTVÁN

nyug. főgymn. tanár.

SZABADKA, 1907.

HORVÁTH ISTVÁN ÉS TÁRSA

KÖNYVNYOMDÁJA.

BOLDOGULT SZÜLEIM
EMLÉKÉNEK
ÉS
SZERETETT SZÜLŐVÁROSOMNAK
FIUI HÁLÁS TISZTELETTEL
AJÁNLOM E KÖNYVEMET.

ELŐSZÓ.

Már gyermekkoromban szíves figyelemmel hallgattam, midőn boldogult szüleim e város multjából egyes eseményeket elbeszéltek s ekkor fogamzott meg bennem a gondolat, hogy szeretett szülővárosomnak tört. multját kutatni s megírni fogom. Már tanuló koromban megkezdtem az adatok gyűjtését. Életem pályája messze elvetett városomtól s más vidék történetével kellett foglalkoznom sokáig, de azért a lugosi adatgyűjteményemet is féltve őrzött kincs gyanánt tekintetem, melyet ezentúl is minden alkalommal gyarapítani iparkodtam s egyes részeket fel is dolgoztam és nyomtatásban is közöltem; de egyéb elfoglaltságom s távollétem miatt e munkát rendszeresen nem folytathattam, nem végezhettem be.

Eközben 1896-ban elvesztettem szemem világát, de mihelyt kedélyem nyugalma helyreállt és fiamban segítséget is kaptam e célra, azonnal elhatároztam, hogy Lugos történetét körülményeimhez képest bár hiányosan s nem oly teljességgel, ahogy terveztem, befejezzem, nehogy adataim végképen haszon nélkül pusztuljanak el. Azért a már megjelent részeket kissé átdomítván és kiegészítvén, a többi adataimat is némileg rendszerbe

foglaltam, hogy mégis élvezhető egészet alkossanak. Ezen dolgozat kimerítő monografiának kevésbé felel ugyan meg s hiányait magam érzem legjobban; de mégis reménylem, hogy szeretett szülővárosom szívesen fogadja tőlem emlékül irod. munkálkodásom ezen utolsó termékét, amelyet azért is csak „Adatok és vázlatok“-nak tekintek Lugos történelméhez.

Fogadják e könyvet oly szíves elnézéssel, amily hálával s szeretettel nyújtom.

S most Ovidiussal mondom:

„Vade liber verbisque meis loca grata saluta!“

Szabadka, 1907. május hó 1.

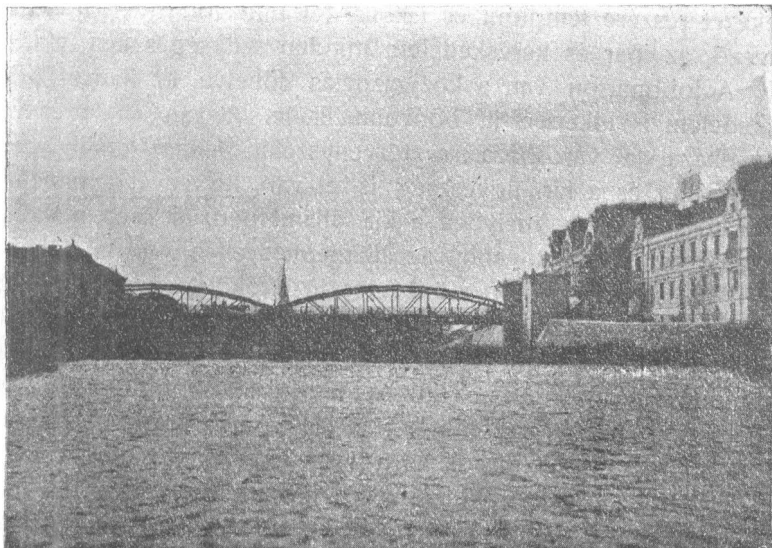
IVÁNYI ISTVÁN.

I.

A mai Lugos.

Lugos rendezett tanácsú város Krassó-Szörény vármegye székhelye a Temes mindkét partján terül el, melyen át előbb fahíddal, 1901. óta díszes vashíddal van a két rész összekötve.

Lejebb még egy gyalog fahíd, továbbra az ú. n. gazdasági fahíd, sőt a város végén a Lugos-facseti vasútnak is van hídjá. E városon át megy a Temesvár-erdélyi és a Lugos-karánsebesi országút.

A keleti- vagy jobbparti rész az ú. n. Oláh- vagy Román-rész, a régi Lugos (vagy a régibb okmányok szerint Lugas) neve után ítélve eredeti magyar telep, mely már 1333-ban rendezett egyházi viszonyok között volt, amennyiben egy rkath. papja em-

lítették és a karánsebesi esperességbe volt beosztva. A balparti rész az ú. n. Német-Lugos 1718-ban mint német falu kezdett telepíteni és 1793-ig önálló község volt. Ekkor a két rész közséگیleg egyesült és mint Lugos mezőváros közös sorsban folytatta életét egymást támogatva és kiegészítve. Végre 1889-ben rendezett tanácsú várossá lett, a mely körülmény nagyban emelte polgárainak önértetét és a város külső csinosodását, úgy hogy most már első tekintetre az egész környék díszes középpontjának tűnik fel rendezett s kövezett utcáival, számtalan szép magánházával, sőt több palotaszerű középületével. A városban található minden szükséges közigazgatási és igazságszolgáltatási fórum, minden hitfelekezet részére templom és iskola, sok művelődési és társadalmi tényező, az ipar és kereskedelem minden szükséges ága.

A jobbparton van a közigazgatás főhelye, az ipar és a kereskedelem is főképen itt bonyolítatik le. Itt van a díszes vármegyeháza, a városháza, a törvényszéki palota, amelyben a járásbiróság és a kir. ügyészség is el van helyezve, a pénzügyigazgatósági palota, melyben a kir. állami pénztár és a pénzügyigazgatóság is van, továbbá az államépítészeti hivatal, a posta és táviró, a csendőrség és az önkéntes tűzoltók laktanyája. Közjegyzőség mindkét részen van egy. — Templomok közül a gör. kath. püspöki templom és a gör. keleti két tornyú szép nagy templom, valamint ezeknek közös temetőjük a jobbparton van; a balparton pedig van a minorita klostrom és róm. kath. templom, az ág. evangélikusok és a reformátusok temploma és az izraeliták zsinagógája, valamint ezen három felekezet külön-külön temetője. Itt van a gör. kath. püspök residenciája is. A templomok mellett vannak a megfelelő felekezeti iskolák, így a gör. keleti és a gör. kath. a jobbparton, a balparton pedig az előbb r. kath. most állami elemi, az apácák, a protestánsok és a zsidók iskolái, továbbá a kir. tanfelügyelőség és az állami főgymnásium. Ugyan e részen épült a tűzér- és lovas kaszánya és a két honvéd gyalogsági laktanya, a jobbparton a szőlőhegyek alján 1877. óta a katonai sátoztábor áll. A balparton találjuk még a városi színházat, gőzfürdőt, a villanyvilágítási telepet (1899. óta), egy városi kórházat, a jobb parton pedig az 1904. évben épült magy. kir. selyem fonó-gyárat, a városi vágóhidat és az áll. földmives

iskolát, a város ellenkező végén a régi nagy ú. n. spanyol műmalmot és az előbbi szeszgyárból 2 év előtt alakított szövő-gyárat az országos vásártér mellett. — 9 pénztintézet, 5 könyvnyomda, 3 könyvkereskedés, kaszinók, téglagyárak, vendéglők és kávéházak, 3 gyógyszerár, számos művelődési- és jótékonsági egyesület mind a két parton vannak.

A német rész szépen rendezett hosszú utcáiban és csinos úri házaiban előbb nyugalmas élet folyt, kevesebb üzleti zajjal, míg végre 1876. okt. 22-én megnyílt a Temesvár-karánsebesi vasút*) Német-Lugost közvetetlenül érintve, itt is pezsgőbb életet és nagyobb forgalmat teremtett.

A város, különösen országos és hetivásárok alkalmával a környékből beözönlő falusi nép népies viseletével feltűnő festői képet mutat.

Az 1900. évi orsz. népszámlálás alkalmával Lugos összes területe 11.893 kat. hold és polgári népessége 15.457, katonai pedig 669 lélek; ebből 8103 férfi, 8023 nő. Vallás szerint 7439 róm. kath., 1054 gör. kath., 4761 gör. keleti, 437 ág. hitv., 789 ev. ref., 16 unitárius, 1622 zsidó és egyéb 8. — Anyanyelv szerint magyar 3932, német 6241, tót 77, román 5564, ruthén 3, horvát 13, szerb 153, egyéb 143. Ezekből írni és olvasni tud 10.084, magyarul beszél 7893 lélek, tehát a lakosság fele.

A lakóházak száma 2219. Ebből sok az emeletes ház.

A városban lakó nemzetiségek békében élnek ugyan egymással, de míg a németek és a magyarok a politikában és a társadalomban is egymáshoz szimulnak, addig a románok mindkét téren külön célokat követnek, külön úton járnak.

Lugoshely falu, amelyet először Marsigli említ fel, az 1690-es években Lugos város délkeleti szomszédja, nem volt Lugosnak régi helye, amint nevéből következtetni lehetne és amint némelyek alaptalanul vélik, mert e falu helyes román neve Lugosielu, azaz Kis-Lugos, helytelenül van Lugoshelyre magyarosítva.

*) Lásd: „Pesti Napló“ 1876. évi 254. számában az ünnepélyes megnyitást. A vonat folytatása Orsováig 2 évvel későbbben nyílt meg. — Lugoson át megy a Versec-Maros-illyei vasút vonal is.

II.

Városunk hajdankora.

Kr. előtt a IV. század óta a dákok uralkodtak e tájon. Főhelyük volt Sarmizegethusz, (a mai Várhely, Hunyad-vármegyében.) A rómaiak Kr. e. 10-ben a dákokat legyőzván, először jöttek át a Dunán, de a dákok még sokáig félelmetes ellenségeik maradtak a rómaiaknak, mígnem Traján császár Kr. u. 100—106-ig teljesen leverte őket és országukat elfoglalta. Vidékünk is ekkor lett római provinciává; római kolóniák telepítették ide, nevezetes műutak készítették s az egész vidéket a római művelődés szelleme töltötte be. ¹⁾ Nem valószínű, hogy a Caput Bubali nevű római kolónia a mostani Lugos területén volt volna; semmi emlék nem tanuskodik itt ezen helynek római régiségéről.

Kr. u. 275-ben a római légiókat visszavonták és a virágzó provincia barbárok kezébe került. Az ezután következő népvándorlási mozgalmak ismét nagy pusztulást okoztak az egész vidéken. A római szorgalom és műveltség majdnem minden eredménye megsemmisített. Először jöttek a gótok, majd a hunok, erre a gepidák, azután a longobardok és az avarok, akiket Nagy Károly császár hódított meg. Végre a IX. század végén a magyarok foglalták el az országot. A Temes vidékén akkor szláv népek laktak és ezeknek fejedelme Glád Árpádnak meghódolván, ő és utódai békében maradtak országukban, mígnem egyik utóda Ach-tum Szt. István ellen fellázadván, a király őt 1030-ban leverte és az egész vidéket országához csatolta. Ekkor szervezte a király a csanádi püspökséget és az itteni görög szerzeteseket Krassó-várra költöztette át.

Lugos, vagy mint régebben írták, Lugas valószínűleg a XIII. század közepén már fennállhatott és a tatárpusztítás után 1270. körül némileg erősítéssel is körülvéttetett, szintúgy Karánsebes és Lipppa is.

¹⁾ Megyénk határán volt tekintélyes római municipium: Tibiscum (ma Zsuppa) és Berzovia (ma: Zsidovin); kiváló hely volt még a mai Herkulesfürdő.

IV. vagy Kun László 1290-ben Karánsebesen volt és 2 hónap mulva Körösszegvár mellett a kunok által megöletett. — Róbert Károly király (1308—1342.) Temesvárt választotta székvárosának s e körülmény nem volt hatás nélkül a környékre. Onnan indult Bazarád Mihály oláh vajda ellen 1330-ban. Ugyaninnen indult fia Lajos király 1365-ben a Bolgárországot fenyegető török ellen s talán épen Lugoson és Karánsebesen át.

Lugos városnak és egyszersmind egyházi viszonyainak legrégibb felemlítését is ezen korban találjuk. Az 1333. évi pápai tizedjegyzék t. i. a (karán)sebesi főesperességbe sorolja helységünket, amelynek Balázs nevű papja lefizette illetékét („Blasius sacerdos de Lucas solvit pro III. pensas.“) Ezen adat után még Chery, Karasó, Sebes, Hudus, Dubas, Evzin stb. rkath. helységek is felsoroltatnak a sebesi főesperességben. (Monumenta Vaticana.) — Ezen Lucas tehát nem más mint a régi okiratokban és könyvekben többnyire Lucas néven említett városunk, amely az egyházi viszonyok ily rendezettsége mellett bizonyára politikai és társadalmi tekintetben is egészen rendezett állapotban volt. — Lugos nevének, a helység magyar lakossága és a név magyar alkotása és szép magyaros hangzása dacára valami tót lug szóból vagy a latin locus-, vagy lúcusból való erőltetett származtatása legalább is tudákos okvetetlenkedés, melynek e téren már letűnt a kora s a mellett még hazafiatlan is.

Más okirati felemlítését találjuk ²⁾ városunknak 1369-ben, midőn Egerszeg (a mai Jerszeg) határjárásában egy Lugosra vezető út is fel van említve. Lugos tehát nevezetesebb hely lehetett, amelyre hivatkoznak.

1376-ban Lugos már mint kir. város szerepel, amelybe néhai Garai Miklós nádor helyezett volt várnagyot (castellánust), valamint Sebes, Somlyó és Érsomlyó várakba is. E várakat Zsigmond király 1376. aug. 22-én a Temes és Csanád vmegyék főispánjává kinevezett Losonczy Lászlónak és Istvánnak adja át.

A régi Krassó vármegyének lakosságát magyarok képezték a Marostól a Dunáig kevés számú szláv népekkel. Ezt bizonyítják

²⁾ A következő adatokat nagyrészen Pesty Frigyes „Krassó vm. tört.“ c. munkájának II. kötetéből merítettem.

a régi helységnevek és egyéb határjelző vizek, halmok, fák stb. túlnyomóan magyar hangzású nevei.

Oláhok (vlachok) itt seholsem találhatók. Régi okirataink szerint csak az 1340-es évek óta tűnnek fel e vidéken, mint a balkáni országokból ide telepedő idegen jövevények, kik részint ígéretekkel kecsegtetve, részint pedig a török terjeszkedő hatalma által kiszorítva és menekülve jöttek mindég nagyobb számmal vidékünkre, ahol a k e n é z e k mint telepítési ügynök-félék, (akik e miatt az illető helységekben némi szabadalmakat s előjogokat kaptak) őket eleintén az elhagyott, néptelen kir. birtokokra telepítették le.

Az oláhok eszerint nem őslakók e vidéken, nem a régi dákoknak utódai, de az itteni római gyarmatosoktól sem származtat-hatják magukat, hanem délvidékről beköltözött idegen jövevények, akik később a kir. várak körül csoportosulva a gyérülő eredeti magyar lakossággal mintegy határőrök az illető várak szerint ke-rületekre osztva, ez országrészt a török becsapásai ellen védel-mezték és ezen réven is különféle előjogokkal ruháztattak fel. Ezek voltak a később ú. n. oláh kerületek s ezek egyike a lugosi kerület is. (Turchányi: Krassó vm. néprajzi viszonyai.)

1390-ben Lugos, Sebes és Miháld nevű kerületek (comitatus) a szörényi bán hatósága alá tartoztak, így 1391-ben és 1419-ben is Lugos, Sebes, Karán és Komjáti nevű kerületek (provincia) mint a szörényi bánság nevezetes alkatrészei említetnek.

Lugos és Karánsebes között igen fontos baráti és védszö-vetség létezett, amely politikai jelentőségű volt és az egész vidék-nek politikai magatartását is irányozta, amiért is ezt az uralkodók mindig számba vették és e két várost nem választották el egy-mástól. Már János király nemesítette Lugos oppidumot és kötötte össze Karánsebessel. Az összetartás érzete a viharos kor egész idején fokozódott és a török koron túl is a közérdekek élénk és barátságos felkarolásában nyilvánult.

A törökök 1396-ban nikápolyi győzelmük után először jöttek át a Dunán és egész Temesvárig raboltak, pusztítottak. A követ-kező években is nem egyszer jöttek portyázó török csapatok e vidékre. 1397-ben Zsigmond király Temesvárott országgyűlést tar-tott és Temesvár környékéről figyeltette meg a török csapatok

mozgalmaik. Ezen évben okt. 19., nov. 29. és dec. 2. napjain Karánsebesen is volt a király.

1428-ban Zsigmond király megtiltotta a lugosiaknak, hogy a hódosiaktól vámot szedjenek. — 1439 és 1440-ben Lugos mint oppidum, azaz mezőváros van felemlítve.

1438-ban Hunyadi János lett a szörényi bán, majd 1441-ben temesi gróf és belgrádi kapitány. Temesvárott palotát építtetett magának, s ide költözött át Kolozsvárról családjával. 1451. máj. 13-án csütörtöki napon Erdélyből jövet volt Lugoson és innen Temesvárra ment Hunyadi János kormányzó. Ugyanez évben Garai László felsorolván a régi Krassó vidéki várakat, felemlíti: „Érd-Somlyó, innde Crassó, necnon Ujlogosvár.“ (Új-Lugosvár.) A város tehát most két részből állott t. i. Ó- és Új-Lugosból.

1457-ben Czillej Ulriknak Belgrádon történt megöletése után V. László király Temesvárott esküvel is biztosította a Hunyadiakat, hogy emiatt nem fog rajtuk bosszút állani. Azonban a király Hunyadi Lászlónak márciusban történt lefejeztetése után Hunyadi János özvegyétől, Szilágyi Erzsébettől mégis félvén, a szörényi bánságot alkotó nyolc oláh nemes kerületnek, s ezek között a lugosi és a karánsebesi kerületnek régi szabadalmait újból megerősíti, hogy ezáltal ezek érzelmeit a maga részére biztosítsa. ³⁾

1463. májusban a Temesvár körül portyázó Ali bég leveretvén, Szendrődre sietett vissza.

1464-ben Mátyás király Lugos oppidumot Pongrácz János erdélyi vajdának adományozta. Ekkor Lugos és kerülete Temes vármegyéhez tartozónak mondatik. A lugosi várról nincsen említés téve.

Lugos később Corvin János birtoka lehetett, aki 1504. okt. 12-én meghalt és csak ennek özvegye kezével juthattak brandenburgi György örgróf kezébe Corvinnak magyarországi birtokai és névszerint Lugos is kastélyával. Az örgróf 1510-ben kinevezi Zakhali Dánt Zsidóvárban és Lugoson várnagyának („in Castelló cum oppido Lugos“) de csak felerészben, ami úgy magyarázható, hogy mellette e helyeken még más várnagy is lehetett.

1514-ben a Temesvár alatt szomorú véget ért pórlázadásban

³⁾ Ezen okmány Báthory 1609. évi megerősítésével olvasható Pesty Frigyes „Krassó vm.“ c. művének IV. K. 251. lapján.

a mi vidékünk oláh népe nem vett részt, mert az 1457. évi szabadalmak mellett nem volt érdekük fellázadni és szabadalmaikat továbbra is élvezték. — Ezen év decemberében Ulászló király Bruz Mátyásnak, mert ez a porlázadás elnyomásában Temesvárnál szintén kitüntette magát, Lugoson egy nemes telket adományozott.

1515. márc. 10-én Zápolya János erdélyi vajdának egy levele a szörényi bánhoz Lugoson kelt.

1522-ben a Szörény megyébe tartozó lugosi vár Lévai Zsigmond barsi főispáné volt. Ennek leánya Zsófia, Forgács Ferenczhez ment nőül, mire Lévai többi között a lugosi és a rékási vár negyedrészt leánynegyedül átadja nekik és pedig felét örökre, felét pedig csak bizonytalan időre. Forgács 1522-ben a garamszentbenedeki konvent előtt kötelezi magát, hogy e várakat minden pörös megtámadtatás ellen meg fogja védelmezni.

1529-ben ⁴⁾ Zápolya János mint király Tinkovai Péter lugosi várnagynak az örökös nélkül elhalt Macskási Jónak a szörényi kerületben volt birtokait adományozza.

1536-ban Lugos városa (itt civitas-nak íratik) és bírása bevándoltatnak, hogy Gavosdia földjeiből Gerlistyei Miklós kárára jogtalan foglalást tettek. A király Somlyai Mihály karánsebesi bánt bízza meg ezen ügy megvizsgálásával.

A régi szörényi bánság fő- és székhelyéről Szörény váráról (a mai Turn Szeverin) neveztetett el és az Olt folyóig terjedt. Folytonos háborúban volt majd az oláh vajdával, majd a törökkel. Utóbbiak 1522-ben Orsovát és 1524-ben Szörény várát veszik be. A mohácsi vész után (1526.) a Duna és az Olt közötti rész nem tartozott többé Magyarországhoz s a szörényi bánság, mint ilyen, megszűnt. Helyette a fentmaradt részből és Krassó megyéből lett az újabb Szörény megye a Marostól Orsováig, mely Zápolyához szíttott és így Erdélyhez tartozott. Az új megye főnökeit nem nevezték sem főispánoknak, sem szörényi bánoknak, hanem karánsebesi és lugosi bánoknak. Hivataluk soha külön nem vált, melynek élén mindig egy bán állott, ki majd Karánsebesen, majd Lugoson lakott. Első ilyenmű bán 1536-ban Somlyai Mihály lett; az utolsó 1658-ban Barcsay Ákos volt. (Lásd: Pesthy Fr. Szörényi bánság és Szörény vm. tört.) — 1779. aug. havában újra életre kelt Krassó vm. Lugos központtal, míg a déli részekből

⁴⁾ Az ezutáni adatok a következő korszakhoz tartoznak ugyan, de egyszerűség kedvéért már itt soroljuk fel.

határörvidék alakíttatott. Az utóbbiból 1873-ban Karánsebes székhellyel felelevenítették a régi Szörény vármegyét, de 1881-ben ez Krassóval ismét egyesítették Krassó-Szörény vármegyévé Lugos székhellyel. (1881. évi 55. tv.)

János király Lugost mindíg a maga városának nevezte és hasonlóképen Izabella királyné is „civitas reginalis“-nak, királynéi városnak mondta.

1542-ben Izabella királyné meghagyja az aradi káptalannak, hogy Bosoran Andrást és Pétert „de Lugos“ a dragomiresti völgyben Lugos város területén (in territoriō civitatis nostrae Lugos) fekvő birtokába helyezze be. E földek határai nem rég Lugos város beleegyezésével (ex permissione iudicis et iuratorum civium civitatis nostrae Lugos) Radován Máté, Martinica János, Hancsul János és Ágoston János „in civitate Lugas“ lakó nemesek által bejárattak, mire a beigtatás minden ellentmondás nélkül megtörtént nemes Gulya Ferencz „de Lugas“ királynői ember, valamint Zora Bálint, András és Gáspár Lugos város esküdt polgárainak részvétele mellett.

1547-ben Luka Márton volt lugosi bíró. Ugyenezen évben a lugosi esküdt polgárok (cives) Vajda Gergely pörében a tanuvallomásokat a karánsebesi törvényszékekkel közölték. Mint lugosi tanuk említetnek Belos Márton, Hancsul János, Gáspár András, Szabó Márton, Majug Mihály.

Izabella 1551. május 7-én Lugosnak címeres szabadság levelet adott.

1557-ben Lugos és Gavosdia között határvillongás volt. Az egyezségi okmány fontos, mert Ó-Lugos határai és tisztviselői vannak benne felsorolva és Lugos magyar jellegéről is tanuskodik. A bekezdés így szól: „Én Beokeos László és Beokeos Jakab, Fyath János, az mult időkben, mikoron írának Ezeröt-százötvenkét Esztendőben Zent kereszt napján, mikoron Lugoson főbíró vala Anka Gáspár, Fő Polgárok peníg volnának Luka Péter, Bogár Mihály, Marsina György, Fetul Laczkó, Toplitzna György, Máté Balás, Vlád Bálinth, Vajda Mihály, Bukur Nyereggyártó Miklós, Indultatánk azért akkor az megnevezett Lugasi Bírákkal és mind az Várossal egyenességben, némű nemű villongó föld miatt, ki volna Lugas között és Galosgya között, mely föld miatt gyakorlatossággal sok háborúságok az Lugosiak és az Ga-

losgyak között estenek. Ezt azért meggondolván, hogy veszedelem és ember halál köztök ne esnék, ez felyül megmondott Atyafiakkal tőnk egyenességet és Jegyeket. (t. i. határjeleket) stb.“⁵⁾

1580-ban Bátori Kristóf erdélyi vajda Gyerca István karánsebesi lelkésznek a Szörény megyében levő Lugos városban (oppidum) volt házát és szőlőjét minden adózás alól fölmenti. Ezen ház szomszédjai gyanánt említettnek Lukács György, Dabromir Péter és Opinkás Mihály.

Lugoson sok magyar és oláh nemes lakott. Lugos határának terjedelméről tanuskodik, hogy Serked, Gedetelke és Hegyeres (a mai Hezeres) álladékát is magába foglalta. 1591-ben Lugoson egy Sebesi, egy Cermurán és egy Alsó-utca nevű utca említettik.

1607-ben Bányász György volt a lugosi főbíró. A városban (civitas, majd meg oppidum) egy Keresztény nevű utca volt s ebben Tóthnak és Vládnak volt háza.

1609-ben Lugoson a Szuszány utcában Sárga Gáspár, Hegedűs Miska, Somogyi István, Vajda István és Deesi Mihály diáknak volt házuk; az utóbbinak háza nyugat felől az országútra dőlt.

1628-ban Bethlen Gábor Loncza György lugosi számvevőt és jegyzőt, ki már gyermekkorától fogva tudományokkal szeretett foglalkozni és előbb Szini Klára tanítónő (magistra), néhai Károlyi László mester özvegyének udvarában oktattatott, egy addig polgári vagy paraszt telekre nézve adómentessé teszi. E házzal határosak keletről a vásártér, valamint Derka Ádám és Urcugh Márton házai, délről Busor Máté háza; nyugat és éjszak felől nyilvános piactér van.

1634-ben szerezte meg Árdán Farkas lugosi főbíró a város szabadalmainak hiteles átiratát a gyulafehérvári káptalan levéltárából.

1644-ben Szászvárosi Péter, vagy másképp Pap de Lugas a hátszegi ortodox oláh egyház Lugoson lakó lelkészének a Piac utcában nemesi kúriája volt.

1650-ben Ó-Lugos, Bényes, Valelunga stb. jószágok fiskális (kincstári) birtokoknak nyilváníttatnak. (Lugos határában most is van egy Binis nevű határrész.)

⁵⁾ Magyar nyelvű okmány. Pesty: Krassó vm. IV. 72. l. és Délmagy. Tört. Közl. I. 149.

III.

A török korszak. 1526—1718.

A.) 1526—1571. *)

Az 1526. év a mi vidékünkre is korszakot alkotó volt. Mert a szerencsétlen mohácsi csata (aug. 29.) után az egész ország hosszú évtizedekre kiható pártoskodások és polgárharcok martaléka, és majd a hatalomvágyó német császár, majd a túlhatalmas török szultán ellen folytatott szüntelen harcok szomorú mezeje lett s e közben épen vidékünk is teljesen török kézre került. Mozgalmas és hadi tettekben igen dús ezen török korszak, erkölcsstelen s jogtípró pusztításait a köznép elvadulása, nem egy elhamvasztott helységnek romja, a vérrel áztatott talaj s a rabszíjra fűzött annyi lakójának fájdalom és harag által fakasztott nyögése hirdeté.

Lugos és Karánsebes mindazonáltal mégis sokkal tovább részesült kedvezőbb sorsban, mint a korábban török iga alá került szomszédsága.

Az említett szerencsétlen csatában maga II. Lajos király utód nélkül elveszett, miért is a töröknek kivonulása után az erdélyi vajda: Zápolya János, ki e vidéken már 1514. óta Dózsa-féle lázadás elnyomása által tünt ki, párthívei által Székesfehérvárott Magyarország királyává kiáltatta ki magát és nov. 11-én rendesen meg is koronáztatott. Erre párthíveit jutalmazá meg; többi között Perényi Pétert maga helyett erdélyi vajdává tette s az így megürült temesi grófságba Czibak Imrét helyezte, kinek még a nagyváradi püspökség címét és jövedelmét is adományozta. — De az özvegy királyné Mária sem nyugodott pártjával és Ferdinand ausztriai herceget emelték a magyar királyságra.

Igy az országnak két királya lett s egyik sem szándékozott visszalépni. Ebből hosszantartó s makacs polgárháború keletkezett, amely az ország erejét még inkább fogyasztá s többi közt az alsó vidékben (kivált Bácskában) egy Czerni Jován nevű ala-

*) Felolvastatott a Temesvári Tört. Társ. 1875. május havi közgyűlésén.

csony származású ravasz rácnak, aki Jován cárnak nevezé magát, alkalmat nyújtott egész kényuralmat gyakorolni. Zápolya eleintén mindent megengedett neki, úgy számítván, hogy még szüksége leend reá; de miután ez nagy seregére támaszkodva, reá nézve is veszedelmessé lett, 1527-ben Perényit küldte ellene, de ez megveretett. Ezután Czibakra bízá ezen ügyet, s ennek sikerült is végre Jovánt a lugosi és karánsebesi csapatok segítségével a Maros mellett megsemmisíteni. ¹⁾

Ezalatt a két ellenkirály seregei is többször megmérkőztek s egyáltalában Ferdinand részére hajlott a szerencse. Győr, Komárom, Esztergom, Buda hatalmába került, míg Zápolyát a Tiszáig nyomta vissza. Ferdinand a hozzá átpártolt Perényi koronaőr által hozott koronával 1527. nov. 4-én meg is koronáztatott. Zápolya pedig hátrálni kényszerült annyira, hogy 1528. márc. hóban Lengyelországba menekült. Most a töröktől kért segítyt; ez a lengyel származású Laszky és a ravasz Grítti Alajos követeknek kijelenté, hogy a védúri szerepet készségesen elvállalja. Zápolya e feleletre várván, Lippán telelt (1528-ban nov. elején jött vissza az országba); sáska módra mindent pusztító lengyel hadával; majd a szultán elé indult, aki őt 1529. jul. 20-án a mohácsi mezőn nagy kegyességgel fogadá. S miután a szultán őt a szept. 9-én újra bevett Budavár és az egész ország királyává tette, Bécs ellen vonult. Mídon innen távozott, nyomon követte őt Ferdinand serege; a polgárháború újra kitört s folyt leginkább Magyarország nyugati részén, míg végre az 1538. febr. 24-iki nagyváradí béke véget nem vetett a viszálykodásoknak.

E szerződés szerint Zápolya „királyi“ címet kap, továbbá Erdélynek s Magyarországnak most birtokában levő részei — tehát a mi temesvári vidékünk is — övéi maradtak. ²⁾ Zápolya azonban tapasztalván, hogy ezen szövetsége nem igen biztosítja a török ellen, aki már mint barát is rémületes lett: folyton ingadozott a német és a török császár barátsága között, mely utóbbit csak nagy ajándékokkal és adóval lehetett az erőszakoskodásoktól visszatartani. Ez okból a nagyváradí béke-okmányt nem merte kihirdetni, nehogy evvel a törököt megharagítsa.

¹⁾ Szerémi György krónikája.

²⁾ Horváth M. Magy. Tört. Legújabb kiad. IV. k. 136. l.

Zápolya 1539. febr. hóban Izabellával, Zsigmond lengyel király leányával, kelt egybe, de nemsokára annyi viszontagság által elcsigázva és a Majláth István-féle erdélyi zendülés által is elkésérítve, 1540. jul. 22-én sokat hányatott életét befejezte. Utolsó öröme volt még azon hír, hogy neje Budán fiat szült, aki János-Zsigmondnak kereszteltetett. — Végso napjait tanácsosaival tölté. Fiát a nagyváradi szerződés ellenére magyar királyul ajánlá nekik s kéré, maradjanak a török szultán védelme alatt. Ezután az ország kormányát is rájuk bízta, különösen Fráter Györgyre (Martinuzzi) és az öreg Petrovics Péterre, aki különben rokona is volt.

Petrovicsnak az uralkodóval való rokonsága és az alvidéki ráckoknál szerzett népszerűsége tekintélyt szereztek ugyan, de gyenge értelme s állhatatlan jelleme miatt semmi jelentékenyebb szerepet nem viselt a kormánytanácsban, kivált Fráter György lángesze s erős akarata mellett. Ez az ország legfőbb polcán állva, majdnem mindent saját belátása szerint intézett el.

Zápolya főkívánsága beteljesedett. Temetése után a Rákoson összegyűlt országgyűlés János Zsigmondot kiáltotta ki királynak s nagykorúságáig anyja Izabella vigye a kormányt. Fráter György lett a kincstartó, Petrovics Péter, mint temesi gróf, az alvidék kormányzásával bízott meg; rábízott tehát az egész alvidék, Temesvár, Lippa a hozzá tartozó várakkal, továbbá Lugos és Karánsebes vidékével együtt egész a Dunáig „cum finitimis Rascianis Danubium usque ad Belgradum.“³⁾

A nagyváradi szerződés szerint az egész ország Erdéllyel együtt Ferdinandé lett volna, de tervétől ily módon elúttetvén, fegyverrel akarta jogát kivívni, Szolimán azonban megakadályozta. Ez t. i. 1541-ben azon ürügy alatt, hogy Zápolya kegybe fogadott árvája javára teszi, Budát elfoglalá és mint teljhatalmú védúr Izabellához szept. 4-én levelet írt, melynek erejénél fogva Erdélyt és Magyarországnak a Tiszán túli részét török főnhatóság alatt János Zsigmondnak adományozza, kinek 20 éves korában a többit is Budával együtt át fogja adni. Ekkép ír: „hogy azonközben legyen miben megmaradnotok, fiadnak adtam Erdélyt, Lippát, Solymost, Lugost, Karánsebest és Temesvárt mindazokkal egyetemben, kiket az Fráter György és Péter Petrowyth a Tiszán túl

³⁾ Forgács: Comment. — Horváth i. m. IV. 164.

János király után birtak.“⁴⁾ Továbbá Fráter Györgyöt gyámnoki és kormányzói tisztségben, Petrovicsot pedig a temesi grófságban meghagyja,⁵⁾ amiben őt az 1544. aug. 1. tartott tordai gyűlés is megerősíté.⁶⁾

Izabella e rendelet átvétele után másnap szomorúan indult el Budáról s egyenlőre Lippán állapodott meg; innen Gyulafehérvárra vonult; Petrovics pedig Temesvárra ment, mint a krónikás költő mondja:

„Az Petruit Petör mene bé az Tömösvárban,

Az alföldet szépen bírja ő az ispánságban,

Az király fiának hívön szolgál ő minden ügyében.“⁷⁾

Fráter György, aki mindjárt gyámsága kezdetén Izabellával összeveszett, sokáig habozott Ferdinand és a török között. Végre belátta, hogy az ország békéjét másképp nem biztosíthatja, hacsak Ferdinand alatt nem egyesíti, annál is inkább, mert a török most a Temes-vidéki várakba is őrséget készült rakni.⁸⁾ Elkezdte tehát titkos alkudozásait Ferdinanddal s terve 1549. aug. elején megérvén, erős sereget kér a határszélekre, nehogy Petrovics, ki vele mellőztetése miatt folyvást újjhúzásban élt, a tervet megakadályozza.⁹⁾ De Petrovics ezen árulásnak nyomára jött és a szultán az ő és a királyné jelentései és panaszai által, valamint kémeinek tudósításai által a dologról értesülvén, Fráter György ellen nagy haragra lobbant. A királyfinak arany lobogót, Petrovicsnak aranyruhát küldött és Györgyöt élve-halva kiadatni parancsolá.¹⁰⁾

Izabella és Petrovics, a szultán pártfogásában bízván, parancsát azonnal fogamatba venni siettek és Petrovics 1550. év elején a lugosi és karánsebesi oláhokat zászlaja alá gyűjté. Lippáról felkerekedvén 7000 emberével Erdélybe indult és Györgynek két várát: Alvincet és Braniskát bevevén, Gyulafehérvárra siet a ki-

4) Mon. Hung. Hist. III. 66.

5) Wolf Bethlen: Hist. Trans. I. 390. — Verancsics (Monum. Irók. II 172.) szept. 5-ről: „allatum est vscillum domino Pettrovith ad sandiacatum Temesiensem.“

6) Szilágyi: Erd. tört. I. 290.

7) Századok. V. 39.

8) Horváth i. m. IV. 216.

9) Horváth. i. m. IV. 219.

10) W. Bethlen i. m. I. 446.

rálýnéhoz, mialatt Csanádot Kerepesi Miklós által ostromoltatta. György az ostromlottak segítségére Varkos Tanát küldé, aki Kerepesit teljesen le is verte.¹¹⁾ Ezalatt szept. 29-én György maga is gyorsan Gyulafehérvár alá érkezett és a királynét ostrommal bezárta. Ez kényszerítve engedett és színleg ki is békült Györggyel, de a segítségére siető budai pasát és az oláh seregeket nem parancsolható már vissza. György tehát újra fegyverkezett s mialatt Varkocs Petrovicznak birtokait pusztítá s várát ostromlá, ő maga is 50 ezernyi seregével a budai pasa ellen indult, aki most a királyné kérelmére Budára visszavonult.¹²⁾ Petrovics a lugosiakat és a karánsebesieket fosztogatta, amiért ezek 1551. év elején panaszaikkal a nagyenyedi országgyűléshez fordultak, amely őket védelmébe is vette. Fráter György, mint Izabella 1551. márc. 2-án panaszolja, a lugosiakat és karánsebesieket Ferdinand részére akarja megnyerni, fellájtja őket Petrovics ellen s Palatics Jánost küldé e városokba, de Petrovics a németeket megszalasztotta. György Ferdinándnál az alkudozás befejezését sürgeté, nehogy a török megelőzze, amitől lehetett is tartania. Mert 1551. febr. elején egy csasz jött Konstantinápolyból, hogy a királyfi megkoronáztatását és Becse s Becskerek várak átadását (már 5 év óta követelték) sürgesse. Györgynek azonban sikerült ezt megvesztegetni.

Hogy Erdélynek átadása zajt ne üssön és nyakára ne hozza a törököt, György iparkodott a királynét és Petrovicsot tervének megnyerni. De ez nem sikerült neki. Behívta tehát Castaldó János császári tábornokot, aki cseh és spanyol seregével Eger alatt már régóta várta a hívást. Most megtört a királyné erélye. Petrovics távol, a török elámítva, ő magára volt hagyatva. Belátta ügye védelmezésének lehetetlenségét s 1551. júl. 19-én végre beleegyezését adta. Petrovicsot is levélben felszólítja a felügyelete alatti Temesvár, Lippa, Karánsebes, Lugos és Becskerek várainak feladására, aminek fejében Castaldó a munkácsi uradalmat kötötte le számára. Petrovics haragudott, de a királynénak engedvén, Temesvárból kivonult s a többi várat is átengedte,¹³⁾ melyeket

¹¹⁾ W. Bethlen i. m. I. 448.

¹²⁾ Szilágyi S. Erd. tört. I. 301.

¹³⁾ W. Beth. i. m. 492. I. — Szalay: M. o. tört. IV. 266. — Horváth. i. m. 227. — Szilágyi. 304. I.

Ecsedi Báthory Endre Ferdinand részére át is vett. Losonczy István magyar katonáival Temesvárt kapta, Lippát somlyói Báthory Endre, Lugosra Aldona Bernát jött spanyol katonákkal, Karánsebesre pedig Serédi György.¹⁴⁾

Ferdinand mégis 1551. aug. 10-én kelt és Kendefy Jánosnak szóló levelében úgy tünteti fel a dolgot, mintha Kendefy mult ősszel erdélyi hadakozása által tartotta volna e városokat Ferdinand hűségében.

Lugos vár 1376-ban említetik először, de bizonyára régebbi eredetű volt. Falai nagyon gyöngék és rongált állapotban voltak, azért kérték Castaldó cs. tábornokot 1552-ben, hogy várépítésre jelöljön ki egy helyet (talán inkább a régi vár kibővítésére, vagy pedig egészen újnak?) hogy magukat biztosabban védhessék a török ellen. Castaldó még ez évben jan. 8-án Segesvárról jelenti Ferdinandnak, hogy Lugosra már küldött mérnököt, nemcsak a várhely kijelölésére, hanem, hogy az építést is azonnal megkezdjék. Erre azonban, úgy látszik, már nem igen értek reá (talán ezen levél is nem szószerint értendő? !). Rakovszky György 1552-ben írja a királynak, hogy a lugosi vár a város közepén fekszik („castrum Lugas in ipsa civitate Lugas habitum“) s ezen elhelyezés bizony célszerűtlen volt.

A királyné utolsó fejedelmi tetteihez tartozik azon szabadságlevél, mellyel 1551. áldozó csütörtökön Lugost az ügye védelmében tetteleg is tanúsított többszöri részvéteért megajándékozta. Lugosnak címere lett: egy arany koronából félig kiálló fehér farkas kék mezőben, mely címet az akkorában ilyennel járó privilégiumokkal minden alkalommal érvényesíthették.¹⁵⁾

A vidék átadása miatt azonban, úgy látszik, Lugos alig 2 hónapig élvezte e szabadságait. A királyné 1551. aug.-ban a kolozsvári gyűlésen ünnepélyesen elbúcsúzott, az országot és a királyi jelvényeket Castaldónak átadta s az országból kivonult. Később Petrovics is hozzá csatlakozott és Kassáig kísérté el, ahol Izabella egyelőre megállapodott, mielőtt az Erdélyért kárpótlásul kapott sléziai birtokába ment volna.

¹⁴⁾ W. Beth. i. m. 497. l.

¹⁵⁾ Ezen okmány Gyulafehérvárról egy átiratból van leírva. Lugosra 1800-ban került és a g. n. e. templom iratai közt őriztetik. Olvasható: Pesty · Krassó vm. IV. 251. lapján is.

Györgynek szerepe ezentúl nagyon megnehezedett. A törököt, hogy a történeteket meg ne tudja, folyvást ámitania kellett. S ez sikerült is neki annyira, hogy a szultán a különben befizetett adóval is megelégedvén, Györgyöt meg is dicsérte, Petrovicsot ellenben árulónak tartotta. Mert hisz épen az ő várait találta a szultán kéme tele Ferdinand katonáival és György, mint hamisan mondá, épen azok ellen volt kénytelen Erdélybe is német katonákat behívni.

Azért a szultán csakis a temesi vidékbe küldötte seregét a németek kiűzésére. Szept. közepén átkeltek a törökök a Dunán és minden nagyobb erőfeszítés nélkül sorban vették be a kisebb várakat. Becse, Becskerek, Csanád (szept. 28.) a hozzájuk tartozó várakkal együtt már török kézen valának. Okt. 8-án Lippa is, ahonnan Báthory Endre megszökött, lakóainak árulása folytán elesett.¹⁶⁾

Okt. 15-én Mehemed beglerbég Temesvárat kezdé ostromolni. Losonczy vitézsége megmenté még ez alkalommal a várat s a török az előrehaladott idő miatt okt. 27-én téli szállására vonult.¹⁷⁾ Losonczy erre Fellak ellen indult, a török őrseget leverte és a várost a várral együtt feldúlván, vissza ment Temesvárba.¹⁸⁾

Castaldó már régóta sürgette Györgyöt, hogy tegyen valamit a temesi vidéknek a törökök elleni védelmére, de ez mindég valami ürügyet talált, nehogy nyíltan kelljen az elámított törökkel szembeszállnia. S ez Castaldó előtt gyanússá tette őt. Végre október közepén mégis csak felszerelt egy sereget és Castaldóval egyesülvén, megindult Temes vmegyébe. A törököt már nem találták itt s ezért Lippára indultak, melyet nov. 5-én ismét viszszafooglaltak, a török őrseget pedig dec. 5-én Temes felé kísértették el. Castaldó erre Erdélybe sietett téli szállásra, György is odament; dec. 13-án érkezett Alvincre, ahol, — minthogy a török iránti titkos barátságos viselete nagyon gyanússá tette — Ferdinand meghagyásából Castaldó őt dec. 17-én orgyilkos által megölette.

¹⁶⁾ W. Beth. i. m. I. 498. a töröktől elfoglalt várak között említi ezeket: Csanád, Galedum, Arad, Sadorlak, Bessenia, Nagylak, Fellak, Chellia, Berdorlak, Egres, Alsóeperjes, Horogszeg, Somlyó, Illadia.

¹⁷⁾ Horváth i. m. 234 és Fráter György élete.

¹⁸⁾ W. Beth. i. m. 504.

Castaldó most egy bekövetkezhető zendüléstől tartott s erre nézve intézkedéseket is tett. Néhány főúr csakugyan visszatérésre szólította a királynét, de ez nem volt oly könnyű dolog, mert 10000 zsoldos tartá megszállva az országot. A szultán azonban 1552-ben parancsot küldött az erdélyiekhez, hogy csatlakozzanak a benyomuló török, tatár és oláh seregekhez, üzzék ki az idegeket s hozzák vissza a királyfit. E beütések nem történtek meg ugyan mind, de a temesvidéki várak foglalása tovább folyt.

1552. márc. 28-án Ferdinand meghagyja a temesi főispánnak, hogy Lévy Jánost, Forgács Jánost és Pártói Jánost Lugos, Zsidóvár és Rékás várak birtokába helyezze vissza. Azonban Ferdinand uralkodása ezen vidéken csak rövid ideig tartott, mert Losonczy István hősi védelme mellett is Temesvár már júl. 20-án török kézbe került.

Castaldó tehetetlensége és zsoldosainak féktelen kicsapongásai nem akadályozták a győzelmes török sereget útjában, amely most 1552. év június végén Achmed pasa vezérlete alatt Temesvár ellen indult. Losonczy magára hagyatva egy hónapig derekasan védte a várat, de végre kénytelen volt szabad kivonulás föltétele alatt Erdélyország e kulcsát átadni. Kivonulás közben pedig a hitszegő török által mind lemészároltattak. Maga Losonczy is hőiesen esett el.¹⁹⁾

Ennek hírére a gyáva Aldana, aki csak a minap helyezettett Lippára, ezt kardsapás nélkül feladta. A gyöngé és már roskadozó falakkal bíró Lugos és Karánsebes pedig bizonyos föltételek alatt szintén meghódolt, a kivonuló idegen őrség bánatolom nélkül távozhatott. Eképen 1552. augusztusban az egész temesi vidék a töröké lett. Első helytartója Kazim pasa volt, ki az egész tartományt török mintára kezdé átalakítani. Ez az, amit Fráter György ügyes politikával ki akart kerülni s ami idővel talán sikerült volna is neki.

Lugos és Karánsebes azonban hódolása dacára mégsem tartozott a török helytartósághoz és a törökösítés áldásaitól egyelőre még megmenekült. E két hely t. i. őrsége kivonulása után továbbra is Erdélyhez tartozott. Ezen új helyzet minősége nem tisztán érthető. Hogy ez azonban tény, világosan kitűnik egy 1553.

¹⁹⁾ Pray. Epist. Procer. II. 329.

évi október 23-án kelt levélből, amiből azt is kivehetni, hogy a török Karánsebesre őrseget nem rakott. Hasonló sorsa volt bizonyosan testvérvárosának, Lugosnak is. Az említett levelet Kendi Ferenc és Dobó István, Ferdinándnak erdélyi vajdái írták Haller Péter kincstárnokhoz ezen szöveggel: „A karánsebesi bírónak és a többi odavalónak, kik a királynak hűséget vallottak, adjon kend 600 frt ára sőt a város kapujának a török elleni őrzésére. Továbbá én Kendi Ferenc adtam ezen karánsebesi embernek: Bucosnica Miklósnak 2 forintot, kend is adjon 6 frtot neki.“²⁰⁾

Lugos és Karánsebes t. i. talán egy még Temesvár első ostroma alatt 1551. okt. 25-én (a török táborban megjelent 10 személyből álló követség alapján) csak bizonyos feltételek alatt hódoltak meg²¹⁾ Achmed pasa előtt, amint azt Istvánfy („certis conditionibus salutem et libertatem inpertrarunt, ut nimirum commeatum quantum possent exercitui subministrarent, ac singulae millenos aureos persolverent“), utánna Bethlen Farkas²²⁾ és Decsy Sámuel²³⁾ is mondja: „Lugos és Karánsebes oly feltétellel kaptak szabadságot, hogy 1000—1000 aranyat adnak és elegendő tábori eleséget szereznek a török seregnek.“ E megváltásról megemlékezik Mehemed fővezér is egy 1575. augusztusban Báthory Istvánhoz írt levelében: „Mikoron Temesvárt megvöttük, akkoron Sebesiek és Lugosiak községgel hozzánk jövének könyörögvén mondának: minket rabbá ne tegyetek, az mint annakelőtte, 12 ezer aranyat most is megadjuk. Szultán Murat is levelet adott volt nekik, ha hogy még hozzá hallgatnak, őket meg ne rabolják. Mivelhogy Sultán Murat önekiek olyan levelet adott volt és azt a levelet megmutatták, mi őket ekkoron nem bántottuk; ha akaruk volna, akkoron őket megvöttük volna.“²⁴⁾

E levélben, melyet bizonyosan csak ezen időre kell vonatkoztatni, feltűnő a roppant nagy pénzösszeg, hisz egész Erdélyország adója sem volt több 15 ezer aranynál.²⁵⁾ Mit jelentsen e

²⁰⁾ Lásd e levelet s nyugtatványt: Tudománytár. 1841. évf. IX. 69—70.

²¹⁾ Monumenta okm. II. 255.

²²⁾ W. Bethlen i. m. 543.

²³⁾ Decsy: Osmanogr. III. 395.

²⁴⁾ Szalay: Erdély és a Porta. 245.

²⁵⁾ Hihetőleg csak 3000 arany volt az évi különadó.

szó: annakelőtte? Hiszen Lugos és Karánsebes addig még nem fizetett külön adót, hanem csak Erdéllyel egyetemben. S végre az egész megváltás itt csak úgy van feltüntetve, mintha ezáltal városunkat a kirablástól s elpusztítástól akarták volna megmenteni. De annyi bizonyos, hogy e két város a megígért külön adóval eddigi állapotát megtartotta.

Jóllehet eszerint e két város vidékével együtt háborítatlanul megmaradt; mégis több nemes család Temesvár-, Lugos-, Karánsebesről elvesztvén birtokait és a bekövetkező török igát előre kikerülendő, Erdélybe és Oláhországba menekült. Így a lugosi Bruz család is Szászvárosba származott át. Bruz Mátyás még 1514-ben Temesvár előtt a Zápolya János alatt egyesült magyar seregben tüntette ki magát s ezért Ulászlótól dec. 6-án nemesi levelet és adományképen Lugoson telket és udvarházat kapott.²⁶⁾ Kún Dániel is ez alkalommal ment át Erdélybe²⁷⁾ de azért 1603-ban újra találunk egy Kún Dánielt Karánsebesen.²⁸⁾

Temesvár bukásával az alvidéken megszűnt a küzdelem és a törökök a védtelen szorosokon nem nyomultak Erdélybe, ahol szintén nem kevesebb eredménnyel működhetek volna. Castaldó seregében teljesen felbomlott a rend; Ferdinand pártja is folyvást apadt. A szultán Izabella visszahívását megparancsolta ugyan, levele 1553. év elején érkezett Erdélybe, de a perzsa háborúval levén elfoglalva, segélyt nem küldhetett. Petrovics azonban nem nyugodott. Barátaival folytonosan váltott leveleket és követeit a Portához, Temesvárra és Budára járatá. A kedvező hangulatról meggyőződven, miután 1553. márciusban Castaldó is kivonult Erdélyből, jul. 30-án 500 gyakorlatlan pórlovassal Debrecen vidékére jött és felkelést kísérelt meg, de visszanyomatott. Most újra Izabellával követeket küldött a szultánhoz, kik 1554. jan. 8-án Konstantinápolyba értek s innen Ázsiába mentek át, hol a szultán szívesen fogadta őket. Petrovicsnak Karánsebest és Lugost ajándékozta és elengedte neki a két vár után járó 3000 aranyból álló évi adót is, hogy mindig kéznél, Erdély közelében legyen. Petrovics mindjárt Lengyelországból Munkácsra, Nagyváradra s

²⁶⁾ Kőváry L. Erd. nev. család. 56.

²⁷⁾ Monum. Irók. XI. 302.

²⁸⁾ W. Bethlen. V. 208.

innen török segíellyel „szálla Lugosra, ki sok ideig Lugoson lakik.“ ²⁹⁾

Bethlen Farkas ³⁰⁾ azt mondja, hogy Petrovics az 1553-ik év második felében mint Izabella követe a Portára akart menni, de a reá várakozó sok veszély miatt Oláhországból visszafordult és Lugosra menvén, itt megállapodott s innen sürgette a reá bízott ügyet. Fessler után Böhm ³¹⁾ pedig azt írja, hogy Petrovics 1553-ban az erdélyi zavarok alatt talált utat új bánságába. Miképen egyeztethetők ezen állítások a föntebbivel, nem értem. De az utóbbi legalább a kifejezésben inkorrekt. Petrovics t. i. e két várat 1554. márc. havában kapta, ³²⁾ hogyan mehetett tehát oda mint sajátjába már 1553-ban? Hogy ezen adományozás valóban csak 1554. márc. történt, világosan bizonyítja Verancsics, Ferdinand követének levele Nádasdy Tamáshoz, melyet 1554. ápr. 1. írt Konstantinápolyból. „Turca Lugos et Karánsebes oppida contulit Petro Petrovics in Zanzakatum, remisitque ei insuper tributum trium millium aureorum nummum, quod pro iisdem oppidis quotannis pensurum se spoponderat.“ ³³⁾ Egy másik, már márc. 26-án kelt levelében ³⁴⁾ még hozzáteszi Verancsics: „concessit etiam tributum ei ut eo sese fovere possit.“ És ismét más helyen ³⁵⁾: „tributum . . . ei subsidio asscripsit, quod oppidani pendebant.“

A „spoponderat“ (azaz: „régebben ígért volt“) szó úgy tünteti fel a dolgot, mintha Petrovics maga kérte volna e városokat, amiben semmi valószínűtlenség nincsen; és pedig kérte úgy, hogy az adót, melyet e két város a töröknek 1552. óta fizetni tartozott (quod oppidani pendebant), rendesen beszolgáltatja. Továbbá az ezen évi adó csakugyan nem volt, mint fentebb említettett, sem 2000, sem 12000 arany. Végre bizonyos, hogy az adományozás márc. elején történt és Petrovics akkor, vagy nemsokára (Bethlen szerint már előbb is) Lugosra jött. Az erdélyi vajdák

²⁹⁾ Monum. Irók. III. 98. — Szilágyi: Erd. tört. I. 326.

³⁰⁾ W. Bethlen i. m. I. 553.

³¹⁾ Böhm. i. m. 234.

³²⁾ Kövály. i. m. III. 141.

³³⁾ Pray: Epist. Proc. III. 12.

³⁴⁾ Monum. Irók. IV. 217.

³⁵⁾ U. o. 228.

1554. márc. 14-én Nádasdyhoz írt levelökben ³⁶⁾ aggodalmukat fejezik ki, hogy többi között Petrovics is Lippa és Karánsebes felől Kászon béggel s más török segélyvel Erdélybe törhet.

Még egy kérdés van hátra. Vajjon Petrovics Lugost és Karánsebest mily jogok kíséretében kapta? Jóllehet szandzsáknak tétetett oda, mégsem volt török hívtalnok. Petrovics ezen, a töröknek adózó, de különben annak főhatóságától nem függő két helységet inkább ajándékképen ³⁷⁾ kapta szabad rendelkezési joggal, talán azon okból, hogy azokat a királyfi javára fordítsa.

A szultán Izabella követeit meghallgatván, 1554. ápr. 7-én Aleppóban egy fermánt adott ki, mely az erdélyieknek a királyfi visszahozatalát rendeli el; másrészt az oláh és moldvai vajdáknak meghagyja, hogy Petrovicsot e szándékában segítsék. Folytonos habozás között az erdélyiek mindjobban belátták Ferdinand tehetetlenségét, aki szükség esetében őket a török ellen megvédeni nem lett volna képes. Egymásután elpártoltak tőle és János Zsigmondot behívni elhatározták. E célra a tordai orsz. gyűlés 1556. februárban Petrovicshoz Lugosra követséget küldött, hogy őt, mint a királyfi helytartóját Erdélybe hívják. Ezen ténnyel Ferdinand uralmának Erdélyben vége szakadt. ³⁸⁾

Petrovics tavasszal Lugosról rác, magyar és török fegyvereseket gyűjtván, megindul s Dévát elfoglalja. Okt. 22-én Izabella a királyfival ünnepiesen vonult be Kolozsvárra. A nov. 25-én megkezdett kolozsvári orsz. gyűlésen, melyen már a magyarországi részek képviselői is megjelentek és alkotmányos ügyekben tanácskoztak, Izabella az ügye támogatásában oly fáradhatlan Petrovicsot a töröktől kapott lugosi és karánsebesi vidék parancsnokságában báni cím alatt megerősítette ³⁹⁾ és ezen terület Erdélyhez tartozónak tekintetett s jelentetett ki. ⁴⁰⁾ Fia nagykorúságáig Izabella ismeretett el teljhatalmú királynőnek. Uralkodása azonban épen nem volt nyugalmas; 1559. szept. 15. végzé be sokat zaklatott életét

³⁶⁾ Pray i. m. 9. l.

³⁷⁾ Istvánfy : Petrovicio Caranum-Sebessium et Lugossum oppida dono dat.

³⁸⁾ Sigler : Bél, Apparat. 75. - Forgács: Comment. VI. 140. — W. Bethlen I. 561 és 577. — Monum. Irók. III. 98. — Horváth i. m. IV. 297. — Szilágyi i. m. I. 330.

³⁹⁾ Grisellini. I. 79.

⁴⁰⁾ Böhm. i. m. 235. l.

38 éves korában. Petrovics pedig már 1557. okt. 13-án halt meg Kolozsvárott 71 éves korában ; minthogy nőtlen volt, mindenét a királynőre s fiára hagyta.

Ferdinand, valamint ügynökei Nádasdy és Verancsics nem a legjobban emlékeznek meg Petrovicsról ; sőt több ízben őt indultatásan el is ítélik. Petrovics a Zápolya-ház rokona és leghívebb barátja volt, jóllehet némelyek e részben is gyanúsítják. De ha becsszomjával, gőgjével tehetségei nem állottak is arányban, a kitartásnak, hűségnek s becsületességnek ritka példáját mutatta fel oly időben, mikor a pártérdekek miatt épen ezen erények nem voltak mindennapiak. Utolsó gondolata is a családé volt, melynek életét szentelé. ⁴¹⁾

Petrovicsnak tulajdonítják a Karánsebes mellett levő úgynevezett Ovidtornyának építését, mely eredetileg a törökök ellen kém és védtoronynak használtatott ⁴²⁾ s amelyhez hasonlót többet is emeltetett a karánsebesi és lugosi vidéken (oláh neve volt: turnul o vederi: kémőtorony s ebből lett: Ovidtorony). Petrovics még 1556-ban Békés Lászlónak és Gáspárnak adományozta a Lugoshoz tartozó Dombovica falut és Petrovics halála után Békés László lett a lugosi bánságban utóda. ⁴³⁾

János Zsigmond anyja halála után önálló uralkodó lett. Először Ferdinand fia- s utódával Miksával alkudozásba bocsájtkozott, de ez eredménytelen maradt. Erre az ausztriai ház kiengesztelhetetlen ellene, az öreg és beteg Szolimán, jóllehet a 8 évre kötött fegyverszünetnek ideje még csak félig telt le, személyesen nyitá meg a háborút. 1566. máj. elején hazulról elindult és Jánost Zimonyba hívta találkozásra ; ez nagy fénnnyel sietett pártfogója elé. Déván, Mardsinán át jun. 25-én Lugosra ért, itt egy napi pihenés után 27-én reggel tovább folytatta útját s 29-én tisztelgett a szultánnál, aki őt kegyéről s pártfogásáról biztosítá. ⁴⁴⁾ A szultán erre Szigetvár alá vonult, ahol azonban győzelem helyett halálát találta szept. 7-én. Szigetvár örökké nevezetes ostroma alatt Pertev

⁴¹⁾ Szilágyi S. Erd. tört. I. 337.

⁴²⁾ Griseliní. I. 83. — Böhm i. m. 248. — Uhl : Aus dem Banat. 199. I.

⁴³⁾ Temesv. Tört. Ért. I. 100.

⁴⁴⁾ W. Bethlen. i. m. II. 102.

(Pertaffus) pasa elvette a némettől szept. 1-én Gyulát, mire Jenő és Világosvár is megadta magát.⁴⁵⁾

A „Századok“ (1870. évf. 305. lapon) egy török eredetinek nyomán közli, hogy akkor Lugos vára is török kézre került. Adataink erről sehol sem tesznek említést, de ha mégis volt a dologban valami, arra módosítandó, hogy a János Zsigmondnak segítségére küldött 15000 tatár a Maros és Tisza közötti vidéken kegyetlen pusztításokat vitt véghez. Ez alkalommal lehet, hogy Lugost is meglátogatta e vad nép.

A szigetvári harc engedékenyebbé tette a törököt s létrejött a béke, melynek értelmében mind a három fél az akkori terület birtokában maradt, Lugos és Karánsebes tehát mint eddig is, Erdélyhez tartozott. Aránylag békés állapotát a most folyamatban levő hitújítási erőszakoskodások sem igen veszélyeztették, sőt a lakossággal szaporodott a falvak száma is.⁴⁶⁾

János király a török pártfogást már unni kezdé és Békés Gáspárt, legtekintélyesebb tanácsosát, Bécsbe küldé, hogy az alkudozásokat Miksával újra elkezdje. A szultán ennek neszét vette, de János egyelőre még megnyugtatta. 1571. márc. 14-én bekövetkezett halála hihetőleg egy új török berontásnak vette elejét, melyet az ország különben aligha kerülhetett volna ki.

B.) 1571—1604. *)

János Zsigmond halála után az erdélyi és magyarországi rendek összegyűlvén, 1571. máj. 25-én a János Zsigmond által Erdélynek szerzett szabad királyválasztási joggal egyhangúlag somlyói Báthory Istvánt választák fejedelmüknek.

Temesvár e gyűlésen nem volt képviselve, mert 1552. óta a török kezébe került; de hogy Lugos és Karánsebes vidéke, mely akkor bánsággá volt alakítva, szintén részt vett benne, kétséget sem szenved.

Egyéb gyűlésekről is határozott adataink vannak aziránt, hogy

⁴⁵⁾ W. Bethlen. II. 101 és 145. — Horváth i. m. IV. 323.

⁴⁾ Grisellini. I. 83. — 1566-ban Orbai Miklós, 1568-ban Berendi György említettnek mint sebesi bánok.

*) Felolvastatott 1873. évi márc. hóban.

a Lugos és Karánsebes tartománybeliek sem hiányoztak. Így mindjárt 1571. évi nov. hó 9-én Kolozsvárt, 1573. jun. 24-én Tordán, ¹⁾ 1574. jan. 11-én Kolozsvárt a partiális gyűlésen, ²⁾ hasonlóan 1574. jun. 18-án Székelyvásárhelyt, hol a Békés-féle mozgalmak leverésére szükséges költségekhez a magyar részek is, mint eddig, portánként 20—20 pénzzel hozzájárulni ígértek.

Báthorynak ezen bár egyhangú megválasztása azonban még korántsem biztosítá őt fejedelemségében, hanem a német császár és a Porta kegyét is meg kellett nyernie. S mindkét részről meg is kapta megerősíttetését. A török császár, Szelim, 1572. évi március hó végén írt levelében ismerte el mindazon jogok és feltételek mellett, mint elődjét s meghagyta egyszersmind végbeli bégjeinek, hogy az Erdélyhez tartozó falvakat ne merjék bántani. ³⁾ Miksa pedig a töröktől félvén, kényszerítve, szintén elismerte Báthory fejedelemségét. Így a lugosi és karánsebesi vidék, mely mindjárt a mohácsi csata után Erdélyhez kapcsoltatván, kevésbbé háborítottat, most újra biztosítva lőn.

Báthory azonban ennek dacára mégsem élvezhette nyugalmat. Békés Gábor t. i., János Zsigmondnak kancellárja, ki ifjúságában Petrovics Pétert a lugosi bánságban szolgálta, ura halála után biztos kilátással birt a fejedelemségre; távollétében pedig attól elűttetvén, Báthory ellen kítűzte a lázadás zászlaját. Hogy a Portát maga részére megnyerje, 400 ezer aranyat s kettős adót, több nevezetes helyet és az egész lugosi és karánsebesi vidéket ígérte oda, ha a fejedelmi székbe segíti. ⁴⁾ De hasztalan. Báthory őt a töröknél már megelőzte s Miksát is megnyerte a maga részére, úgy hogy Békés sehol segítséget nem kapván, 1573. évi okt. 3-án Fogaras várából kizaklattatott. 1575-ben másodszor jött vissza az időközben megváltozott Miksa császár segítségével, de július 10-én újra legyőzetett és az országból kitakarodott. Ez alkalommal a lugosi és karánsebesi vidékről jól felfegyverkezett 300 lovas és 200 gyalog katona segítette Báthoryt. ⁵⁾ Báthory ezen győzelme

1) Szalai L. Erdély és a Porta. 23. l.

2) Mikó Imre: Erd. tört. adat. I. 300.

3) Szalai L. i. m. 34. l.

4) Szalai u. ott, 237 és 245. l.

5) Szalai u. o. 221. — Horváth, i. m. 356. — Istvánfy. — W. Beth. i. m. II. 302.

után Békés párthíveit büntette meg 1575. aug. 8-án s ezek között volt Barcsay Gáspár Lipppa várának kapitánya és karánsebesi bán is, ⁶⁾ kit még azon évben kivégeztetett. ⁷⁾ Barcsay elődje 1573-tól 1575-ig Tompa István volt.

Még a Békés-féle mozgalmak elején történt, hogy a lugosiak és karánsebesiek közül többen megunván a nyugalmas életet, felkerekedtek és a békés törököket Csatádon megtámadták; de mint előre látható volt, e vakmerő vállalat véres kudarccal végződött. Erről tanuskodik Kendi Sándornak, 1572-ben a Portára küldött erdélyi követnek instructiója, melyben a többi közt ez is állott: „Ha a passát panasz érte tömösvári passától, Satádra sebesiek és lugasiak közzől valók is voltak, kiket az törökök levágtak; először köll mentenem magam: lehetetlen dolog erdélyi avagy lugasi fi latorrá ne legyen és gonoszságot ne cselekedjék; sőt város és falu sincs oly, kibe az lator ne mehessen (v. ö. Borsos Tamás erd. követ üzenetét Konstantinápolyból 1618-ból); de az én uram birodalmába kit mert ért és kézbe akad azféle latrokba, sem feje sem jószága, oly büntetése lészen; most cirkáltatja az én uram mind nemes és paraszt rendet, és érdemök szerént megbüntetik: az én uram ez dolgot meghallván, mostani sebesi bánnak vigyázatlan voltjáért mindjárt elveszi tőle az bánságot és mást vet oda.“ ⁸⁾

A török sem sokáig tagadhatta meg természetét. Mert midőn Báthory István 1575-ben 15 ezer aranyból álló adóját a Portára elküldené sok ajándék kíséretében, a nagyvezér lealázólag fogadta a követeket, sőt még Lugos és Karánsebes határvárait átadását is sürgette ⁹⁾ és követelte, hogy csupa becsületből 5 vagy 10 ezer frttal többet küldjön. ¹⁰⁾ De a fejedelem e kérésre nem hajolt, nem merte a rábízott ország határait szűkebbre vonni és két nem épen csekély végvárat oly könnyű szerrel az ellenséges szomszéd kezébe juttatni. S így becsülettel válhatott meg Erdélytől az 1576. évi jan. 28-án Medgyesen tartott gyűlésen, midőn a lengyel királyi trónra meghívatván, bátyja Kristóf javára lemondott, megtartván mégis a címet és a véduraságot.

⁶⁾ Nagy Iván: Magy. csal. I. 187. — Pesty Fr. A temesi Bánság elnev. jogt. 13.

⁷⁾ Horváth M. i. m. IV. 357.

⁸⁾ Szalai i. m. 48. l.

⁹⁾ Böhm Lén. Délmagy. tört. I. 402.

¹⁰⁾ Szalai i. m. 245. l.

Somlyói Báthory Kristóf vajda alatt az ország nyugalmat élvezett, amennyire az ily mozgalmas időkben egyáltalában lehetséges volt. Hogy apróbb kihágások, zsarolások és rabló portyázások ne történtek volna, képzelni sem lehet e nyugalomra kényszerített harcedzett s elvadult népeknél. Így nevezetesen e vidéken is többféle zavar történt. A temesvári pasa, ki még csak 40 napja, hogy e vidékre jött, de a végbeli falvakból számtalan panaszt hallott már a tisztviselők zsarnoksága ellen, 1577. novemberben a fejedelemhez írt levelében kéri, utasítsa rendre s büntesse meg azokat, mint ő maga is saját zsaroló embereit. Annál is inkább tegye azt, mert a „török császár parancsolatjában is hagyva vagyon, hogy se nagyságodra, se én reám az szegénységtől panasz ne legyen.“ ¹¹⁾

Sőt még egy speciális esetet is említ fel ezen levelében, mely a karánsebesi bánt útonállónak tünteti föl. A levélnek ide tartozó része következő: „ . . Ezt adom tudtára, hogy most a Portáról parancsolatot hoztak nekem. Ezt parancsolta a hatalmas császár: hogy annakelőtte Janye nevű embernek az atyját Andrást Ngod földében Terök Bálint emberei, Moszin és Bálint, azok egynéhány latorral az úton meglesték és megölték és az Sebesi bán 2000 frt ára marháját vőtte el. Ez felett több gonosztságot is cselekedtek. Azt parancsolta az hatalmas császár, hogy ezt törvény szörint meglássuk és eligazítsuk. Én is az okáért az én emberemet Piri vajdát, az levelekkel Ngodhoz küldtem. Mikoron Ngoddal szembe leszen, Ngod a gyilkosokat kerestesse meg és az marhát, melyet az Sebesi bán elvőtt, az hatalmas császár parancsolatja szerint mindent megadass és azokat a gonosztevőket megbüntesd, hogy a hat. császár eleibe többé panaszt ne vigyenek. Ezeket a pereseket megelégitessd. Az hatalmas császár egészségében senkinek bántása ne legyen stbi. Költ Tömösvárott. Fewwh (?) pasa.“ ¹²⁾

De nemsokára 1578. elején maga Murad szultán ír hasonló utonálló rablás ügyében, melyben a lugosi bán, a fentemlített Ecsedi Báthory István emberei a tettesek. Az érdekes levél itt

¹¹⁾ E levelet lásd: Tört. Adattár. IV. évf. 90. — Szalay i. m. 335.

¹²⁾ Szalay i. m. 336.

következik: „Az Jézus vallásán való Magyar uraknak urának, Erdélyi vajdának, Báthory Kristófnak. Ez az én nagy parancsoló levelem odajutván, úgy tudjad meg. Mostan az Temesvárhoz való emíng, az ki kincset beszolgáltatja, Kurth nevű, az én portámra emberit küldötte, hogy ennekelőtte az ő felesége egy rabbal, egy rableánnyal s egy szolgálával, egy kocsiával az őmaga jószágába migyen volt, Ordi nevű híd mellett közel Erdélyhez való Lugasi bán emberei: Nyakazó Tamás, István, Péter, Mayczoss Péter és Gruychia, Mericz János, Romanichia János, Gyurka és az Lugashoz való Vizák nevű faluból Reteza nevű ember az több társaival tizenketted magokkal az nevezett asszonyoknak utokat megállották, az Kurth emíng feleségét szolgáljával megölték, az rabját és az rablányt elvették, rabbá tették és az neköl (?) 100 ezer ozpora írő aranyat és gyöngyöt anélkül más egyébféle drága marhát, mindenbe zsákmányt töltek, őneki ebből felette igen nagy kárt tettek, kit énnekem értésemre és tudtomra adott. Mely dologból énnekem könyörgött, hogy az ő marháját megadatnám és parancsolatot küldenék ez dolog felől. Azokáért azt parancsolom neked, hogy az én parancsoló levelemmel mikor az ő embere oda hozád mégyen, lugosi bánt előhívasd és a dologért megfirtasd, igazán s igazság szerint tudakozzál, menj végire; meglássad, ha úgy vagyon, az miképen panasztoltak; azok az latrok, az kauarok, kik útjára jöttek, feleségit megölték, és az marhájába zsákmányt töltek, és az ő szolgálját, kit megöltek, és rableányát, kit elvittek, ha most nálok lészen, az én császárságomnak való igazságoddal, hívsigiddel mutasd meg; ezeknek az nevezett embereknek marháját, mindenöket mind egy pénzíg adasd meg, és az ő gonosz cselekedetekért őket megbüntesd, ne halasztasd. Isten tartson meg!”¹³⁾

A betegeskedő Báthory Kristóf 1582. máj. 27-én meghalván, öccse István, a lengyel király, mint védúr, Kristófnak egyedüli kiskorú fiát, Zsigmondot és az ország kormányát gyámokra bízta. 1583. márc. 6. kelt rendeletében mindent egy 3 tagú kormányra bízott. A többi közt kikötötte magának: „in maioribus Praefecturis et Officiis, ut est: Varad, Ksebes et Szamosújvár et his similibus nobis insciis Praefecti loco non moveantur (t. i. a várkapitányok

¹³⁾ Szalay i. m. 343.

az ő tudtán kívül ne mozdíttassanak el.),„ Zsigmond 16 éves korában a megyesi gyűlésen 1588. dec. 8-án tényleg fejedelemnek ismertetett el.¹⁴⁾

Báthory Zsigmond gyermekes ésszel lépett e magas polcra és gyermekiesen is viselkedett: állhatatlan volt az undorodásig s kapkodó szeszélyei az eddiginél sokkal vézesebb korszakot hoztak az országra. Az évi adót rendesen küldötte ugyan Konstantinápolyba, követeit mégis gyalázattal illette a durva s harcias Sinan nagyvezér, ki Zsigmondot sem kimélte. E méltatlanságok megértették Zsigmond régi tervét, a török igát lerázni.¹⁵⁾ S erre nem csekély befolyással voltak a jezsuiták, kik folyton körülötte voltak. Minthogy azonban terve az uraknál nem talált visszhangra, előbb az oláh és moldvai vajdákkal szövetkezett és végvárait jó karba hozatta, hogy a hihetőleg kivívandó előnyök láttára azokat tervére hajlandóbbakká tegye.

Zsigmond tehát felhatalmazta Palatics György lugosi bánt, ki hihetőleg a karánsebesi bánságot is birta, hogy az egész temesi vidéken lakó oláh, rác és más nemzeteket a török ellen izgassa. Ez sikerült is leginkább a rácoknál. Ezek¹⁶⁾ t. i. Palatics és alvezérei, a rettegett szerb lugosi János (Jankul Lugosian), más János nevezetű, ki ezután többször is hősieken kitűnt, s Majsocz Péter (lásd feljebb az 1578. évi török levelet) által vezényelt oláhokkal szaporítva, nekibátorodtak, a törököt többször levertek és több erődöt is bevettek. Megölték egy csauszt is, kit a temesvári pasa Zsigmondhoz küldött volt, miért is az panaszt emelt.¹⁷⁾ Palatics erre színleg néhány gyanust el is fogatott és a törököknek átadá, de nemsokára ismét kiszabadítá és a rácokat újra szítani kezdé. Ezek most Becskereket veszik be és két ízben legyőzik és elszarlasztják a temesvári pasát.¹⁸⁾ Erre Zsigmondhoz folyamodtak vezérért; ez Székely Mózeset küldötte ugyan, de azon meghagyással, hogy csak Erdély szélén maradjon, mintha azt akarná védeni; nehogy idő előtt a törököknél gyanút keltsen. S hogy a rácokat

¹⁴⁾ Benkő. Transsilv. I. 230.

¹⁵⁾ Grisellini: Gesch. d. Banats. I. 85. — Böhm. I. 250.

¹⁶⁾ Bpesti Szemle. XIV. K. 232. I.

¹⁷⁾ W. Beth. Hist. Trans. III. 224.

¹⁸⁾ W. Beth. i. m. III. 227.

továbbra is hűségében tartsa, megparancsolta Palaticsnak, hogy ígéretekkal kecsegtesse; különben titokban segítse is őket mindenképen, míg nyíltan léphetne fel a török ellen.¹⁹⁾ — A rácok 1594. jun. 13-án levélben kérték Székelyt, siessen hozzájuk, de ez nem mozdult.²⁰⁾ Hogy Zsigmond őket fel akarta volna ültetni, mint Kőváry L.²¹⁾ mondja, alig hihető. A rácok most Székely segítsége nélkül is Versecet kezdik ostromolni, míg egy részök a temesvári pasát tartóztatja, nehogy az ostromoltaknak segítségére jöhessen. A verseci aga ekkor párbajra szólítja a rác Jankul Halaburt; de ez a törököt legyőzvé, annak fejét diadalmasan viszi övéihez.²²⁾

A törökök a rácoknak ezen győzelmei után annyira elrémültek, hogy a facseti török őrség is titkon az erősebb s biztosabb Temesvárra szökött. Facsetet azután Palatics minden baj nélkül egyszerűen csak elfoglalta s várkapitányt nevezett oda. (W. Beth. III. 236.)

Ez időben Hassan, a Kicsiny, küldetett a temesvári pasa helyébe. Midőn a rácok jövetelének hírért hallották, Versec ostromával felhagytak s elszéledtek. De a Hassan által lelkesített török had elébb Facsetet fenyegette (Böhm I. 254.) s aztán a rácok ellen fordulva, csúfosan megverte őket s Becskereket visszavette.²³⁾

Eközben Zsigmond az urak folytonos ellenzése dacára 1594. jun. 11-én nyíltan kimondá az elszakadást a töröktől. De az erre keletkezett mozgalmak miatt mégis elrettent s megszökött; Bocskay István nagyváradi főkapitány által azonban visszahozatva, aug. 18-án Kolozsvárt megnyitá a gyűlést. Ez alkalommal több ellenzéki előkelő urat öletett meg, leginkább Bocskay István, Geszti Ferencz és Kornis Gáspár tanácsára.²⁴⁾

Zsigmond talán még tartván Hassán 30 ezernyi seregétől és mert Rudolf császárral még nem sikerült szövetkeznie, színleg engedett és békésnek mutatkozott. S hogy a törököt is újra kibé-
kítség, Szalánczy Lászlót a gyűlés azon határozatával küldötték

¹⁹⁾ W. Beth. III. 279.

²⁰⁾ W. Beth. III. 234. — Tört. Adattár I. 514.

²¹⁾ Kőváry: Erd. tört. IV. 61.

²²⁾ W. Beth. i. m. — Böhm. i. m. I. 253.

²³⁾ W. Beth. i. m. III. 287. — Fessler VII. 314.

²⁴⁾ Benkő: Trans. I. 233. — Horváth i. m. IV. 429.

Palaticshoz, hogy ez Facsetből és a többi vidéken elfoglalt török várakból katonáit kivigye s adja vissza a töröknek; azonkívül iparkodjék jóvétetni minden rajta elkövetett sérelmet²⁵⁾

Ez azonban alig történt Zsigmond őszinte beleegyezésével; mert Szalánczy ezen követsége miatt később saját palotájában Branyicskán megöletett; minek híre szept. 3-án jutott el Kolozsvárra. (W. Bethlen. III. 478.)

Zsigmond azalatt folyvást alkudozott Rudolf császárral; de mialatt még követei útközben vannak, elterjedt azon álhír, hogy a temesváriak segítségére jött tatárok haza mentek és csak a khán maradt még Temesvárott kb. 2000 emberrel, akik Lugosra akarnak menni pusztítani. Ezek elfogására és, ha lehetne, még Lippa és Temesvár feldúlására Zsigmond most Geszti Ferencet küldi egész seregével Lugos felé. De ez a lugosi útról eltérvén, Székely Mózeset válogatott lovassággal Facsádhoz (Facset) küldi előre, hogy azt a töröktől ismét elvegye.

Facset vagy Facsád várának építője és eredete eddig még nem volt kipuhatható; most romjait is alig találhatni. Bethlen „non ignobile castellum“-nak mondja. H. Mikó Ferenc pedig, Székely kortársa, igen rossz és hitvány paláknak nevezi. Math. Bélus (Geogr. 1777.) ezt írja róla: „Facsád arx olim valida, castrum nobile; edito monti impositum est, qui amoena circum planitie suffusus conspicitur.“

Székely tehát lovasságával előre sietvén, nagy hévvel támadta meg az erődöt, s ha a gyalogság is nyomban követi, bizonyosan be is veszik. De ez sokáig váratta s így hasztalan volt minden erőlködése; sőt Székely ez alkalommal lábán megsebesülvén, emiatt egész életében sántított. A gyalogosok megérkezvén, a kastélyt aláaknázni kezdték, mi az erődöt okvetetlenül kezeikbe szolgáltatja; de új akadály gördült tervük elé. Este t. i. híre járt, hogy sok török és tatár közeledik Temesvárról és Lippáról a határok pusztítására; mert amint látszott, már neszét hallották a békefelbontási szándéknak. Geszti erre haditanácsot tartott, melyben elhatározták, hogy Lugosra sietnek és azt biztosítják inkább, nehogy másét hajhászván, a magukét veszítsék. Tehát nagy sebességgel Lugosra jöttek. Ez késő hideg ősszel történt 1594-ben.

²⁵⁾ W. Beth. i. m. III. 416, 429.

Nehogy a mostoha időjárás és élelemhiány miatt seregét megnyomorítsa, Geszti ellenséggel nem találkozván, visszavonult Erdélybe; de a határok őrzésére mégis a közeli erdőkben mintegy 2000 válogatott lovas és gyalog katonát hagyott hátra Kopieczky Mihály vezérlete alatt. Ezek váratlanul egy tatár táborra ütöttek és azt megszalasztották, de idő előtti kiáltásuk miatt nagyobb prédát nem tehettek.²⁶⁾

Végre 1595. jan. 28-án létrejött Zsigmond és Rudolf között a kölcsönös véd- és dacsövetség a török ellen, melyet az erdélyi rendek is ápr. 16-án a fehérvári gyűlésen elfogadtak. Zsigmond most már bátran léphetett fel a török ellen.

A karánsebesi bánságot ezen év máj. 27-én a hadedzett s kipróbált vitéz Borbély Györgyre bízta, ki seregével azonnal Karánsebesre sietett.

Istvánffy Hist. pag. 411. azt mondja Borbélyról: „Karansebum, castrum Barbelii.“ Szalay (M. tört. IV. 401.) az Erdélyhez tartozó magyar részek főkapitányának mondja. Decsi (Bpesti Szemle. X. k. 141. l.) szerint lugosi parancsnok. Hihetőleg lugosi és karánsebesi bán volt egy személyben; lakott Karánsebesen. E véleményemet nem ingatja meg azon körülmény, hogy Timon (Imago nov. Hung. c. 5.) és utána Pesty Fr. épen ezen évre külön lugosi bánt is említenek, t. i. Békés Istvánt. E becsületes férfiú Borbély György veje volt és ez év végefelé Báthory Zsigmond fejedelemtől Facset várát kapta örök joggal (W. Beth. V. 185.) Nem valószínűtlen, hogy még Borbély seregével távol, addig ő otthon volt elfoglalva. Hogy pedig ez időtájban Bocskay István (1592. jun. óta nagyváradi főkapitány) volt volna lugosi és karánsebesi bán, mint Grisellini, Bárány s Böhm mondják, nem hihető.

1595-ben a hadiszerencse igen kedvezett Borbélynak. Jul. 8-án Karánsebesről elindulván, véletlenül támadta meg Bogsán (Istvánffynál: Bochciam) és Versec török várakat (Jakobinusnál: Bokcia et Varsocz) és az egész őrséget kardra hányatta. A törökök emiatt bosszút akartak állani s így a lippai, jenői, csanádi és gyulai bégek Erdélybe törtek és csak kegyetlen pusztítás után húzódtak vissza.²⁷⁾

²⁶⁾ Decsi János: Comm. de reb. Ung. VII. cap. — W. Beth. i. m. III. 508. — Monum. Hist. Irók. XVII. 141. — Kovacsics, Script. II. 374.

²⁷⁾ M. Beth. III. 576. — Istvánffy. 411. — Jacobinus, Schvander script. rer. Hung. III. — Decsi: Monum. Irók. XVII. 180—184.

Borbély ezalatt a bevett várakat helyőrséggel látván el, Erdélyhez csatolta. Erre visszatért Karánsebesre, honnan seregével Gyulafehérvárra hívatott. Aug. 1-én t. i. ide érkezett Károly striai főhercegnek leánya Mária Krisztina, kit Zsigmond a Rudolffal kötött szerződés megerősítésére nőül kapott. (Benkő: Transs. I. 235.) Midőn Borbély György „lugosi parancsnok“ ez ünnepélyre megjelenni készült, üzenetet kap Achmet temesvári pasától, hogy mint szomszéd ő is jelen akar lenni a lakodalmon; gyűjtött is vmi 8000 embert, hogy Erdélyre törjön. Ez üzenetre Borbély elmésen azt felelte: „jól van, eljöhetsz; de hogy csinosabban jelenhess meg, majd én mint borbély előbb megberetválom fejedet.“²⁸⁾ A nászünnep fejedelmi volt ugyan, de a közeli török veszedelem miatt igen rövid. Aug. 6-án vége volt, mire Zsigmond azonnal az Aldunához sietett a török ellen, Borbélyt pedig a temesi vidékbe küldé vissza, hol ez ritka szerencsével működött.

Először is Tótvárad, népes török város ellen indult, melyet bevett s őrségét mind lekaszabolta. Ezen jó alkalmat felhasználván, seregeit néhány lovas csapattal szaporítja és váratlanul Facset előtt terem. (W. Beth. III. 584.) Az őrség megijedvén, azonnal kész volt a várat feladni, ha teljes fegyverzetben engedik a kivonulást. Borbély beleegyezett. Hajdú katonái azonban nem akarták a törököket oly egyszerű módon elereszteni; lesből szándékoztak őket megtámadni s legalább fegyvereiket elvenni. Borbély ezt megtudván, egyenesen megtiltá, gyalázatosnak tartván adott szavát megszegni. S hogy az őrséget netáni bántalmazásoktól megóvjá, a külső vársáncokba helyezé el katonáit s másnap reggel fedezettel szándékozott az őrséget a határon túl elkísértetni. Erre Lugassy Jánost válogatott lovasokkal küldi kémlelésre, ki csakhamar egy nagy török segélyhad közeledését jelenté be. Másnapra hajnalodván, aug. 13-án, csakugyan meg is érkezett a lakodalomról elkésett temesvári pasa 8000 emberével a lippai, gyulai, jenői és csanádi bégek társaságában.²⁹⁾ A várban levő mintegy 300 török a közeli segélyről értesülvén s a győzelmet már biztosan remélvén, egy löportornyot légbe röpített és a zavarban a Barabás Péter vezérlete alatt őrizetül bentlevő 100 magyarra rohant;

²⁸⁾ Decsi: Com. de reb. Ung.

²⁹⁾ Mikó: Erd. tört. ad. III. 28.

de hitszegésökért életükkel lakoltak; a magyarok mindnyájokat felkoncolták. Azalatt kívül is megvítak, Borbély ugyan gyengébb volt, de mégis ütközetbe bocsátkozott, mely bátor elszántságát nagy szerencse jutalmazta. A sokkal nagyobb török had megveretvén, futásnak eredt, a magyarok még 3 mértföldnyire üldözik és sokat közülök megölnék. A lippai és jenői bégek fogságba kerültek, a gyulai és csanádi bégek elestek, a temesvári pasa súlyosan megsebesült s nagy ügyvel-bajjal menekült Temesvárra; hátramaradt az egész zsákmány, melyet a katonák maguk közt szétosztottak. A magyarok közül összesen 200 esett el, sokkal nagyobb volt a törökök vesztesége. Ily nagy szerencsétlenség híre annyira elcsüggesztette a törököket, hogy Borbély most egymásután ütközet nélkül elfoglalhatta szept. 1-én Lippát, mely 44 év óta a török igája alatt nyögött, azután Solymos, Világos, Csanád, Nagylak, Fellak, Pankota (okt. végén), Síri (?), Eperjes (Lippa és Facset közt) és Arad várakat, melyeket a török őrség nagyjából elhagyott.³⁰⁾

A lugosi és karánsebesi bántáság eképen egészen felszabadult a portának 1552. óta fizetni szokott külön 2000 arany évi adótól.³¹⁾

Örömmel értesült e nagy horderejű dolgokról Zsigmond fejedelem, ki azalatt az Al-Duna vidékén nem kevesebb szerencsével hadakozott s most novemberben annyi győzelem után Erdélybe tért vissza.

Hihetőleg most ajándékozta meg a vitéz és becsületes Békés Istvánt, Borbély György vejét, Facsettel, mint Bethlen (V. 185.) említi: „castrum Facset illi, omnique eius posteritati attribuerat.“ 1602. dec. közepe táján Bektas temesvári pasa felgyújtotta e várat, míg Békés a Básta által összehívott gyulafehérvári ülésen volt távol. (W. Bethlen. u. o.)

Eddigi pályája még dicsoszorúzott volt, de ő nem volt érdemes annyi feláldozásra az ország részéről. Rajongó, illhatatlan lelke nemsokára megunta a csak hiúság és rajongásból kezdett nagy munkát. — 1596. elején Prágába sietett Rudolfal a köv. hadjárat tervét elkészítendő; de egyszersmind a fejedelemségről is le akart mondani s nejétől elválni. Rudolf korholására színleg nyugodtan távozott Erdélybe, hol jelenléte szükséges is volt.

³⁰⁾ Jacobinus, Decsi, Istvánffy, Bethlen; Fessler VII. 356.

³¹⁾ Bethlen III. 590. — Fessler VII. 357.

Zsigmond távolléte alatt a Lugos és Karánsebes vidékiek a mult évi fényes eredmény miatt elbizakodván, más szomszéd keresztényekkel egyesültek s egész Temesvár alá nyomultak. Itt a temesvári pasa 800 katonáját, kik Budára voltak menendők, széjjelverték és zsákmánnyal tértek vissza.³²⁾ Ily erőpróbálkozások nem voltak épen ritkák azon időben.

Tavasszal a törökök minden ügyekezetüket a mult évben elveszített várak visszavételére fordították. Zsigmond tehát Bocskay István nagyváradi főkapitányt Nagyvárad védelmével bízta meg, ő maga pedig serege élére állván, Lippa alá sietett, melynek parancsnoka, Borbély György (Horváth IV. 443.), már két hét óta a törökök által be volt zárva. Ezek ugyan elvonultak, midőn Zsigmond közeledésének híret vették, hanem most Zsigmond kezde Temesvárat ostromolni. Június 10-én bekerítette, de a 40 napi ostrom eredménytelen volt, mire Erdélybe ment vissza. Épen olyan sikertelenül működött Temesvár alatt Jósika István kancellár is, ki azt a következő 1597. évben okt. 17-től nov. 17-ig ostromolta.

1597. elején Zsigmond ismét elment Prágába és Rudolf, miután sehogysem sikerült őt mult évben előadott és most újra sürgetett tervéről lebeszélni, végre hajlandó lőn őt az erdélyi fejedelemség gondjai alól felmenteni. Így tehát Zsigmond 1598. évi ápr. 8-án ünnepélyesen csakugyan lemond (először) Rudolf javára. (Horváth. IV. 450.) De alig 4 hónap mulva, már aug. 20-án Bocskay István által visszahozatva, a tordai gyűlésen aug. 29-én újra leteszi a fejedelmi esküt.

Zsigmond távolléte alatt a török a mi vidékünkön új veszteséget szenvedett, s pedig a lugosi bán, Barcsay András magánvállalatából.

Az 1598. évi lugosi affairében Barcsay András volt a lugosi bán. Istvánffy Barcianus-nak, Fessler Bártzy-nak írja; mindkettő Lugos és Karánsebes parancsnokának nevezi. Böhm lugos-karánsebesi bánnak, Pesty „Bárczy András lugosi bán“-nak mondja. Decsi (Osmanogr. III. 575.) a lugosi és karánsebesi várak fővigyázójának mondja. Bethlen (IV. 124.) mindig lugosi bánnak mondja így; „Lugosino cum praesidio praeerat officio Banatus Andreas Barcsai, vir militaris.“ Ugyanezen író (IV. 389.) még

³²⁾ Tímon: Imago nov. Hung. c. 16. — Griselini. I. 87.

1599-re is „banus districtus Lugosiensis“-nek írja. Bizonyosan őt érti az 1599-iki medgyesi országgyűlés egyik törvénycikkelye, melyben Facsetot s Mardsinát a lugosi bán iránti engedelmes-ségre utasítja.

Szolimán temesvári beglerbég 1598. évi június hóban Csánádot ostromolta, de a gyakran odaérkező erdélyi segédc csapatok sokáig meghiúsíták fáradságát. Bosszankodása közben megjelen-tek nála a lugosi bánnak kémei mint álszökevények és rábeszél-ik a Lugos elleni útra. Ezen várnak falai, úgy mondják, rongált álla-potban vannak s a bán újabban nagy kincseket halmozott ottan össze. Ezenkívül színlelt bosszúból még vezetőknek is ajánlko-znak. Szolimán nagy örömmel ragadta meg e kedvező alkalmat, az eredménytelen ostromot beszüntetvén, Temesvárra sietett a kellő intézkedések végett. Jul. 6-án este felé 6000 lovassal s u. a. gyaloggal elindulván, másnap reggel szürkületkor Lugos előtt termett.

Barcsay a török jöveteléről jókor értesülvén, a várat, amely a város tőszomszédságában volt, bátor őrséggel, a falakat pedig mozsarakkal rakta meg. Ezután vállfegyveres katonákat helyezett el, a városban az uccákon és a keresztutakon, ő maga pedig erős lovas és gyalogos katonasággal 2000 lépésnyire a várostól lesben állott. Gyuráca György élésmesterre bízta a várban levő népséget és meghagyta neki, hogy ha a legmagasabb toronyból látja, hogy a török még csak egy mértföldnyire van a várostól, ágyúdörgés-sel adja tudtára. De ez, nem tudni mi okból, csak akkor adott jelt, mikor a török majdnem közvetlenül a város előtt állott. Ezen körülmény, valamint az is, hogy a török más oldalról intézte a támadást és nem azon, melyen jelentve volt, s mely részen a ka-tonák emiatt fel is voltak állítva, megzavarta ugyan a városbeloiket, de mégis el lévén készülve a támadásra, csakhamar rendbe jöttek s az ellenséget, miután az ijesztésül két házat felgyújtott, kiverték az elővárosból. Barcsay tehát csak későbbben értesülvén a török jelenlétéről, megkerüli az ellenséget és Szolimánt, ki a városon keresztül könnyű fegyveresektől körülvéve, nagy bizalommal várá a biztos győzelmet, hátban tamadja meg, úgy hogy ez mit sem sejtvén, két tűz közé szorult.

Mi lett e kemény, gyilkoló harc eredménye, könnyű belátni.

A török e váratlan támadás miatt megzavarodván, csak rövid ideig tudott harcolva ellentállani. Szerencsésnek mondhatta magát, kit e városiak biztos csapásai le nem terítettek s ki gyors futásban legalább életét menthette meg. Elesett W. Bethlen szerint közel 700 török; Istvánffy szerint pedig 411 török veszté itt életét, kiknek fejük hosszú rudakon a vár falára tüzetett ki. 250-en fogságba kerültek s ezek közt több magasrangú egyén is volt; így Ibrahím pasa, aki magát 3 nap mulva 8000 arannyal váltá ki. Maga Szoliman is futásban keresett menedéket, de minthogy a magyarok ezalatt a Temes balpartjára (a mostani német részre) vezető hidat már elrontották, lovával a Temesen átúsztatva eliramodott és ezentúl Lugosnak békét hagyott. A zsákmány között volt két aranyozott hadi jelvény; magáé Szolimáné is, melyek a foglyokkal és egyéb ajándékokkal Gyulafehérvárra küldettek. A lugosiak alig vesztettek valakit; legjobban gyászolták Josepovics János halálát.³³⁾ Ez történt 1598. júl. 7-én reggel.

Rudolf császár értesülvén Zsigmondnak augusztusban történt alkuellenes visszajöveteléről, tüstént sereget küldött Nagyvárad felé, mialatt az alvidékről Saturdsi Mohamed 7000 tatárral ugyancsak oda sietett. Ez már jun. 18-án átkelve a Dunán, a pancsovai síkságon és Becskereken megvárta a tatár khánt, ki aug. végén érkezett oda. A haditanácsban most azt fontolgatták, vajjon a lippai, lugosi, karánsebesi vagy a nagyváradí út volna-e a legelőnyösebb? Végre az utóbbira határozták el magukat s nyomban el is indultak. (Böhm. I. 260.)

Hogy útközben Lugost ostromolták vagy elfoglalták volna, mint Kövály (IV. 82.) és Decsy (Osmanogr. III. 576.) mondja, hibás állítás, hacsak a váradi expedíció utáni időre nem vonatkoztatjuk.

Zsigmond attól tartván, nehogy e hatalmas török sereg Váradról Erdélybe is áttörjön, miután a törökkel nem sikerült megbarátkoznia, 1599. év elején Rudolfhoz küldé követeit s újra neki ajánlá fel a fejedelemséget. De mialatt azok az elfogó válasszal és az okmánnyal hazatérőben vannak, azon megdöbbenő hírt hallják, hogy Zsigmond márc. 29-én már unokabátyja, Báthory

³³⁾ Istvánffy lib. 31. pag. 445. — W. Beth. IV. 123—127.

Endre bibornok javára lemondott (másodszor). Most Erdélyre egy újabb szenvedési és ami még keservesebb, megaláztatási korszak kezdődött.

A Szeged táján áttelelt tatárok az 1599. év tavaszán újra munkához láttak: ölték, pusztították a vidékbelieket. Jenő őrsége nagy veszteségeket szenvedett. Lugos vidékére is elhatottak s kiméletlenül garázdálkodtak. („plebem viciatim oppidatimque agentem vastarunt.“) Endre bibornok 300 fegyveres lengyelt küldött Lugos és Jenő várakba pótlásul a megöltekért (W. Beth. IV. 261.) De ez csak kezdete volt a nagyobb nyomoroknak. Rudolf más ügyekkel levén elfoglalva, szívesen ráállott Mihály oláh vajdának tervére, midőn ez megkérte: engedné meg, hogy Endrét megbuktassa s Erdélyt a német császár véduralma alatt elfoglalhassa. Mihály eszerint bojárjaival csakugyan felkerekedvén, Endre seregével 1599. okt. 28-án Szebentől nem messze a schellenbergi téren megütközött és győzött. Ez alkalommal Barcsay András lugosi bán erős lovashaddal segítette. (Bethlen. IV. 567.)

Ez természetesen máskor is megtörtént, hogy a lugosi és karánsebesi bán Erdélybe vitte a bánságában gyűjtött embereit, de hogy ezek között facsetiak is lettek volna, még nem találtam megemlítve. Ugyilátszik ezek jobban szerették a kényelmet és ha nem bántotta őket senki, ők sem bántottak mást; de ezen látszólagos békeszeretet mellett egyéb szoros kötelezettségekéről is megfeledeztek. Azért az 1599. márc. 21-én tartott megyesi országgyűlésen határozatott: minthogy Facset és Mardsina néhány évben a hadi teher és szolgálat alól még szükség esetében is kivonták magukat, ezek tehát a hadakozást illetőleg „az régi szokás szerint a törvényekben is a lugosi bánhoz hallgassanak.“ (Kemény: Erd. tört. tára. I. 223.)

Mihály vajda nov. 1-én vonult Fehérvárra, hol e hó 20-án gyűlést tartott s mint Rudolf császár helytartója, az erdélyi rendekkel a hűségesküet letétette. Barcsay András is Rudolffhoz esküdött akkor és a többi erdélyi rendek ellenére később is hűségesen Mihályt segíti. A vajda t. i. nemsokára bitorló lett és saját magának szerette volna Erdélyt biztosítani. Minthogy Rudolf erre épenséggel nem mutatott kedvet, a törökkel kezdett szerződni; és ez késznek is nyilatkozott őt fejedelemnek elismerni, mihelyt Jenőt, Lippát, Lugost és Karánsebest neki általadja (Horváth IV. 469). De az oláh seregeknek országszerte kegyetlen pusztításai miatt a

rendek Mihálytól elpártoltak és Básta Györgyöt, német császári tábornokot, hívták ellene segítségül. Ez eljött s miután a rendek Rudolfnak újra hűséget esküdtek, 1600. évi szept. 18-án a vajdát Enyed és Miriszló között meg is verte, még mielőtt Barcsay András vezérlete alatt a jenői, lippai, lugosi és karánsebesi segédc csapatok a vajda segítségére megérkeztek volna.³⁴⁾ A vajda Havasalföldre menekült seregének romjaival és Básta vette át az országot 1600. évi okt. 6-ától egészen 1601. febr. 3-ig.

De Erdély nem cserélt kormányt, hanem csak egyént; Básta semmivel sem volt jobb a vajdánál. Az ország szerencsétlen helyzetéről tanuskodik, hogy a rendek értesülvén Zsigmond közeli tartózkodásáról, minden eskü dacára őt újra vissza akarták hozni. Az 1601. évi jan. 21-én tartott kolozsvári gyűlésen Básta természetesen ellene volt e tervnek s így a németpártiak mind, kik közé tartozott Huszár Péter is (ki akkor talán már lugosi bán volt.) De az ellenpárt győz és Zsigmond gr. Csáky István és Székely Mózes segítségével visszahozatván, febr. 3-án újra megválasztatott, míg Básta fenyegetve vonult ki Erdélyből. (Századok. 1869. évf. 541. lap.)

Erre néhány áruló és rosszakaró fogatott el és részesült megérdemelt büntetésben. A többi között Baba Noak, ki Mihály vajda alatt hajdúkapitány volt, és Saski nevű rác pópa, ki Mihály alatt számtalan gaztettet vitt véghez, sok helységet felgyújtott, a lakosokat a töröknek eladta, az erdélyi nemesség kiirtását tanácsolta és legújabbban Lugost és Karánsebest (melyeket Bethlen V. 126. „opími proventus oppida latifundisque celebra“ vagyis terjedelmes és jövedelmező városoknak nevez) a török kezére akarta játszani. Mindkettőt felnyársalták és Kolozsvárott a nagypiacon febr. 5-én megégették.³⁵⁾ S miután az ország még több ilyentől megtisztult, bevezették Zsigmondot Moldvából és ez 1601. márc. 27-én tényleg harmadszor foglalta el fejedelmi székét.

Rudolf ennek hírére nagy haragra lobbant és ismét Mihály vajdát küldi Bástával együtt a hitszegő Zsigmond büntetésére, Erdélyország visszafoglalására. Emiatt Zsigmond is 1601. jun. 3-án a kolozsvári gyűlésen a felkelést elrendelte és a töröktől is

³⁴⁾ Hidv. Mikó Fer. hist. — Beth. IV. 567.

³⁵⁾ Kemény. Erd. tört. tár II. 27. — Bethlen V. 7.

kért és kapott segélyt. Zsigmond az ellenség sokkal nagyobb számáról értesülván, vonakodott az ütközettől és még újabb török segélyt várt; de hasztalan. Mihály vajda t. i. állevelet küldött Zsigmond nevében a temesvári pasához, üzenvén, hogy több segélyre nincsen szüksége; úgyis elég erősnek érzi magát az egyesült Básta és Mihály megveretésére. Végre aug. 3-án Goroszlónál elkerülhetetlen volt a csata és Zsigmond, mint előre lehetett látni, teljesen megveretett. Az erdélyiek erre Deés felé futottak, Barsay András Lugosra, Zsigmond és Csáky István Moldvába. (Századok. 1869. évf. 543. l.)

Básta és Mihály közt nem sokáig tartott a barátság; mert miután az oláh vajda ismét jogbitorlást követett el, Básta őt Torda mellett aug. 19-én megölette. (Horv. IV. 475.) Básta erre Mezővásárhelynek vette útját; de hírére vevén, hogy a török Lugos és Karánsebes felől 3 pasát küld Zsigmond segítségére, Deésre vonult vissza.

Zsigmond a török és tatár segítségével még 1601. novemberben jött vissza Erdélybe, de eredménytelenül harcolt, míg végre Zsigmond az őt folyvást környező jezsuitáktól ellenszenvvel töltetvén meg a török ellen, undok állhatatlanságában sokkal jobb fejedelemeire méltó híveinek tudta nélkül gr. Csáky István és Barsay András által 1602. márc. elején Bástával fegyverszünetet, Rudolfal pedig szerződést kötött. Átadta neki Erdélyt és csak nagy bajjal kerülhetette el a börtönt, melybe elkeseredett párthívei őt vetni szándékoztak. Tehát jul. 26-án örökre búcsút vett Erdélytől és Csehországba ment, ahol 12 év múlva bevégezte nyavalyás életét, mely szerencsétlen hazájára annyi szenvedést és nyomort hozott. (Horváth. IV. 479.)

Zsigmond lemondása után Básta a kolozsvári gyűlésen újra Rudolf hűségére esküdteté az erdélyi rendeket és (ha nem előbb tette?) Huszár Pétert lugosi bánná nevezte ki.

Annak mondja: Enyedi Pál, Simigianus és Bethlen V. 210. is. Grisellini Székely Mózes által téteti mind a két helyre! Bőhm az egész 1603-iki lugosi és karánsebesi expedíciót hallgatással mellőzván, Huszárt sem említi; Pestynél is hiányzik. Istvánffy ksebesi bánnak mondja, ki ottan halt meg; de ez világos hiba. Huszár Péter előbb Pápa városának kapitánya volt, de a nagyobb

jutalom reményében a császárt elhagyta és Báthory Zsigmondhoz szegődött Erdélyben. Később újra a német párthoz állván, Bástától e bánságot nyeré.

Székely Mózes azonban e szerződést nem akarta elismerni és Gyulafehérvár mellett táborba szállott, hol Bástá által jul. 2-án megveretvén, családjával és párthíveivel, kik között Bethlen Gábor is volt, Solymoson át a temesvári pasa barátságába menekült 1602. aug. 23-án. (Századok 1869. évf. 650. stbi lap.) — Ez időben törökök is gyűltek Temesvár körül és Lugost aug. 7-én megrohanták és pusztították. Vajjon Székely intézkedésére történt-e ez, vagy talán egyike volt ama sok alkalmi portyázásoknak, nem tudni még. Lugos valamint előbb Barcsay alatt Mihály vajdához, úgy mostan híven ragaszkodott Bástához, kit a tanács az említett szerencsétlen napon írt magyar levélben ama bajról értesített és kihez segítségért fordult.

Ezen levél egész terjedelmében következőleg hangzik: „Az hatalmas Isten Ngodnak egy napját ezerré tegye, sok kívánta jó szerencsével áldja meg Ngodat. Kegyelmes urunk, az elmúlt napokban két atyánkfiát bocsátunk vala Ngodhoz, hogy Ngodnak adják értésére, hogy Temesvárrott igen gyülekeznek az törökök, az kémek is, kiket oda bocsátottunk, nyilván mondják, hogy reánk akarnak ütni; de azok (atyánkfiái) az útból tértek meg és nem akarták Ngodat megtalálni veszedelmünk felől; ez alatt az mái nap Kegyelmes Urunk ugyan reánk ütének, voltak 2000 lovas török és 800 gyalog pandúr; olly szertelen reánk ütének, hogy az vár kapujáig vágtek bennünket, városunknak felét mind megégették, marháinkat mind elhajták, az minemű gabonánk vala, azokat is mind megégették, rabot számtalant vűnek el; ellenek hogy állhassunk, nem lön erőnk hozzá, mert az mely hajdúságot Ngod mi közünkbe rendelt vala, az bé nem érkezett vala, a szolgáló nép peniglen, az kiknek Zsigmond fejedelem ő felsége sok jószágokat osztott vala, annak jobb része mind elszökék mellőlünk, maga azoké a főörökség városunkban. Városunk mezőváros és árokkal megerősítettük vala, de aztis mind elégeték mostan a pogányok. Könyörgünk azért Ngodnak, mint kegyelmes Urunknak, Ngod rendeljen annyi segítséget minekünk, kik megszabadíthassák hazánkat a pogányoktól és hogy kegy. Urunk pénzén

éljen, mert az mi gabonánkat az tűz emészté meg és mi magunk is élehetetlenek maradtunk. Azoknak pedig jószágokat, kik ilyen végső nyomorúságban minket elárulának, és az veszedelemben hagyának, Ngodnak könyörgünk, Ngod jószágokat deputálja városunk épületére és megmaradására; mert kegy. Urunk. mi életünket nem szántuk elveszteni ezért az helyért, és az várat is megtartottuk az hatalmas Császárnak és Ngodnak; most is k. Urunk, eléggé voltak azon az pogányok, hogy az várat megadnók nekik, de megmutattuk vérünk hullásával, testünk szakadásával és sok károkkal, rabságunkkal, hogy az római Császár és Ngod hívei vagyunk, ezután is Kegy. Urunk az míg élünk, fejünk fenállásáig vérünk hullásával akarunk mind az Császárnak, mind Ngodnak szolgálni nagy hívséggel. Ngod az segítséget ne késleltesse, mert itt megromlottunk annyira, hogy ha ezután segítségünk nem leszen, veszedelemnek fiai vagyunk és leszünk. Ngod kegyelmességét várjuk. Tartsa Isten meg Ngodat hosszú boldog esztendőig jó egészségben. Ex Lugas, septima die augusti anni 1602. Magnificentiae Vestrae servitores ac fideles perpetui Petrus Georg iudex supremus, ac universi senatores opp. Lugas.³⁶⁾

Vajjon volt-e ezen levélnek eredménye, alig merném elhínni. Feltűnő, hogy a lugosi bánról egy szóval sem történik említés.

Erdélyben a pártviszályok Székely távozása után egy időre megszűntek; de a béke Básta kormánya alatt még talán a háborúnál is nagyobb nyomort hozott a sokat zaklatott országra. Izsonyat okává lett nevét több nemzedék átokkal volt említeni. (Horváth IV. 479.) De kegyetlensége és zsarolása csakhamar megbuktatták. Az elégedetlen erdélyiek egyedüli reménye az emigrációban volt s így Székely pártja növekedett otthon, mialatt a porta is megkínálta a fejedelemséggel. Ő tehát csak alkalomra várt, hogy hazáját zsarolójától megmentse s ez nem sokáig késett.

Básta 1603. év elején fizetetlen, de martalékkal megrakott hadainak egy részét Szatmárba, Debrecenbe és Tokajba vezette át. Ezen alkalmat felhasználta Székely és Básta távollétében márc. végén „mikoron még a fű ki sem jött volna“, ő is kiindult Temesvárról Bektas pasával törökök, tatárok és székelyekből álló nagy seregével, kik utóbbiak lassankint átjöttek volt hozzá Temesvárra, mint az ő népekből valóhoz. Először nem a közelebbi

³⁶⁾ Lásd e levelet: Kemény és Kovács: Erd. tört. tára II. 72.

Lugosnak, hanem Karánsebesnek tartott. Ez akkor kis, köralakban épített város volt, falai pedig már régiek s így erőtlének valának. (Bethlen V. 208.) Bánja ez időben nem volt, de hihetőleg Huszár Péter lugosi bán joghatóságához tartozott.

Mielőtt azonban Székely egész hadtestét oda vinné, előre küldötte nagymegyeri Keresztesi Pált, egyik hű és gyors vezérét, 500 tárral és kevés magyarral, hogy a karánsebesieket részint ígéretekkel, részint fenyegetéssel amint lehetne, vérontás nélkül megadásra bírja. Básta t. i. semmi más fegyveres őrizetet nem hagyott a várban, mint a lakosságot és kevés német katonát, kiket Erdélyből a nagy éhség miatt küldött volt ide. Keresztesi mielőtt a várost megszállotta, némely főbbeket a városiak közül titkos küldöttei által már előre rábirt az önmegadásra. S csakugyan, amint közeledett seregével, Vajda György, Fodor Ferenc (Fr. Crispus), Laczkó Simon és Tóth Miklós hallgatag megegyezéssel a többi nemességet is igyekeztek pártjukra vonni. E tervet elleneztek: Vajda István, Gerlistye Miklós, Kun Dániel és Theodorik, Jósika Miklós és Ferenc s még többen a városi népből. E versengés annyira ment, hogy nagyobb veszéllyel fenyegette a várost, mint maga az ellenség. De Keresztesi fenyegetései, ha ellenszegülnek s kegyelem ígérete, ha megadják magukat, valamint azon félelem, nehogy ostromlás esetére a zsindeyes házfedelek meggyulladván, a várost még nagyobb veszélybe hozzák, rábirta őket a megadásra.

Székely bízván a lakosság hűségében, semmiféle őrizetet nem hagyott itten és egész seregével most ápr. 11-én Lugos felé ment vissza; mert e két helység, mint Erdély végvárai, nagy fontossággal bírt Erdélyország meghódítására.

A lugosi bán többször figyelmezteté Bástát levélben Székely készülődéséről és a lugosi vár erősítésére többször kért segílyt, de nem kapott (Simigianus: 301. lap.). A várnak állapota pedig igen siralmas volt; csak nyolc hónappal azelőtt (1602. aug. 7.) rongálták meg a törökök s most a vár külső erősítése csak rög-tönzött karó- és sövénykerítés volt, mely az ellenségnek nem igen nagy akadályt gördített eléje (Bethlen V. 211.). Huszár bán a belső várat igen csekély őrségével mégis megakartá védelmezni, de tervét árulás hiúsítá meg.

Valamint Karánsebesnél, úgy járt el Székely Lugosnál is.

Előre küldött néhány embert, hogy az őrséget a vár átadására bírják; s ezek csakugyan több rác és oláh városi és katonai hivatalnokot pártjuknak meg is nyertek. W. Bethlen (V. 210.) Gyurácát és Sümegi Istvánt, karánsebesi nemes polgárokat mondja Székely követeknek; ugyanazon Gyurácát, kit az 1598. júl. 7-iki lugosi affaireban maga mondott élésmesternek. Bővebben beszél ezt Enyedi Pál: ³⁷⁾ „Huszár Péter lugosi bán kilenc vagy tized magával levén az Lugas belső várában, mikor Móses Bektes bassával oda két mélyföldre ³⁸⁾ táborba szállott; az bán soha az város népit, sem a kevés fizetett népit mellé nem hitta az külső palánkból, hanem a fizetett nép a várossal megegyezett. Mihent az előljáró Nagy Alberttel és Ali csausszal elérkezék, egymással megegyezvén, egymást nagy szeretettel látták, kezeket fogdosták mind, hogy megegyeztenek. Gyuráka Györgyöt és Somogyi Istvánt a város azelőtt való éjjel expediálta volt titkon Móseshez, kit az bán nem tudott. Végre kérni kezdék a bántól az belső kastélyt. Az városbeliek és szolgáló népek rút szitkokkal illenték. Az bán nem akarta megadni. Azonközben Nagy Albert boros lévén, ugyanazon városbeliekkal együtt neki rohana a belső kastélynak; az aajtáját bevágák, másfelől meghágják. Az löporkolábot Szentmiklósi Györgyöt az behágás közben levágák; egynehányan sebet is kaptanak. A bánt megfogták és megfoszták s nagyon megverték.“ Ez történt 1603. apr. 11-én.

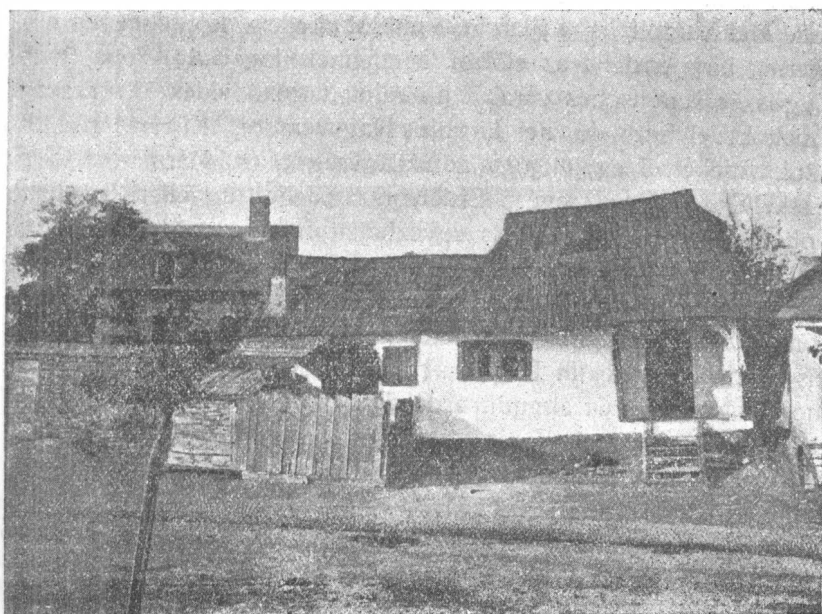
Huszárt erre fogva vitték Székely táborába Gavosdia mellett „in campo Gausdia“; ez ismét Bektáshoz küldé, kérvén az öreg és sokat szenvedett bátor férfiú megkegyelmezését. A pasa hajlandó is volt e méltányosságra; de a vad tatárok nagy dühösen fellázadnak, visszamenetellel fenyegetnek, ha Huszár, ki első hadi szerencsájök, ki nem adatnék nekik. Kíragadták a sátorból s Murza nevű vezérük felgyürközve azonnal maga végezte a bakó szerepét. Levágta a szerencsétlennek fejét és a kiszökellő vért markával felfogván, bőséges hadiszerencsekivárat mellett társai előtt megitta. A fejet szalmával tömték ki és Mehemed seraschejöknek küldötték, ki a hozónak 100 aranyat adott jutalmul (Bethlen V.

³⁷⁾ Mikó: Erd. tört. ad. I. 212.

³⁸⁾ A „mélyföld“ szó tört. jogosultságáról: Tud. tár. 1840. sz. pt. 188. lap.

212.). A tatárok igen haragudtak Huszárra, mert már sok ízben vereséget szenvedtek tőle (mondja Istvánffy i. m. 488. lap.).

Székely így magát hátban biztosítván, Bethlen Gábort előre küldötte Erdélybe, ő maga pedig nejét és kisfiát Karánsebesen hagyván, a vaskapun át ápr. 5-én ment át Erdélybe. Azonnal Fehérvárra sietett Bethlen Gábor segítségére és csatlakozásra hívta fel az erdélyieket, kik nagy számmal is gyülekeztek táborába. — Básta ezeknek hírét hallotta ugyan, de nem hitte igazán, hogy Székely ilyen időben, midőn a hegyek azon vidékekben még mind vastag hóval voltak borítva és az utak járhatlansága

RÉSZLET A RÉGI VÁRNAK MAI TERULETEROL.

miatt veszedelmes volt az utazás, hadjáratot kezdjen. Hasonló véleményen volt a császár is és így nem is küldött Bástának segílyt.

De azért Lugos és Karánsebes még sem volt elég biztonságban s a vidéknek még sokat kellett szenvednie. Mert mialatt Székely Fehérvárat ostromolta, azalatt összeállottak a lippai, jenői

és nagyváradi őrségek s Temesvárra törvén, felégették külvárosait s pusztították földéit, hogy a Székellyel távozott Bektáson megboszulják magukat. Duval Henrik lippai praefectus pedig hasonló tett Lugossal, felgyújtotta és teljesen elpusztította a város környékét, a lakosokat pedig, kik Huszár szerencsétlenségének okozói voltak, nagyrészt kivégeztette. Így vették jutalmukat rút árulásukért (Bethlen V. 241.).

Székely útja ezalatt valódi diadalút volt: Fehérvár, Kolozsvár, Beszterce és több főváros és a székelyföld nagy része kezében volt már; több csatát nyert, vereséget egyet sem szenvedett. Erdélyben, kivált a székelyek között nagy lelkesedéssel fogadtott. Már Rudolf is hajlandó volt őt Erdély fejedelmének elismerni: bírja Erdélyt az előbbi fejedelmek jogaival; Lippa, Jenő, Lugos és Karánsebes várai a hozzájuk tartozó vidékekkel szakadjanak Erdélyhez; de ne kívánja Nagyváradot, Kövárt, Huszát azok vidékeivel együtt, úgy a Szilágyságot és Mármarost sem. Székely azonban az egész Erdélyország teljes függetlenségét tűzte volt zászlajára s így nem is egyezhetett bele a császár feltételeibe. Tovább folytatja csataútját, míg végre Brassónál 1603. júl. 17-én a hitszegő Raduly oláh vajda által éjjel váratlanul megtámadtván, a zavarokban maga is életét veszíti.³⁹⁾ Bethlen Gábor csak kis csapattal menekült Dévára (Horv. IV. 486.). Bektás pasa is és még számos fő- és alrendű erdélyi hazafi ezer álúton, sok veszedelem közt menekült Karánsebesre és innen Temesvárra. (A Karánsebesre menekült nemesek nevei és egyéb viszontagságai, míg ismét Erdélybe visszatértek, olvashatók W. Bethlen Hist. Trans. V. 461. s köv. lapjain 513-ig.)

Néhány hét múlva Básta ismét megjelent Erdélyben. A temesvári pasát megverte és nem nyugodott, míg mindent újra meg nem hódított Rudolfnak. Déváról Facsre vitte seregét, melyet a török múlt évben (1602. dec.) pusztított volt; innen Lippára ment. Ezt és Lugost elfoglalta, miután a magyar őrség azt önként átadta. A karánsebesi kerület is meghódolt, miután az erdélyi nemesség innen Erdélybe költözött (Pray. Histor. Istvánffy 493. l.). Básta erre 1603. nov. vagy októberben Lódi Si-

³⁹⁾ Századok. 1869. évf. 710. sat. lapok. — Bethl. i. m. V. 298-241. — Istvánffy 488. l.

mont tette karánsebesi (Andrián Pétert pedig lugosi?) bánná (W. Beth. V. 525. VI. 9, 42—52, 65—71. lap.). Pesty szerint Básta Horváth Lódi Simont Lugos és Karánsebes főkapitányává tette 1603. nov. 7-én s ez többnyire Lugoson lakott.

Rudolf most 10 tagból, nagyrészt németekből álló bizottmányt nevezett ki, mely Básta elnöklete alatt a kapott utasítás szerint igazgatná az országot. A kegyetlen ember zsarnok kényét ezentúl még keservesebben megsínylette Erdély (Horváth. IV. 486.).

Az erdélyi menekültek is, minthogy a török most magukra hagyta, kénytelenek voltak Bástával alkudozni. Ez megengedte ugyan visszatérésüket, de majdnem mindenki más-más büntetésben részesült. A Temesvárra menekültek között volt a többi közt Hidvégi Mikó Ferenc is, ki magát Bethlen Gábor inasának mondja s hihetőleg elkísérte urát, midőn ez az Esztergom megszállására siető nagyvezírhez ment segélyért folyamodni. Mikó bolyongását így adja elő: „Atyáinkiai biztatására, hogy gyermek létemre bátran jöhetek Karánsebes felül haza, senki sem bánt, Tömösvárra s onnan Bókánba ⁴⁰⁾ visszajövék, kiből egy karánsebesi embertelen főember, Fodor Ferenc lakik vala. Innen egyenesen akartam Karánsebesre jöni; de megértvén hogy egy hitetlen arnótból ⁴¹⁾ lett bánt, Lódi Simont helyeztettek oda bánságra, ki az elfutott nemes embereket, ha kézrekerítheti, fosztogatja s megis öli; azért nem mertem szabadon oda menni. Néhány napig ott (Bókánon) mulattam, lovamat 12 aranyon eladtam s kalauzzal mentem Karánsebesre. Egy este, mikor a város népe szokott omlani a folyóvízre, azokkal mentem egy ösmerősöm házához, Borczon Györgyhöz, kinek fiával egy urat, Barcsai Andrást szolgáltam azelőtt azon reményben, hogy ő engem eligtat Erdélybe; de az áruló a bán kezébe adott, ki karóba akart veretni, ha régi ösmerőseim nem törökedtek volna mellettem, megparancsolván, hogy kimenjek a

⁴⁰⁾ Bokán alatt csakis Boksánt szabad érteni, melyről Bethlen (VI. 65.) ezeket írja: „castellum in edito clivo situm.“ 1595. júliusban Borbély György vette el a töröktől; ezután Fodor Ferenc igen tekintélyes karánsebesi nemes ember vette meg e várat 3000 frtért; de 1604-ben Karánsebesen a rácok megölték. Özvegye nem viselhette kellően gondját a várnak s így árulás útján könnyen újra a török kezébe került. A romokat ma is láthatni; az oláhok Gura turkului-nak nevezik.

⁴¹⁾ Arnótok vagy arnauták Albániának kegyetlen, mohamedán vallású félvad hegyi népe.

városból. De hova tudtam volna menni, mikoron Karánsebestől fogva Szászvárosig ember nem lakott; tehát egy szegény szabónak háza padlásán laktam két hétig, míg meghallottam, hogy Lugosi János oda érkezett, kit Básta küldött vala a rác hadak megmustrálására. Ezt noha nem ismertem, nagy bizalommal eleibe mentem és ő hozott haza Erdélybe.“⁴²⁾

Lódi útján igen sok rác jött be a vidékre s ezek még testvéreiket is elhíván Lugos és Mehádiáról, kegyetlenül pusztították Karánsebest. De Lódi maga is kegyetlenül bánt a várossal, hogy a lakosság kétszer is küldött Kolozsvárra követséget a csász. biztoshoz. Erre a biztosok egy kisebb csapatot menesztettek Karánsebesre, amely aztán a városiak segítségével az ellenséget megszalasztotta. Lódi maga is mint fogoly Gyaluba vitetett, míg később Bocskay ki nem szabadítá (Bethlen. VI. 42--71.).

Úgy látszott már, hogy mi sem akadályozza a császárt Erdély birtokában; de csakhamar új mozgalmak törtek ki 1604-ben, melyek következtében Bocskay István nyerte el az erdélyi fejedelemséget.

C.) 1604—1658. *)

Az 1603. év végén a lugosi és karánsebesi vidék Székely Mózes kezéből Básta hatalmába került, ki azonban nem sokáig maradott ura. Bethlen Gábor, ki Székely halála után is még Temesvárt tartózkodott Bektas pasánál, ezáltal több ízben szólíttatott fel, fogadná el az erdélyi fejedelemséget; de ő erre hajlammal nem bírván, kismarjai Bocskay Istvánt ajánlgatá és ennek javára működött is. S minthogy Básta éppen most Erdélyből távol volt, fel is használta e kedvező alkalmat. A lugosi és karánsebesi vidéken sereget gyűjtött Bocskay részére s a temesvári pasa is tekintélyes csapat élén a Temes felé sietett, hogy Lugosnál Bethlenmel egyesülvén, Facseton át Erdélybe menjenek Bocskay ügye támogatására. Tervök azonban nem maradhatott titokban Dampierre Duval Henrik és Rákóczy Lajos lippai csász. parancsnokok előtt. Gyorsan szedegetett sereggel az egyesülteket éjjel (Belinc táján?)

⁴²⁾ Budapesti Szemle. 1865. X. füz. 427. lap.

*) Felolvastatott 1875. januárban.

váratlanul megtámadták és oly zavarba hozták, hogy Bethlen és a pasa ingben menekültek és a Temesen átúszván, Temesvárra siettek; katonáik pedig a közeli erdőkben rejtőztek. Az egész tábor a győzteseké lett s Bethlen podgyásza között leveleket is találtak, melyek Bocskay terveit elárulták. Ez már most egyebet nem tehetett, mint nyíltan fellépni és a Portának pártfogását kikérni,¹⁾ mire 1604. okt. 19-én meg is kapta az athnamét. A következő év ápr. 20-án a szerencsi gyűlésen Magyar- és Erdélyország királyává választott, mire ő a vallási villongásokat megszüntetendő, a katolikus és a két protestáns vallásfelekezetnek teljes egyenjogúságot adott.²⁾ Még ez évben 1605-ben mindenünnen kiűzték a német katonaságot s így június végén Jenő, Lippa, Lugos és Karánsebes is megadták magukat Bocskaynak (Horváth V. 18.), ki azután Keresztesy Pált tette lugosi és karánsebesi bánná.³⁾ Mint bán említetik 1608, 1609 és 1613-ban is. A Báthory Gábor és II. Mátyás közt létrejött béke okmányának (1610. szept. 6-ról) aláírásai között van: „Paul Keresztesi, Banus civitatis et districtus Karansebesiensis“ (Tud. Gyűjt. 1817. VI. k. 48. lap.); itt Lugos nincs említve, ami talán Lugos és Ksebes egyesítésének ellentmond? Szilágyi Sándor (Erd. tört. II. 103.) 1611. évre Keresztesi Andrást (?) említi mint lugosi bánt; de egy Pál nevűt lippai kapitánynak mond Mikó Ferenc is (Erd. tört. ad. I. 225.). 1615-re annak mondja Keresztesi Pált. Ez tartván a két várban levő rácoktól, ezeket 1605-ben elküldötte Lippára, ígervén, hogy oda küldeti majd Bocskaytól a zsoldot. Ezek elmentek, de egy idő múlva tapasztalhatták, hogy a lippai magyarok is bizalmatlannak irányukban. Történt ekkor, hogy egy török portyázó csapat elhajtotta lovaikat; ezt a magyarokra fogták és bosszúból legyőzvéen a kevés magyart, Lippát a temesvári pasának adták át, de a köv. 1606. évben Világosvárral és Solymossal együtt Lippa is Bocskayhoz került vissza (Bethl. VI. 378—392.).

1605. nov. 11-én a török nagyvezír a Rákoson koronával is díszítette Bocskayt, melyet ez azonban el nem fogadott. A Porta

¹⁾ Istvánffy: 479. lap. — Grisellini: I. 94. — Böhm. I. 264.

²⁾ Horváth i. m. V. 11.

³⁾ Bethl. VI. 227. Ugyanekkor Borbély Ferenc albán és Ilosvay Bálint lugosi notarius volt. 1614-ben Bethlen Péter volt a lugosi és ksebesi bán.

nagy kedvezéssel tüntette ki Bocskayt és 10 évi adóelengedést is biztosított neki; ő viszont megígérte, hogy Jenőt, Lippát s azok vidékén Borbély által 1595-ben elfoglalt várakat fogja a temesvári pasának átszolgáltatni. (Horv. V. 25.) De ezen ígertetét nem teljesítette soha. 1606. dec. 28-án hihetőleg mérgezés folytán meghalt.

Lugos és Karánsebes Erdélyhez tartozott újra és viselte avval közös sorsát.

Bocskayt a fejedelemségben követték az öreg és beteg Rákóczy Zsigmond, ki már 1608. márc. 3-án visszalépett és utánna az erős, de erkölcstelen és zsarnök Báthory Gábor. (Horv. V. 81.) Szeszéyleit a lugosiak is érezték, 1609. ápr. 3-án t. i. megerősíti és örök érvényre emeli Lugosnak Izabellától 1551-ben kapott privilégiumát és a nyolc oláh nemes kerületnek (Lugos, Karánsebes, Mehádia, Almás, Krassó, Borzava, Komjáth, Ilyéd) már 1457-ben is megújított régi szabadalmait. (Pesty: Krassó vm. IV. 251.) De Báthory erről megfélekedvén, csakhamar és talán még e hónapban épen e kiváltságok ellenére az egész Lugos várost és kerületét Németh Gergely nevű tanácsnokának ajándékozza. E hírre az ez által jogaiban megsértett város és kerület oláh nemesége ünnepélyesen óvást tesz e törvénytelen adományozás ellen a gyulafehérvári káptalan előtt 1609-ben Stanislaus püspök és mártír ünnepén (május 7.). Ezen ajándékozásnak nem is lett fogadva; legalább semmi adat sem szól mellette.⁴⁾

Erdély is megleéglette Báthory kormányát, a Porta pedig miután arról értesült, hogy tőle elpártolt s a német császárral alkudozik, sereget küldött ellene és 1613. máj. 1-én Bethlen Gábot tette erdélyi fejedelemmé. A török sereg Iszkender pasa vezetése alatt aug. közepe óta a vaskapunál késedelmezve táborozott, mi Báthorynak még kibékülésre adott reményt; de hasztalan. A török szept. 24. még Erdélybe is általment és a rendek a pasa felszólítására okt. 23-án Bethlent választották meg fejedelmöknek. Báthory Nagyváradra menekült, hol eddigi párthíve, a köpönyegforgató és haszonleső Géczy András által okt. 27. meg-

⁴⁾ Ezen okmányok (az 1609-ről szóló magában foglalja az 1457 és az 1551-ről valót is) hitelesített leírásban 1800-ban a gyulafehérvári kápt. levéltárból Lugosra hozattak s most az itteni gkel. templom iratai köz. orsz. levélt. Olvasható még: Pesty: Krassó vm. IV. 256. lap.

öletett. Géczy most azonnal Jenő, Lippa, Karánsebes és Lugos várakba írt: „hogy imide-amoda ne hajladozzanak, hanem az új fejedelemsnek hódoljanak.“⁵⁾ Gyilkossága azonban nem termette számára a kívánt sikert; halállal lakolt érte. Most a török segédhadak is nagy pusztítás között távoztak el az országból (Horváth V. 120.).

Bécsben ezalatt Homonnay Györgyöt léptették fel Bethlen ellen, ki a Portának pártolását azon ígérettel iparkodott 1614-ben megnyerni, hogy nemcsak a Bethlen által is odaígért Lippát, de még Jenőt, Lugost és Karánsebest is kész volna a töröknek átengedni.⁶⁾ De Bethlen is sietett az ármánynak élet elvenni és 1616. jun. 12. Lippát a megvesztegetett őrségtől elvevén, 2 nap múlva a temesvári pasának át is adja a hozzája tartozó 5 váracscsal együtt. (Horv. V. 151.) Fessler után mondja Fényes, hogy még Arad, Solymos, Tótvárad, Vepres, Facset, Margyina, Szentesd és Lippa-Monostor is átadatott ez alkalommal. Jenő még nem került török kézre.⁷⁾

De a Porta, jóllehet Bethlennel egészen meg volt elégedve, mégis jámbor kívánsággal emlékeztén Homonnay és más izgató ígéretére, a többi várakra is éhítozott; ezt azonban csak barátságos úton merte megemlíteni. Ez lesz oka annak, hogy az erdélyi követ 1618. okt. 30-ról Konstantinápolyból, hol Iszkender is kezdett Bethlen ellen ármánykodni, azt tanácsolja: adják oda Jenőt a töröknek, de Karánsebest és Lugost is, „mert azelőtt is onnan támadott volt a sok lator, ki az egész alföldet s Tömösvár környékét elrontotta. Legyen csak az erdő ott egyenesen Erdélynek határa.“⁸⁾ Ez bár nem kedvező dicséret vidékünkre, de az odaengedélsből ezúttal mégis nem lett semmi.

Azonban Lippa várának átadása nagy nyereség volt a törökre nézve: mert megnyitotta az utat Erdélybe és a lugos-karánsebesi vidékben is szabadabban mozoghatott. Az erdélyi fejedelemsel közötti barátságos viszony t. i. nem akadályozta, hogy a kedvező alkalmat területe szaporítására fel ne használja, Erdély rovására is.

⁵⁾ Bp. Szemle, 1866. évf. 16. füüz. 425. lap. Adattár II. 148.

⁶⁾ Mikó: Lrd. tört. adat. I. 224.

⁷⁾ Fessler: Gesch. Ungarus. VII. 716. — Fényes Elek: A török bír. leír. 30. l. — Böhm. I. 269.

⁸⁾ Erd. tört. adat. II. 67.

Hanem e vidéknek szerencséjére igen erélyes bánja volt Nagy Pál, ki mindég résen állott és e tájat még egy ideig a török erőszakoskodások ellen megvédte. Sőt e vidéknek aránylag még jó sorsa volt és lakossága nem kis mértékben szaporodott is a török hódoltság alul ide menekülő számos jobbágy által. Nagy Pált Pesty Lehoczky után „banus in Krassó“-nak nevezi, méltán megütköztvén Lehoczky ezen önkénytes elnevezésén és 1642-re a lugosi bánokhoz sorolja. Timon (Imago nov. Hung. 5. cap.) a Karánsebesen lakott bánok utolsójának tartja. Kazy (Hist. Reg. Hung. II. 30.) az 1640. évi súrlódásokban „praefectus Lugosien-sis“-nek mondja. De hogy Nagy Pál már sokkal korábban volt bán, világos Ibrahim pasának 1620. jan. 4-ről hozzá írt leveléből, mely így van címezve: „Adassék ez levél Sebes és Lugas váranak főbánjának, Nagy Pálnak, neköm mindenkor jóakaró szomszéd vitéz barátomnak szeretöttel.“ A pasa u. e. levélben panaszt emel: „A mi határunkból futott jobbágyot bé ne fogadjátok; mert ha befogadjátok, semmi jó nem következik belőle.“ Biztosítja, hogy ő maga háborúságra nem ad okot s hogy minap néhány 100 lovas katona Erdélyből Lugosra jött, azt nem akarja rosszra magyarázni. Az „áros renden levőket“ vagyis a kereskedőket sem akadályozza; mehet ki merre akar, csak tőle vegyenek útileveleket. — Épen e tárgyban ír Bethlen István erdélyi helytartónak is 1620. dec. 3-án: „Az jó szomszédsághoz és szent békességhez tartjuk magunkat. A temesvári iszpahik több szökött jobbágyot az úton utólértek és visszahozták. Ngod parancsolja meg a sebesi és lugosi nemeseknek, hogy a mi határunkból futott jobbágyot bé ne fogadják és ne csalogassák.“ — Ugyanahhoz 1621. évi okt. 1-én Juszup pasa ír ugyancsak ez ügyben. Elhiszi s tudja, hogy Bethlen a szökött jobbágyok befogadását tisztviselőinek megtiltotta, de ezek a maguk érdekében és hasznára nem igen tartják e rendeletet. „A Karánsebes és Lugos jó fű vidékén levő falvak rakva az ő (török) hatalmassága jobbágyaival. Ebből semmi jó nem következik.“ Temesvár és Versec vidékén több ezer jobbágyház áll üresen, s így a Portának minden évben 20 ezer frt. kára vagyon. „Gondolkodhatik Ngod felőle, mire megyen a vége. Ez ideig nem voltam én Erdélynek kárára.“ ⁹⁾

⁹⁾ Ezen négy levél megvan Mikó i. m. III. 335., 337., 340 és 347. lapjain.

E tömeges szökésekre alighanem a vallási viszonyok is hatottak. Míg t. i. a török türelmetlenségében másvallású alattvalóit zakiatta, addig Bethlen Gábor ellenkezőleg vallásszabadságot hirdetett; sőt 1625-ben Karánsebesre jezsuitákat is küldött, hol házat és iskolát is építtetett számukra. Innen folyvást két páter látogatta a vidékben lakó katolikusokat és magyar foglyokat is váltottak ki. Először jöttek Erdélyből Bujtúl György és Makó István, kik világi ruhába öltözve, öt évig oktatták a törökök között lakó környékbeli és már vadulásnak indult népet.¹⁰⁾

1626-ban Lugoson 600 lovas és 700 gyalogos volt hadörségben. Lugos ekkor Lippával egyenlően volt ellátva és Bethlen Gábor fejedelem ezzel is bizonyította, hogy e várnak fontosságát, mint Erdély elővédelit, mennyire felismerte és becsülte. A várnak mesterséges erődítései talán azon korhoz viszonyítva is igen gyorsak lehettek, de a természet erdőkkel és mocsarakkal vette körül és a Temes, amelynek jobbpartján volt a vár, szintén megnehezítette a hozzá férhetést. A Temesen által valószínűleg volt híd is, ám b'ir adataink erről, nemkülönben a várnak egy Vízi-kapujáról sem tesznek sehol említést. 1630-ban Kis Péter említtetik, mint a lugosi várnak castellanusa, Csáktornyai György pedig mint a vár provizora, élelmezője. 1630-ban november elején Rákóczi 600 fegyverest küldött Lugos és Karánsebes várainak megszállására helyőrségül.

Bethlen Gábor, Erdélynek e kitűnő fejedelme, 1629. nov. 15-én meghalt. Utánna azonnal új viszályok keletkeztek a fejedelemség miatt Bethlen István és Rákóczy György között, mely utóbbi 1630. decemberben vetélytársán győzedelmeskedett is. Egész uralkodását a Németországban kezdett vallásháborúban való részvéte tölti be, mire őt neje, Lorántfy Zsuzsanna, az új protestáns tanok valódi apostola, folyvást buzdította.

Türelmetlensége miatt nem egyszer keserű panaszokat kellett a katolikus urak részéről hallania, kik hitfeleiket a bár megengedett vallásszabadság dacára, sőt az oláhoknak még el nem ismert vallása ellenére is, jogaikban gyakran megsértve tapasztalták.

¹⁰⁾ Oltványi: A csanádi püsp. vm. birtokv. 132. — Horv. V. 348. — Böhm. I. 270. — 1625-ben a ksebesi jezsuiták rendi öltönyt is hordtak. Bud. Szemle. 1858. IV. k. 5. lap.

Igy 1640-ben egy katolikus székely követség panaszkodik, hogy papjaik nincsenek, s ahol vannak is, üldözéseknek vannak kitéve. Sőt az 1610 és 1630. évi törvények ellenére még onnan is kitiltatnak, hol a nemkatolikus lakosság nem túlnyomó. Különös eset gyanánt említik Nagy Pál lugosi bán törvénytelen eljárását, ki egy katolikus embert megbüntetett, mert a Lugosra jövő kéregető papokat házába fogadta. A karánsebesi jezsuitáknak szigorú büntetés alatt tiltja ezentúl a lugosiakat, kiknek katolikus papjaik nem voltak, meglátogatni; társát pedig Karánsebesről elmozdította. És csakugyan 1643-ban csak egy jezsuita volt Karánsebesen, Gyorgyán Gáspár, ki hívei lelki vezetésével foglalkozott. — Erre Rákóczy Nagynak pártját fogja; azt mondja, hogy a bán nem önkényűleg járt el, hanem az ő tudtával és akaratával történt és a törvény értelmében. Továbbá nem is ártatlanokat büntetett; ama papok t. i. az öröket meg akarták csalni és katonai álruhában jöttek Lugosra és itten nem csak a katolikus, de még a protestáns házakba is bementek kéregetni. — A követek, Kornis Zsigmond és Haller István, a fejedelem e mentegődzése dacára megmaradtak panaszuk mellett; végre május közepe táján megígéré, hogy a katolikus ügyet Lugosra vonatkozólag is orvosolni fogja. ¹¹⁾

1644. júl. 10-ről keltezett levélben ifj. Rákóczy György erdélyi helytartó tudósítja atyját Nagy Pál kimultáról, pedig „még nagy szükség volna rá Lugoson.“ ¹²⁾ Utánna valószínűleg Barcsay Ákos lett bán.

Az öreg Rákóczy is nemsokára 1648. okt. 11. meghalt s követte hasonnevű fia II. György, kit a sok hadakozást már régen megunt erdélyi rendek esküvel köteleztek, hogy a Portával jó viszonyban maradjon, a német császár ellen pedig megegyezésük nélkül nem fog háborút viselni. (Horv. V. 463.)

De a nagyravágyó fejedelem nem sokáig tarthatta esküjét s már 1652-ben a moldvai és havasalföldi vajdák ellen hadakozott. Előre érezvén a töröknek emiatti neheztelését, 1654. szept. 29-én szabadságlevelet adott ki Lugos városa számára. Ebben katona-

¹¹⁾ Kazy: Hist. reg. Hung. II. 30—32.

¹²⁾ Ötvös Ág. Rejtelmes levelek. 53. l.

sága szaporítása céljából kivált a gyengébb és a törökkel határos lugosi vidéken Barcsay Ákos, Lugos és Karánsebes bánjának kérelmére megengedte, hogy azon lugosi lakosok is, kik eddig földműveléssel foglalkoztak, valamint a még idetelepülő idegenek s jövevények is, e nemű terhek és közmunkák alul teljesen fel szabadítva, maguk és utódaik ezentúl fegyverrel szolgálják a hazát. Ezen privilégium 1655. febr. 27. a kolozsvári gyűlésen hitelesített s elfogadtatott; de csak a lugosiakra vonatkozólag, kizárva a netalán később ide szökött jobbágyokat.¹³⁾

II. György a lengyel korona elnyerése végett, a Porta tilalma dacára 1650-ban veszedelmes háborúba bonyolódott, mely végre mégis megbuktatta őt. — 1657. októberben kényszerítve a körülmények által, lemondott s helyébe Rhédey Ferenc választott meg, ki azonban már 1658. februárban a nyugtalan Rákóczy előtt visszalépett.

De erről a Porta már hallani sem akart. A budai pasa ellene vonult seregével, de Rákóczy Lippa táján júl. 5. megverte, mire Nagyváradra s innen később a Nyírségre szállott táborával. Ezalatt Jenő szept. 2-án megadta magát a nagyvezírnek; más török, tatár és oláh seregek Erdély keleti részén csak jelre vártak, hogy berontsanak. Ily aggasztó helyzetben, e nagy veszedelem elhárítása végett a magára hagyott ország rendei a királyi helytartó Barcsay Ákos vezetése alatt követséget küldöttek aug. 18-án a nagysinki gyűlésből a nagyvezír jenői táborába, hogy kegyelemért esedezzenek a szerencsétlen ország iránt.

Barcsay és társai tehát, mialatt a tatárok már a bodzási szoroson Erdélybe törtek s pusztítva vonultak át rajta, 1658. szept. 4. Jenőre megérkezvén, 7-én a nagyvezírnél tisztelegtek, ki engedelmességüket minden szenvedéseik forrásának mondta. Következő napon újra behívatnak s ekkor a nagyvezír a szultán megkegyelmezését e következő feltételek alatt hirdeti: Erdély adója évi 15 ezer aranyról emeltessék 40 ezerre; a hadjárat költségei fejében 500 ezer tallért adjanak; Lugost és Karánsebest pedig, melyeknek bánja maga Barcsay volt, török kézre bocsássák; Rákóczyt kére kerítvén, szolgáltatassák ki s mindezek után Barcsaynak biztosítatik a fejedelemség. — A követek több napi habozás után

¹³⁾ Gyulafehérvári okm. Lásd: 4) — Pesty: Krassó vm. IV. 348. lap.

végre szept. 14. e feltételeket elfogadják. Az erdélyi történetírók Barcsay e tényét, mely az ország alkotmányát lényegben sértette, nagy bűnnek róvják fel.

A „Századok“ 1906. évi folyamában Barcsay jellemét tisztázzák és e cselekedetét nem nagyravágyással magyarázzák, hanem nagy áldozatot s lemondást látnak benne, melyet ő hozott hazája oltárára.

Két nap múlva pedig Musztafa pasa fedezete alatt székfoglalása végett Erdélybe távozott, hol csak nagynehezen s kényszerítve ismerték el.¹⁴⁾

Lugos és Karánsebes tehát a töröknek jutott birtokába, s ezek átvételére a nagyvezír mindjárt sereget akart küldeni. Barcsay kérelmére azonban megengedte, hogy az előbb levélben szólítsa fel e várakat békés átadásra, nehogy véres kézzel vegyék be.

Barcsay 1659. jan. 16-án gróf Csáky Istvánhoz intézett hosszúságú levelében a többi között védi magát, mintha Jenő, Karánsebes és Lugos váraknak ő volt volna „elvesztője, avagy inkább odaadója.“ Ő, ugymond, a török kezében és hatalmában kénytelen volt a török parancsára levelet írni Karánsebesre és Lugosra. De a levelet vivő karánsebesi nemes és társa által úgy titokban azt üzente, hogy ha bíznak erejükben, ne adják fel helyeiket. „De megkeseredvén nyavalyások, édes hazájoknak oltalmazására elégtelenségöket látván, biztatásunknak helyt nem adtak; holott az ott lakos szegény embereken kívül csak 10 emberből álló praesidium sem volt a véghelybe. Nem mi adtuk azért meg Karánsebest és Lugost, hanem az, ki felbízattván az török ellen való jegyverkezésre, elégséges eszközöket nem adott nekik hozzája.“ (Századok. 1873. VII. 411.)

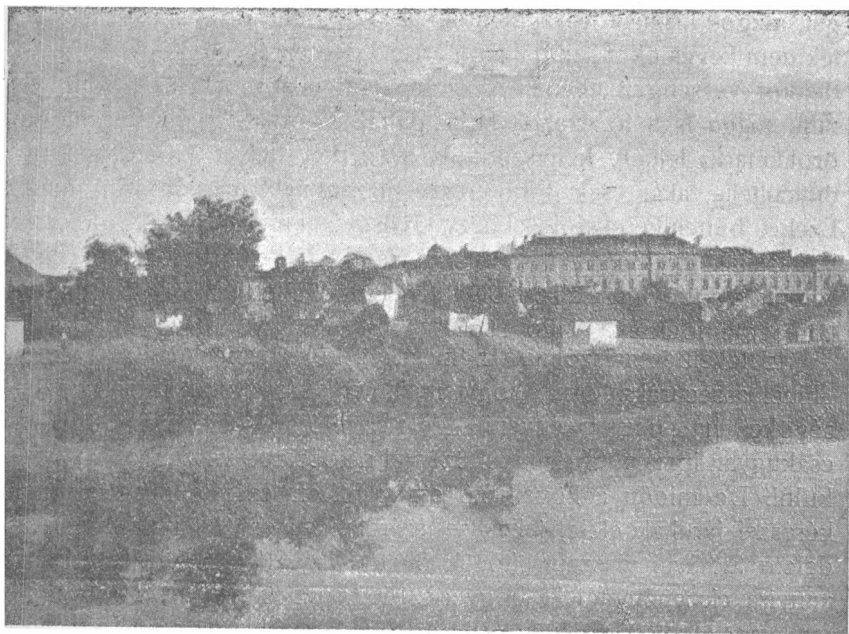
Barcsaynak ezen levele¹⁵⁾ pedig, melyet Lugos és Karánsebes lakosságához intézett, 1658. szept. 12-én a jenői táborban kelt, tehát még mielőtt a feltételeket végleg elfogadta volna. Eredeti magyar szövege szószerint ez:

„Mint jóakaró Urainknak, Atyáinkfiainak ajánljuk kegyelme-
teknek szeretettel való szolgálatunkat, és hogy Isten kegyelme-
teket

¹⁴⁾ Szalay: Magy. tört. V. 29. — Fessler. IX. 64. — Kövály: Erd. tört. V. 75. — Horváth V. 488. — Delejtű. 1858. 22. szám.

¹⁵⁾ Gyulafelhérv. okm. Lásd: 4) jegyzetét.

mostani szomorúságaiban, busulásaiban vigasztalja, szívből kívánjuk. Minémű romlásra s utolsó pusztulásra juttatta Isten az mi bűneinkért szegény hazánkat, bő szóval nem illik Kegyelmeteknek declarálnunk: Édes hazánkban elpusztult s szélyel elfújtatott városok, faluk bizonysgot tesznek; mely romlástól Isten kegyelme-
ket is üressé nem tette, mivel ide a Fővezérhez ő Ngához érkezvén, midőn kívánságát kezdte volna proponálni, többi között Lugast és Karánsebest kívánván ő Nga, hogy vér nélkül

RÉSZLET A RÉGI VÁRNAK MAI TERÜLETÉRŐL.

kézhez bocsássuk, s az Athname megadatik. Hogy azért akárcsak hátramaradott részecskéjét édes hazáknak utolsó pusztulástól megmenthessük, s Kegyeteket is az rabságtul s fegyverre való hányástul megoltalmazhassuk, esedeztünk azon az Vezérnek ő Ngának, adjon Assecuratoriát Kegyeteknek semmi bántódása nem leszen, s vér nélkül kezekben bocsáttatik. A mellett édes hazánkban is az ellenséget kihozatja s előbbi állapotjában édes Hazánk megmaradásáról Athname adatik. Melynek is pariaját elküldöttük, in specie

pedig magunkkal Kegytekhez visszük. Látván pedig, hogy azon kívül is megvenni igyekeznek, s kegytek is fegyverre hányatnak, s szerelmes s gyermeki rabságra vitetnek, Kegyteket azért intjük, megtekintvén a veszedelmet, minden javakkal költözködjék ki, ne hányattassanak fegyverre s szerelmi rabságra ne vitessenek. Hogy mikor oda érkezünk, kezekhez is bocsáthassa Kegytek. Mi arról Kegyteket hittel assecuráljuk; Isten bévívén az országgal együtt, Kegytek jószága helyett, ha szintén nem egyenlőt is, de hasonlót adni el nem mulatjuk. Ha pedig Kegytek vakmerőségre veti magát, magok lesznek veszedelmöknek okai: mert hogy most is Kegytek nem kevés okot szolgáltatott erre, kevesen lévén Kegytek, mindenkor versengett ellenek s az mostani állapotban újat vont, az mint maga is a fővezér ő Nga panaszkodik. Kegyteket mégis örökkétartó lelkére kényszerítjük, azt a két helyet kibocsátani ne difficultálja, akár csak több része hazánknak maradhasson meg. Ezeket bűneinken kívül Rákóczy György vakmerőségének, megátalkodásának tulajdoníthatjuk mindnyájan. Ezek után Isten Kegyteket velünk együtt vigasztalja. Költ a Jenei mezőn lévő táborban 12. napján Septembernek. Anno 1658.“

E levélben felszólítja a nemeseket, költözzenek át Erdélybe és „hittel assecurálja“ őket, hogy majd ott kárpótolni fogja veszteségüket, ha „nem is egyenlő, de hasonló“ jószágokkal. S többen csakugyan iparkodtak is kiköltözéssel a közeledő veszély elől menekülni. De midőn a következő esztendőben ezen okmány alapján kéressel járultak eléje, teljesítse ígéretét, az erdélyi rendek a fejedelem tudtával visszautasították őket (Kazy. II. 229.). S így azok annyira elszegényedtek, hogy az 1660. júl. 5-én tartott segesvári gyűlésen alkotott 25-ik tc. szerint tőlük csak kisebb adó követelhetett e szavakkal: „Az lugosi és karánsebesi nemesség, az kik a hazában vannak, és az házas katonák, adjanak annyit mint egy házhelyi nemesek.“¹⁶⁾

Barcsay fejedelemsége nem folyt le szerencsésen. Előbb még Rákóczyval kellett megvívnia,¹⁷⁾ ki végre 1660. jun. 6. Nagyvára-

¹⁶⁾ Magy. tört. tár VII. k. 142. lap.

¹⁷⁾ 1659-ben Rákóczy Gyulafehérvártól 2 mértföldnyire tábort ütött. Eközben Szajdi Amhát budai pasa Temesvár körül csoportosítván seregét, nov. közepén Barcsayval Ksebesnél volt, Rákóczy pedig Szászvárosonál állott. Hiába erősíté a vaskaput, a török hátulról támadott s Rákóczy is nehezen menekült. Szalay. V. 38.

don sebeiben elhalt, azután Kemény Jánossal gyűlt meg a baja, míg végre 1660. év végén a trónról, melyhez amúgy is nem a rendes úton jutott, lelépett. Követte őt a fejedelemségben Kemény János, de már 1661. szept. 14-én Apaffy Mihályt választotta meg a török, ki aztán seregét a vaskapun át Lugoson keresztül Temesvárra vitte ki a szomorúan elpusztított Erdélyből.

Apaffy kérelme a portánál az elszakasztott lugosi és karánsebesi kerületnek Erdélyhez való visszacsatolása ügyében eredménytelen maradt. A szentgotthárdi ütközetre következő vasvári béke is (1664. aug. 10.) még továbbra török kézben hagyta területünket.

A karlovicai béke (1699. jan. 26.) sem szabadította fel vidékünket egészen, csak a karánsebesi és lugosi várak lerombolását tette a német császár kötelességévé, ki aztán a még török Temesvár köré csoportosította össze seregeit, mígnem végre 1716. okt. 13. elvétellett a töröktől Temesvár is.

Eszerint az 1552. óta, tehát összesen 106 évig fennállott lugosi és karánsebesi bánság az említett 1658. évben Erdélytől végképen elszakasztatván, csak néhány közbeeső év kivételével egész a 17. század végéig közvetlen török uralom alá került. S így — amint Szalárdi siralmas magyar krónikájában mondja — „azon két helyeket csak papiros pattantyúra adván meg azoknak lakosai, Szörin vmegye már azokkal együtt épen tőlök (töröktől által) benyeleték.“

Lugos város főbírái a 16 és 17. században a következők voltak:

1529—1535. Luka Demeter.

1546. Luka Márton.

1552. Luka Márton.

1557. Anka Gáspár. (Főpolgárok: Luka Péter, Bogár Mihály, Marsina György, Fetul Laczkó, Toplitzna György, Máté Balázs, Vlád Bálint, Vajda Mihály és Bukur Nyereggyártó Miklós.)

1570. Gáspár János, (Szabó Márton, Bogár Lőrinc, Zeribh János, Sisman András, Boyko János, Belán István esküdt bírák, ceterique senatores oppidi Lugas.)

1586. Szabó István. (Vajda Mihály polgár, Miklós diák, Máté nótárius.)
1597. Ilosvay Péter.
1602. Görög Péter.
1607. Bányász Márton. (1609-ben Banias Márton lakos.)
1609. Toysa Miklós.
1612. Kemp János (1597-ben a facseti vár tisztje volt. 1609-ben Kempul János lugosi polgár.)
1630. Toma Márton. (Lugosi István nemes és esküdt bíró.)
1634. Árdán Farkas.¹⁸⁾

D.) 1658—1694. *)

A lugosi és karánsebesi bánság utolsó bánja Barcsay Ákos volt, aki 1658. szept. havában azt az erdélyi fejedelemséget a töröknek engedte által, természetesen u. a. határok között, melyekkel a bánság addig birt s amelyek azt Erdélytől elválasztották. Így délfelé a vaskapui Marga vize volt a határ a török részen levő Margitta nevű váracsesal, ¹⁾ északról pedig Facset és Varadja voltak a török végvárak.

Lugos és Karánsebes tehát, melyek már 1525. óta együvé tartoztak, most is mint hűséges testvérpár egy közös sorsban részesültek. Mindkét helység és vidéke egy közös heggre és ez alatt több (talán öt) agára bízott, kik mindent török lábra átalakítani siettek. Ezen terület megszűnt tehát most saját külön közigazgatási területet képezni s helyébe behozatott a szomszédságában Temesvároth is már régen dívatozott török államrendszer. De dacára ezen tényleges török uralkodásnak, e vidékről egy érdekes esemény, nyom vagy emlék sem maradt reánk a török uralomból. Annál érdekesebb Cselebi török utazónak egy 1661. évi útleírásában található és a lugosi várra és környékére vonatkozó adata, mely szó szerinti a következő: „Innen (t. i. Színérszegtől) öt óra alatt Lugos várához érkeztünk. Ennek építője a Szulejmán

¹⁸⁾ Pesty: Krassó tört. II. köt. I. rész. 402—404. lap.

*) Felolvasztatott 1877. j. n. hóban.

¹⁾ Gr. Bethlen tört. emlékiratai. Franciából ford. Toldy. Istv. Pest. 1864. 90. lap.

khán korabeli erdélyi király: Bethlen Gábor. III. Murád khán idejében Uláma pasa elfoglalta, azután a hitetlenek újra visszavették s egy ideig kezükben maradt ugyan, de IV. Murad idejében Köprülü Mohamed pasa meghódította. Jelenleg a temesvári ejaletben külön szandsághéli székhely. Bégjének javadalma 300 ezer akcse. Van itt 12 ziametje (kisebb hűbér) és 300 timárja (nagyobb hűbér). Három oda (szakasz) jancsár csorbadsíja (ezredes), egy oda tűzérsege és egy oda dsebedsíje, várparancsnoka, 600 főnyi várőrsége, ketkhudája, muhteszibje (mértékfelügyelő), vámfelügyelője van. Bégjének katonaságával összesen 1000 katonája van. Kerülete még nincs összeírva, mert újabban meghódított tartomány. Vára egy tágas síkon a Zepel folyó partján négyszög alakú palánk-vár. Köröskörül a Zepel folyó (ennek most semmi nyomát nem találjuk) folya be árkait. E folyó Erdélynek vaskapui hegyeiből gyülemlik össze s a Temes folyóba ömlik. A várnak egy kapuja van. A várárok felett díszes felvonóhíd van, melyet minden éjjel felhúznak. A várban 300 magyar ház van részint náddal, részint deszkával fedve. Mivel e várat újabban foglalták el, azért dsámija, (imaház) fogadója, fürdője, boltja nincs. Belső vára is négyszög alakú, köépitkezésű kis vár, külön árokkal. Kelet felé néző kapuja van. Ennek árka fölött is van felvonóhíd. E város körül mind a négy oldal szőlővel, kertekkel borított termékeny hely. Rájái (jobbágyok) mind oláhok. Nevezetességei közül a szilva, alma és a fehér gyapjú híresek. Tíz jük akcséja (1 jük = 1000 akcse; 40 akcse = 1 ezüst tallér.) Mekka és Medína vakuv-ja (kegyes alapítvány); a próféta sírja részéről évenként eljön a kizlár-aga (alapítv. felügyelő) embere és a temesvári defterdártól a 10 jük akcsét átvevén, elmegy.“²⁾

E vidék bégje majd lugos-karánsebesinek, majd pedig csak karánsebesi bégnek írta magát, mert Karánsebesen lakott, mint főhelyen, amiről több levél is tanúskodik.

Igy egy 1661. de. 22. kelt levélben említetik a karánsebesi bég; 1677. jan. 1. írt levélben szintén a karánsebesi vén bégről van szó. — Egy 1687. nov. 8-ról alább közlendő s Karánsebesen kelt levél pedig a következő aláírással bír: „Karánsebesi és

²⁾ Evlia Cselebi utazása. Bpest. Akadémia. 1904. 63. lap.

Lugosi bég Kakak Illi bég az agákkal együtt.“ Még érdekesebb egy 1672. máj. 10-én Karánsebesen kelt s Apafy Mihály erdélyi fejedelemhez intézett levél, mely különben tárgyunkat nem illető magánügyekkel foglalkozik. A levél elején a török névjegyben van: „Musztafa Sebes-Lugos Mirilivája.“ S a levél kezdete ez: „Mi Musztafa bég, Disder aga, Achmed aga, Szulmán aga, Huszein aga, és Illi aga Karánsebes és Lugos tartományának és ahhoz való szandságoknak fő gondviselő bégje és agák“ stb. ³⁾ Ezen okmány kétségtelenné teszi, hogy a lugos-karánsebesi vidék (az öt agához képest) öt kerületbe volt beosztva s a Karánsebesen lakozó lugos-karánsebesi bég alatt állott.

Hogy Lugoson talán aga lakott volna, adataink nagy szegénysége miatt nem merem állítani, de egy 1687. évi levélben említetik legalább „Ali aga, mint facseti aga.“

Fentmaradt még azon korból Ozmán aga adójegyzéke. Ezen 1673-ra kémény-adóból jutott Karánsebesre 16, Lugosra 24 oszpora házankint; továbbá Csers (talán Cseres, Temes?) 40, Petrosnica 14, Pukin 10, Valeabul 20, Zgribeste 14, Ohaba-Mutnik 1, Apadia 1, Karassova 14 oszporát fizettek házankint. ⁴⁾

Erdélyországgal a szomszédos törökök egy ideig békében éltek. Az első bég, Beker nevű, felrón e vidéket, a Marga vizén túl nem mentek át erdélyi birtokra; így még utánna is néhány bég a magáéval megelégedvén, nem nyújtotta ki kezét a szomszédos területre. De később (ugylátszik a hetvenes években) Ozmán bég alatt, mintha a mulasztást pótolni siettek volna, mindenütt raboltak s pusztítottak, a határokat pedig veszélyeztették; az utasoknak elállották útjokat és árúiktól, sőt életöktől is megfosztották őket. Kivált mióta Amhet aga Jenőből Karánsebesre származott át, aki minden latorságot vagy maga követett el, vagy pártfogolt s miatta már semmi sem volt biztonságban. ⁵⁾

Egyszer a karánsebesi törökök a Marga vizén átkelvén, Bukova helységet akarták Erdélytől elszakítani, de kudarcot vallottak. Erre veszteségek miatt panaszt emeltek a törökök a jenői pasánál, ki ez ügyet megvizsgálás végett a temesvári pasához

³⁾ Török-magyar áll. okm. V. k. 111. lap.

⁴⁾ Delejtől. Temesvárt. 1859. évf. 325. lap.

⁵⁾ Török-magy. áll. okm. VII. 351. lap.

tette át. A temesvári pasa emiatt kérdést intézett az erdélyiekhez és ezektől a következő határozott és a harag elfojtott hangján írt választ nyerte, melyet az eredeti fogalmazvány szerint ⁶⁾ e helyen célszerű lesz egész terjedelemben közölni.

„Tömösvári Ali basának szóló levél minntája. Tekintetes ngos basa, nekünk vitéz úr barátunk. Isten kegyelmedet sok esztendőig éltesse, szerencsáját nevelje.

Ha szintén kegyelmed hozzánk levelit s emberit nem küldte volna is, de lehetetlenség volt tovább hallgatással szenvednünk némely karánsebesi vitézeknek az mű reánk bízott hatalmas császáruk őtől maradt országának, Erdélynek, lakosin cselekedett számtalan kártételeket, az kik nem viselvén szemek előtt, hogy az ő előttök való karánsebesi békek meddig tarthatták és tudták Karánsebesig lenni a határt és ezzel megelégedvén az erdéli határnak békét hattak; ezek a mostaniak nem tartják határookban magokat, talán ha minden megengedtetnék nekik, Fehérvárig is elfoglalnák Erdélyt. Kivánsatik azért vitéz barátunk, kegyelmed jól megírta, az erdélyi határt különböztesse meg a karánsebesi határtul a Marga vize, a Marga vizén túl Karánsebeshez való, azon innen Erdélyhez való. A mikoron Karánsebes magyar kéznél volt, akkoron is Karánsebeshez addig birták, a Marga vizén innen peniglen Hacog vidékihez való volt; az mely békek egymásután Karánsebesen laktanak is, az szerint birták, hanem a mostaniak nem férnek el bőrükbe. Értjük, hogy kegyelmed előtt panaszt tettenek Bukovának elpusztításáról, embereknek megöletéséről; de a Marga vizén innen ne nevezzenek se Bukovát, se mást, mert nem övék. A mely egynehány lator erdélyi oláh hatalmas császáruk adaja előtt elszökvén ott akart megtelepedni, hogy onnét tolvaikodják széljel, azokat a latrokat Erdélyországa büntette meg, Thornya Péternek parancsolván büntetésök felől, mint Erdélyből elszökött latrokat. A Marga vizén túl a karánsebesi vitézeknek birodalmát nem ellenzi senki, sem Tornya Péter, sem más: de a Marga vizén innét Erdély a maga saját határát oda nem engedi; a hatalmas császár kapuja nyitva vagyon ő előtte is. Mennyi számtalan kárt tettek eddig is azok a vitézek, írva

⁶⁾ U. ott. VII. k. 375. lap.

küldtük kegyelmed kezében s megláthatja. Hatalmas császáruk őről maradt adófizető országát így kell-e rontani, pusztítani?

Kegyelmedet azért barátságosan intjük, zabolázza meg az ilyen gonoszságokat, az erdélyi határon kapdosó nyughatatlan embereket fenytse meg, mert lehetetlenség ezt elszenvedni. Mindaddig zörgetünk hatalmas császár ajtaján, amíg meghallgattatik. A régi Karánsebeshez tartozó falukon és határokon nem kapdos senki az erdélyiek közül; sőt, ha valakinek kára esnék az erdélyiektől azokban a helyekben, mindeneknek igazságot szolgáltatni készek vagyunk s ha mi kárt az török határban bírodalmunkbeliek töttenek, tiszteink azoknak szorgalmatos felkeresésekről és büntetésekről parancsolunk, az kívánván a kegyelmed tisztí alatt levők részéről is, melyre ha kegyelmed szorgalmatosan rávigyáz és gondot visel, úgy felel meg kötelességének. Mi tudjuk, mit kívánjon tőlünk a fényes portához való kötelességünk, abba fogatkozást nem tapasztal senki. Költ etc. Kegyelmed barátja.“

Azonkívül a Portához küldött erdélyi követnek adott instrucción a törököket folyvást ellenségeskedésről vádolja s kivált Amhet agát nevezi főlatornak.⁷⁾

Hasonló hátárvillongásokról panaszkodnak viszont a törökök 1687-ben. Az erdélyi fejedelem követe Baló Mátyás ápr. vége felé Nándorfehérvárott levén, a nagyvezírtől kérdőre vonatott amiatt, hogy a hatalmas török császár két palánkját, Facsétot és Varadiát az erdélyi határokból több ízben megtámadták s egy hajnalban, be nem vehetvén Varadiát, a várost felégették.⁸⁾ A követnek sikerült a nagyvezírt eziránt megnyugtatnia, annyival is inkább, mert ugyanakkor az erdélyi adó elindításának híre is megérkezett.

Ugyanezen tárgyban ez év május havának elején a temesvári pasa Szerdar Ibrakim is küldött Ali facseti aga által az erdélyi fejedelemhez Fogarasba panaszló levelet.⁹⁾

Egy fél évvel később a karánsebesi és lugosi bég is panaszt tesz az erdélyi utonállók miatt. Panaszlevele a következő: „Az elmúlt napokban Almafalva nevű falumban az dézsma és egyéb adósság felszedéseért mentem volt minden jó szándékkal, Törnya

7) Török-magy. áll. okm. VII. k. 351—354. lap.

8) U. ott. 242. lap.

9) U. ott. 247. lap.

János és Bokosnyicza az drabantokkal és remettyeikkel együtt négy század magokkal reám tolvajul jöven, mindenemtől kifosztottak, 12 szekeret ökröstül dézmával együtt elvittek, 1000 tallérra kárt töltek, egynehány törököket levágtak, az remettyei tolvajok annyira tolvajkodtak, hogy országunkban már marha nem maradt, az jó és igaz emberek az úton nem járhatnak, mert kiket mindenöktől megfosztanak, némelyeket levágnak. Ez dolog azért, ha Ngodnak hírével vagyon, minket tudósítani ne nehezteljen, az hacogi ¹⁰⁾ tiszteknek heában írunk. Ngodat azért kérem tudósítson, hadd tudjuk mihez tartani magunkat és miformán megírni mind az hatalmas császárnak s mind pedig a fővezérnek, Ngodtól jó választ várván. Tartsa isten Ngodat sokáig. Karánsebes 1687. 8. novembris. Ngod jóakaró szomszédi, karánsebesi és lugosi bég Kakak Illi bég az agákkal együtt. Három úttal írtunk Ngodnak eddig, az remettyeiek emberünket levágják, az levelek Ngodhoz nem jöhetnek. “ ¹¹⁾

Máskor 30—40 szökevény jobbágyot követel a temesvári pasa, kik Karánsebesről Hátszegre mentek át. Erre 1673. május 20-án az erdélyi kormány azt írja, hogy azok nem voltak jobbágyok, hanem az 1658-ban onnan a nagyvezér engedelmével elköltözött nemesek és „Karánsebesnek állapotját úgy értse Ngod (t. i. a temesvári pasa) tőlünk valósággal. Karánsebes nem jobbágyokból, hanem szabad rendből álló volt míg magyar kézben volt.“

Mindezen kölcsönös panaszok, barátságtalan határvillongások és sérelmek mellett valószínűleg igaz az is, amivel Baló a török nagyvezírt megnyugtatta: „meglehet, hogy a mostani háborúságos időben valami futott népből álló tolvajok összeadták magukat, kik szintén úgy Erdély széleiben, mint az török birodalomban tolvajkodnak. Erdélyben a török nevezet alatt, Törökországban az erdélyi nevezet alatt.“

* * *

Ezen előrebocsátottak után visszatérünk az 1664. aug. 10-én kötött vasvári békéhez, mellyel Magyarországon nagyon sokan elégedetlenek lévén, I. Lipót ellen összeesküdtek és I. Apaffy

¹⁰⁾ Hátszegi.

¹¹⁾ Török magy. áll. okm. VII. k. 279. l.

Mihály erdélyi fejedelem azon reményben, hogy általok Magyarország koronáját is megszerezheti, pártfogásába vette őket s Erdélybe menekültek az üldözött bújdosók. 1678-ban Thökölyi Imre lett a felkelők vezére és 1681-ben a török porta is pártolni kezdé ügyüket, minek következtében aug. végén meg is indult a segítségükre kirendelt török-, oláh- és erdélyországi sereg I. Apaffy főparancsnoksága alatt. De a kitört meghasonlás eredmény nélkül oszlatta szét a szép sereget. Szerencsésebb volt az 1682. évi hadjárat a budai pasa főparancsnoksága alatt. Thökölyi Kassa alatt várta a törököt és Apaffyt, s több győzelem után a Porta szept. 16-án Thökölyt Felsőmagyarország fejedelmévé tette s egyszersmind biztosított a szabad királyválasztás és szabad vallásgyakorlat is. Még nagyobb események történtek a következő 1683. évben. Május hóban ugyanis Thökölyi a török fővezért Eszékről egyenesen Bécs alá kísérte, ahol már jul. 13-án 200 ezer török táborozott együtt. De Thökölyi ezen lépése által elveszté a külföld rokonszenvét s a Bécs segítségére jött lengyel király oly fényes győzelmet aratott a törökön, mely Magyarországot is felébreszté dermesztő álmából és a császári sereg nyomban sietett győzelmét Magyarországhban is gyümölcsöztetni a törökök és kurucok ellen. 1686. szept. 2-án Budát vették be s nemsokára Szeged is I. Lipóté lett.

Erdélyország ily körülmények között kénytelen volt Lipót császárral alkudozásra lépni, ami a török előtt sem maradhatott titokban, mert a nagyvezír, ki a már nagyon is előrehaladt időszak miatt Belgrádba ment téli szállásra, Baló Mátyás erdélyi követnek (ennek az eszéki hídnál 1686. szept. 23-án kelt levele szerint) a következőket mondá: „Im a Galga szultánt Tömösvárra rendeltem téli quártélyban, az hadait Lippára, Jenőre, Lugosra, Karánsebesre s tartományaira, hogy innét ő vigyázzon Erdélyre s túl a tatár khán . . . De ha igazak lesznek, az mely dolgokat Erdélyről beszélnek, rosszul lesz dolga; és ha német quártélyozó megyen be Erdélyben, tatár és török quártélyozó is megyen. Azért meglássa az urad, hogy a német bebocsájtásával tatárt is ne vigyen be Erdélyben quártélyban.“¹²⁾

A török most megfeszíté minden erejét, de hasztalan; a

¹²⁾ Magy. török áll. okm. VII. 195. l.

császár győzelmes serege 1687-ben Erdélyt is véglegesen megszállotta; katonai főbiztossá a hírhedett Caraffa Antal tábornok tétetett, ki 1688. év elején Erdélybe ment és május 9-én a hódoló okmányt aláíratta, miáltal Erdély is Magyarországgal egy közös fő alá került.¹³⁾

Caraffa helyét azután Heissler Donát tábornok megérkeztéig a derék népbarát Veteráni Frigyes tábornok foglalta el. Caraffa pedig seregének egy részével a Maros mentén vonult ki Magyarországra és Lippát, Erdélyország kulcsát jun. 20-án s nyomban Solymost is bevette.¹⁴⁾

Ugyanekkor Lugosnak 300 főből álló török és rác őrsége a helyet minden ellentállás nélkül¹⁵⁾ az első felszólításra gr. Paxnak adta át, aki derék hadosztályával helyőrségül rendeltetett ide.¹⁶⁾ A kivonuló őrség 8 ágyút, 1 mozsarat, sok tábori eszközt s eleséget adott át.¹⁷⁾ Caraffa Szegedről 1688. jul. 4-én kelt levélben tudósítja a császárt Lippa és Lugos bevételéről.¹⁸⁾

Pax ezredes Lugosról Karánsebest is szeretne volna egyúttal bevenni, de terve egy rác által elárulatott s így a végrehajtást el kellett halasztani. De néhány hét múlva, aug. 3-án Veteráninak sikerült, midőn négyezernyi csapattal Karánsebes előtt megjelent, ezt minden nehézség nélkül bevenni,¹⁹⁾ amint ez Keresztesi Sámuelnek a karánsebesi táborból aug. 4-én kelt következő leveléből is kitűnik: „Veteráni generál ő Nga 4. praesentis²⁰⁾ érkezvén ide Karánsebeshez, az benne való törökök semmi hostilitást nem mutatván, az nap fel is adták, másnap osztán az generális kibocsátván őket, szekeret adatott alájok s kikísértette Rassovárig (a mai Orsova). Magam is aznap érkezvén ide, nem láthattam a törököket, mert már elindultak volt.“²¹⁾ Hasonló sorsban részesült Siklós

¹³⁾ Szilágyi S. Erd. tört. II. 360. lap.

¹⁴⁾ Fessler után Böhm (I. 290.) május hóra teszi.

¹⁵⁾ Szalay: Magy. tört. V. 421. lap.

¹⁶⁾ Grisel. I. 103. — Böhm. I. 290. lap.

¹⁷⁾ Tudom. Gyűjt. 1836. év. VII. k.

¹⁸⁾ Török magy. áll. okm. VII. k. 295. lap.

¹⁹⁾ Tudom. Gyűjt. 1836. év. VII. köt.

²⁰⁾ Valószínűleg hiba 3. helyett.

²¹⁾ Török-magy. áll. okm. VII. k. 296. lap.

is (talán Csiklova?). A nevezett két hely őrsege Orsován a lázadó oláhok és rácok által leöletett.²²⁾ Így az egész lugos-karánsebesi vidék a császár hatalmába került s 1689-ben Semsei jött Lugosra őrsegre huszárokkal és az udv. haditanács jegyzései szerint 1690. áprilisban szegedi és csanádi huszárok küldettek Lugosra, hogy Temesvár ellen működjenek. Ez időtáiban Klebelsberg kérte a lugosi vár parancsnokságát magának adatni.

Veteráni ezután Orsova felé folytatta győzelmi útját, melyet szintén elfoglalt (Horváth. i. m. VI. 209. lap.), mialatt Belgrád is több más nevezetes hellyel Leopold hatalmába került. A harctér most már Szerbiába tétetett át; a Porta nagyon érzé a fölébe nehezedett hatalmat s vérzetek a hatalmas német sas körmeitől testén nyitott sebek s azon hatalom, mely a félvilágot letiporta, végre megalázá magát s békét kért a bécsi udvartól. De ez, jól-lehet XIV. Lajos francia király is háborút üzent Lipótnak, s így a hadierőt meg kellett osztani, mégsem jöhetett létre. A harctér ennél fogva továbbra is nyitvamaradt, de minden nevezetesebb események nélkül; csakis az 1690-ik évben kezdett a kocka fordulni.

Köpril Musztafa, az új nagyvezír, nagy lelkesültséget öntött a török seregbe s mindjárt az 1690. év elején több győzelmet aratott a császári seregen. Erre Heisler a Havasalföldről Erdélybe húzódott vissza, melyet a tatárok fenyegettek. Alig lehetett abban kétség, hogy a törökök eddigi győzelmeiket Erdély visszafoglalására fogják felhasználni. S csakugyan erre a célra ki is szemelték Thökölyt, ki jun. 8-án Erdély fejedelmének neveztetett ki. Thökölyi Oláhországból török és oláh csapatokkal erősbulve, a Heisler tábornok által rosszul őrzött tölcsvári szoros felé tartott, hol csellel és kimondhatatlan erőfeszítéssel a havasokon átkelvén, aug. 21-én váratlanul hátba támadta meg Heislert, ki teljesen megveretett s a győztes Thökölyinek fogságába került. Thökölyi előtt most nyitva volt az út Erdély szívébe s a nemesség is oly tömegesen csatlakozott hozzá, hogy szept. 21-én be is igtattatott az erdélyi fejedelmi székbe. Az erdélyi kormánytanács ezalatt aug. 26-án a bádénai örgróftól szólítá fel sürgősen a segély nyújtására: kijelentették, hogy Thökölyi elhódítja az egész országot. Az örgróf

²²⁾ Tudom. Gyűjt. 1836. év. VII. k.

Castelli tábornokot Szendrőről előre küldvén, maga is azonnal megindult Erdély felé, mialatt Heisler három lovas ezreddel a vaskaputól Orsovára, s innen Karánsebesre sietett s szept. 17-én itt egyesült vele az őrgróf, ki is 19-én a vaskapun átmenvén, 23-án Hátszegnél táborozott. Ezen hírre Thökölyi folytonosan visszavonult az őt különben is mindig nyomon követő őrgróf előtt, míg végre okt. 25-én Havasalföldre ment át.²³⁾

Ez időtájban Belgrád ismét a töröké lett, de Erdély meg volt a Habsburg háznak mentve. Az őrgróf most is Veteránit hagyván hátra, Felső-Magyarországba vonult, de a törökök még most sem nyugodtak meg; nagy török és tatár csapatok pusztítottak Debrecen és Nagyvárad körül; egy másik sereg pedig, mely a nagyvezír által a már 3 év óta bezárt Temesvár felszabadítására küldetett, egyesült velük s együttesen rémítgették a vidéket.²⁴⁾ A lugosi és karánsebesi helyőrség emiatt még idejekorán Erdélybe vonult vissza.²⁵⁾ Lipppa 9 napi ostrom után megadta magát, Lugos és Karánsebes is újra török kézre kerültek.²⁶⁾ Horváth Mihály²⁷⁾ azt mondja, hogy e két helyet az 1690. év nyarán Thökölyi kerítette volna hatalmába (?). Ily előnyös helyzet mellett a tatárok nov. közepén Erdélybe törtek és Thökölyi is újabb kísérletre határozta el magát; de az őrgróf erről értesülván, csakhamar Erdélyben termett s a tatárokat megverte s ezek dec. végé felé ki is takarodtak, miáltal Thökölyi szándéka is megghiúsult.²⁸⁾

A törökök múlt évi győzelmeik által elvakítva, a következő 1691-ik évben csakis a harc folytatására gondoltak. A bécsi kormánynak meg nagy gondot okozott a hadseregnek kétfelé választása, miután ez időtájban nyugaton és keleten egyszerre kellett az osztrák sasnak vagdalkoznia; mott a franciák, itt pedig a törökök ellen.

Thökölyi tanácsára a törökök egyrésztől Erdélybe szándékoztak betörni, de Veteráni ébersége meggátolta őket tervök kivi-

²³⁾ Szilágyi: Erd. tört. II. 376. — Szalay: Magy. tört. V. 454., 468. lapok.

²⁴⁾ Böhm. i. m. I. 297.

²⁵⁾ Tudom. Gyűjt. 1836. VII. k.

²⁶⁾ Szalay. i. m. V. 475. lap.

²⁷⁾ Magy. tört. IV. 225.

²⁸⁾ Szilágyi S. Erd. tört. II. 379.

telében; másrésről pedig 3—4 ezernyi török csapat járhatatlan és veszedelmes hegyi utakon Oláhországból a lugosi és karánsebesi vidékre rontott. Br. Bolland ezredes ezt hírül vevén, egy vitéz szerb vezért, Antónió alezredest erős csapattal küldé előre s 1691. jan. 16-án maga is Karánsebes felé indult.²⁹⁾ A törökök Karánsebesről kirohantak ugyan, de Antónió nem ütközött meg velök, míg Bolland meg nem érkezett. A most kifejlődött heves ütközetben a törökök annyira megszorultak, hogy sietve kellett Karánsebesre visszavonulniok. Üldözőik azonban oly hevesen üzték őket, hogy velök egy időben hatoltak a városba, melyet szerencsésen el is foglaltak; 500 török elesett, a többi pedig fog-ságba került. Bolland és Antónió nemsokára azután Lugosnál is vitézkedtek. A lugosi török őrség t. i. az adó behajtása végett egy csapatot küldött ki, melyet Bolland felkeresni szándékozott. S ekkor történhetett, hogy a törökök Naftali pasa alatt megveret-vén, a Lugos és Lugosel (Lugoshely) közötti mocsarakba szo-rultak.³⁰⁾

Ekkor a lugosiak ugyanazon sorsban részesültek, mint a karánsebesi törökök. Bolland a kirohanó őrséget a várba vissza-nyomván, katonái a sűrű golyózápor ellenére a kapukat és a cölöpkerítést elfoglalták. Midőn már egy torony is kezökbe került, az őrség a várban torlaszokat kezdett emelni, de hiába, mert midőn látták, hogy az ellenség már a falakat is áttörte, kitűzték a fehér zászlót. Bolland tekintetve vevén az őrség még jelentékeny számát és saját készületlenségét is egy esetleges hosszabb ostrom-lásra, megengedte a törököknek, hogy fegyver nélkül kivonul-hassanak s Temesvárra mehessenek. A várban 4 rézágyú, 1 mozsár, 12 hordó lőpor és 15 zászló maradt hátra. Bolland és 22 közvitéz megsebesült, 100 szerb önkéntes pedig elesett.³¹⁾ A győzelem után Antónió alezredes Lugosról Veteráni parancsára Uj-Palánkára sietett és innét ismét Lugosra tért vissza s a szom-szédos Zsidóvárt vette be.

A törökök ezen veszteségeinek hírére a temesvári pasa mint-

²⁹⁾ Grisellini I. 109. lap.

³⁰⁾ Krassóer Ztg. 1861. 2. szám.

³¹⁾ Freiwillige Teilnehmen d. Serben u. Kroaten in den 4 letzten öszter-türk. „Kriegen“ Wien. 1854. — után Böhm I. k. 300. lap.

egy 3000 tatárt küldött Karánsebes ellen, de ennek csekély őrsege igen vitézül tartotta magát mindaddig, míg Bolland segítsége meg nem érkezett. Bolland ágyúit a várral szemben egy magaslaton helyezé el, embereit pedig eszélyesen egy völgybe rejté, nehogy a sereg csekély száma mindjárt föltűnjék. A csel csakugyan sikerült; a tatárok a váratlanul érkezett ellenség számát túlbecsülván, egy szoroson akartak visszahúzódní, de itt Bolland katonáitól megtámadtatván, kegyetlen mészárlás közben közülök igen sokan elestek, sokan fogságba kerültek, egy részök pedig Oláhországba menekült. ³²⁾ Thökölyi azonban júl. 23-án Orsováról Karánsebesre, 27-én Lugos alá ért, a várakat bevette, a német őrseg pedig kivonult, helyet adván Thökölyi katonáinak. De Veteráni augusztusban Lugost ismét visszafoglalta, november elején Karánsebesre és Lugosra erősebb helyőrséget küldött, maga pedig Erdélybe vonult téli szállásra. ³³⁾

A következő években nem sok nevezetes történt a mi vidékünkön. 1692-ben a császári sereg Nagyváradot vette be s huzamosan ott időzött, mert híre járt, hogy Thökölyi Karánsebes ellen akar indulni és egyúttal Lugost is bevenni és az élelmi szerekben nagy hiányt szenvedő Temesvárt eleséggel ellátni. (Jun. 7-én Veteráni az udv. haditanácsból pénzt kért, hogy Lugos és Ksebes megerősítését folytathassa.) De ama hír nem valósult meg, bár egyes kuruc csapatok Lugos körül portyáztak is. Úgy látszik, hogy a tudósítások, melyeket Thökölyi Bogsánból Antónitól és Karánsebesről több megbízott embereitől kapott, nem hangzottak eléggé kedvezően. ³⁴⁾

1693-ban a nagyvezírnek Belgrádból átjöttekor Temesvárt és Gyulát sikerült ellátni eleséggel és a szomszédos helységnek megparancsolta, hogy adójukat eleségben fizessék meg, fölöslegöket pedig csakis e két várba vigyék eladásra. Az oláh parasztok a parancs folytán el is látták a törököt különféle élelmiszerekkel. Így egy ízben 100 vidéki paraszt vitt eleséget Temesvárra, de a lugosi várkapitány gr. Herberstein reájok küldé hajdúit (gyalog katonaságát) s kemény harc fejlődött ki közöttük; még éjjel

³²⁾ Böhm. I. 302.

³³⁾ Szalay. Magy. tört. V. 495. lap.

³⁴⁾ Monum. Hung. Hist. Irók. XV. köt. több helyén.

is folyt a dulakodás, de csakis 5 parasztot sikerült a hajdúknak elfogni.³⁵⁾

E.) 1695—1717. *)

Veteráni Frigyes csász. tábornok már régóta sürgette Temesvár bevételét, mely e déli vidéken csak egyedül volt még a törökök hatalmában. Tervének helyességét Bécsben belátták és pártolták is, de részint a császári sereg lassúsága, részint a vezérek közötti személyes ambíció és meghasonlás magát a tervezőt is feláldozta (Szörény vm. tört. I. 116.).

Veteráni e hadjáratra úgy készült el, hogy Lippát, Lugost és Karánsebest élelmi szerekkel megrakta és új árkokkal erősítette meg.¹⁾ A császári sereg fővezére Ágost Frigyes szász választófejedelem 1695. aug. első napjaiban Péterváradnál volt, midőn a török éppen Belgrádba érkezvén, a haditanácsban elhatározta, hogy a császári sereget elkerülvén, egyenesen Temesvárnak tartanak és a jól felszerelt Lippát, Lugost és Karánsebest visszafoglalják. Aug. 25-én át is keltek a Dunán és Pancsován keresztül Temesvárra siettek, miáltal a szász választófejedelem terve meghiúsult, ki is tehát most a Tisza és Maros vidékére, majd az erdélyi hegyek felé húzódott.

Szept. 1-én terjedt el a hír, hogy a szultán, II. Musztafa, ki személyesen állott serege élére, Temesvárott van s először is Lippát szándékozik visszafoglalni. Veteráni, ki éppen akkor Lippán volt, gyöngének érezvén magát e vár védelmére, 600 embert hagyott itt hátra és ő maga Csanádnál átkelt a Maroson, hogy a fősereggel egyesüljön. Mielőtt azonban ennek hollétéről értesülhetett volna, Lippa és Bogsán szept. 7-én már török kézre került. Veteráni most, minthogy a török Erdélyt látszék fenyegetni, mintegy 6500 lovas és 800 gyalog katonájával Lugos és Karánsebes között foglalt állást a Temes mellett egy posványos helyen. Itt vette szept. 17-én a szász választófejedelem felszólítását Csanadról, hogy Aradra siessen és vele egyesüljön. De ily körülmények kö-

³⁵⁾ Tudom. Gyűjt. 1839. VII. k.

*) Felolvasva 1878. jan. 30.

¹⁾ Smith: Imper. Ottom. II. 359.

zött Veteráni azt üzenete vissza, hogy inkább a fejedelem jöjjön öhozzá le Erdély határainak védelmére.²⁾ De a főereg, kivált Caprara és Heisler ármánya folytán, akik Veteráni halálos ellenei voltak, a derék tábornagyot cserben hagyta, sőt még tovább is visszahúzódtott.

Veteráni tehát egyebet nem tehetett, mint magát alig 7000 emberével a Temes partján elsáncolni és a végsőre elkészülni.

Tábora a Temes balpartján a mostani tűzér kaszánya mögött és a vásártéren az u. n. vashídig (Sciuca árok) terjedhetett; a postakertben levő árok az újabb időig Veteráni-Graben nevet visel. Az egyik oldalon a folyó, a másikon szekérvár, a harmadik oldalon sáncok védték. Hihetőleg úgy állottak, hogy a Temes hátukban volt, de ők a valószínűen Buziás felől közeledő törökök ellen arcölt képezhettek. Szept. 19-én értesült, hogy a török megtámadja. A török sereg t. i. Lippa bevétele után Temesvárra ment vissza és málháját ott hátrahagyván, csak úgy könnyedén sietett Lugos felé. Egy tatár csapat előre küldetett, hogy Veteráni állását kikémlelje. Szept. 20-án délben ért ide a csapat és estig tartott vele a cselepaté, míg végre ismét visszavonultak. Veteráni több tisztet küldött utánuk kémlelni s Antónió, a rác csapatok ezredese, két órányi távolságra a szultán táborára bukkant; szept. 21-én reggeli 2 órakor hozták e hírt. Veteráni erre a választófejedelemnek, kinek hátrálásáról semmi sem tudott, e levelet írta: „Épen most jut tudomásomra, hogy a szultán egész erejével nyakamon van; de Felséged mozdulata ezen segíteni fog, biztos révpartra vezérelvén ez ügyet.“ Ekkor misét mondatott, később lóra ült és Glöckelsberg ezredessel kissé emelkedettebb helyről körületekintvén, az egész tájat törökökkel látja ellepve. A török sereg legalább is háromszorta nagyobb volt az övéénél és a sok lőfarkjelvény után ítélve bizton a szultán jelenlétére lehetett következtetni. Erre Veteráni elkomolyodván, nagy sóhajjal a végsőre határozta el magát. Táborát megvizsgálja, embereit rendbe szedi és néhány buzdító szót intéz hozzájuk, majd ő maga sisak és vért nélkül állott a kis sereg élére. Hasztalan figyelmeztették, ne kockáztassa életét, de ő belátván, hogy a túlnyomó számú törökökkel meg nem mérkőzhetik, visszavonulni pedig már lehetetlen s megfutni biztos

²⁾ Fessler, IX. K. — Horváth Mihály i. m. VI. 231.

halál, inkább vitézül akart derék katonához méltóan a harc mezején meghalni. Alig viradott, midőn az ellenség kisebb csapatokban előnyomult. Változó szerencsével folyt az ütközet egész 11 óráig, de ekkor egyszerre az ellenség derék serege tűnt fel előttünk kész csatarendben — írja Veteráni olasz szárnysegéde — és jobb szárnyunkra veté magát. A roham heves volt, de Veteráni két ízben is visszaverte, erre a balszárnyra sietett. Eközben a török gyalogság újra megrohanja jobb szárnyukat, a mieink hátrálnak, gyalogságunk nagyrészt elvész és 6 ágyú a török kezébe kerül. Veteráni most ismét visszasiet és lovasai élére állván, oly tűzzel rontott az előnyomuló törökre, hogy harmadszor is kiszorítja a sáncokból és az ágyúkat visszafoglalja. De az ő vitéz harcosai is nagyon fogytak már; midőn pedig maga is megsebesült, avval semmit sem törődik, mindenfelé lovagolván mindentűt buzdított, segített. Nagy vérvesztése miatt végre kénytelen volt sebeit bekötetni és hintóba ülni, de azért a harctéren maradt, elhatározván, hogy innen nem távozik, míg nem győz, vagy meghal. Már d. u. 4 óra volt s még mindig zajlott az ütközet. Ekkor a tábornok hintója a rendetlenség és zűrzavar közepett egy mocsárban fennakadt és nem bontakozhatott ki többé. Veteránit újra lóra ültették, egy ideig még lovagolt, azután eltűnt a törökök között, kik körülözönlötték. Eddig beszéli a hadsegéd.³⁾ Erdélyországban azonban azon hír terjedt el, hogy Veteráni még életben van; azért követséget is küldöttek Konstantinápolyba, mely az erdélyiek előtt e feledhetetlen s kedvelt férfiút kiváltsa. Ezek azonban csak halála hírével tértek vissza.⁴⁾

Wetzhauseni Truchsess Vilmos ezredes, aki Veteráni megsebesülése után a vezérséget átvette, mintegy 3--4000 lovassal az ellenségen keresztül, Karánsebes felé vágta magát és szerencsésen eljutott a vaskapu szorosig. Lichtenstein herceg 800 emberről álló két zászlóaljának köszönhető, hogy Veteráni szerencsétlen seregének ezen része megszabadulhatott. Ezek t. i. a podgyászukból rögtönzött torlaszok mögül határtalan vitézséggel még négy óráig az egész török erő ellen harcoltak, mialatt Truchsess

³⁾ Szalay. i. m. V. 518. lap.

⁴⁾ Hazánk és a Külföld. 1867. évf. 14. és 15. szám, ahol Veteráni arcképe is megvan.

megmenekülhetett, de e két zászlóalj áldozatal esett vitézségének ; csak Blasing kapitány és gr. Herberstein főkapitány maradtak életben, de ezek is megsebesültek. Veteránin kívül elesett még herceg Lichtenstein, Pax ezredes, gr. Arneht, gr. Cusani és más főtisztek. A szerb Antónió ezredes fogságba került, melyből az oláh hoszpodár váltotta ki. Legtöbbbet szenvedett a Veteráni, Lichtenstein és a szász-gótai ezred ; elesett 1000 magyar huszár is ; összesen mintegy 3000 maradt a császáriak részéről halva a harcmezőn. Az ágyúk és a podgyász mind a mocsárba veszték, de zászlót a török egyet sem kapott.⁵⁾ Ezen ágyúk még egy félé század mulva is itt lehettek a mocsarakban, ha csak a törökök fel nem szedték ; legalább Grisellini (1770 körül) említi, hogy egy Schmidt nevezetű tanácsnok a lugosi területnek leírását és egy tervét készítette el, hogy miként lehetne ama elsüllyedt ágyúkat a mocsarakban felkeresni.⁶⁾ Keresték-e, vagy nem ? és a találtak-e valamit ? erről nincs tudomásunk.

De a törökök is drágán fizették meg e győzelmüket. Sűrű soraikból az ágyúk sokat elsöpörtek ; elesett kb. 12000 ember, két beglerbég, a diarbekli és a rumiliai, és több ügyes főtiszt.⁷⁾ Az ütközet után (szept. 21-én este) a törökök Lugosra rontván, a helyőrséget felkoncolták és a várat elfoglalták. A nők és a gyermekek iránt kimélettel voltak, csak Hanístahti Hansteinné szül. Wippach rendkívüli szépsége következtében a szultán kegyében részesülvén, vitetett el a szultán háremébe.⁸⁾

A zsákmány és jutalmak kiosztása után Topal Huszein pasa és az anatóliai beglerbég Karánsebesre küldetett előre. A várat be is vették, miután Pfeffershoven a helyőrséggel Truchsesshez csatlakozván, a vaskapu szorosához menekült, hátrahagyván sok löport, önt és 16 szép, ezüsttel kirakott gyút (krassó vm. tört. I. 122.). Mindez a törökök kezébe került, aki innen Mehádián s Orsován át Konstantinápolyba ment vissza s megelégedve e kevés dicsőséggel, fényes diadalünnepet tartott.⁹⁾

⁵⁾ Tudom. Gyűjt. 1836. évf. VII. k.

⁶⁾ Grisellini, I. 113.

⁷⁾ Tudom. Gyűjt. 1836. évf. VII. k.

⁸⁾ Hammer, III.

⁹⁾ Horváth. i. m. VI. 232. lap.

Truchsess ezalatt a választófejedelmet Veteráni haláláról értesíté s minthogy ennek az is tudomására jutott, hogy a temesvári beglerbég-helytartó Lippát, Lugost és Karánsebest kevés őrséggel látta el, mindenekelőtt e helyek visszafoglalására küldött ki néhány csapatot, a várakat bevette és azután az ellenséget sem látott seregével téli szállására vonult.¹⁰⁾

Igy szabadult meg Lugos és Karánsebes 1695. október hónapban véglegesen a török járom alól, mert nem került többé a félhold hatalmába, jóllehet azért véglegesen békének még nem örvendhetett. Így 1697. aug. 10-én néhány ezer török Karánsebes körül, melynek parancsnoka Herberstein volt, csatangolván, a városba is benyomult, egy hadnagyot és 20 közvitétz leölt. De a kirohanó őrség is viszont sokat megölt a törökök közül és 4 zászlót ejtett zsákmányul, a többit pedig megfutamtította.¹¹⁾

Eközben a csász. sereg élére a derék szavojai Jenő tétetett, aki mindjárt 1697. szept. 11-én Zentánál fényes győzelmet aratott a törökön. Ennek következtében alkudozások kezdettek és 1699. jan. 26-án létrejött a karlócai béke, melyszerint Leopold császár Erdélyországnak birtokába jutott és Magyarországon is megtartotta mindazt, amit seregei elfoglaltak. Ennek értelmében a lugosi és karánsebesi várak s ezek vidékei s még néhány Temesvártól éjszakra és nyugatra fekvő erősített hely Leopold kezében maradt. De erre nézve a törökök nem akartak megegyezni, legalább a Temesvártól keletre fekvő erődöket követelték vissza, melyekre a többi még meglevő birtokuk biztosítása céljából okvetetlenül szükségük volt. Végre úgy egyeztek, hogy a török kézben maradt temesvári és az osztrák kézre került aradi várakon kívül a többi erődök u. m. a becei, becskerei, csanádi, kanizsai, karánsebesi, lippai és lugosi földig romboltassanak le¹²⁾ és ezeket újjáépíteni vagy helyettök újakat emelni az egész területen nem szabad. A facseti vár akkor vagy nem létezett már, vagy éppen semmi jelentőséggel nem birt (Lásd: Szörény vm. tört. I. 125.).

A karlócai békeokmány szövegének a temesi vidékre vonat-

¹⁰⁾ Grisellini, I. 114. és Böhm, I. 311. lap.

¹¹⁾ Tudom. Gyűjt. 1836. évf. VII. köt. — Böhm, I. 319. lap.

¹²⁾ Wlád Alajos: A román nép és ügye. 128. lap. — Grisellini, I. 123. — Böhm, I. 325. — Okmánytár V. 546.

kozó része nem tisztán érthető és nem félremagyarázhatatlan szerkezetű, de annyi bizonyos, hogy Lugos és Karánsebes nem adatott vissza a töröknek, mert a császáriak még 1700-ban sem vonultak ki s a vár még 1701-ben is fenállott és a töröknek többszöri sürgetésére csak 1701. év tavaszán rontották le a lugosi és karánsebesi várakat. Erről a bécsi udv. haditanács május havi jegyzőkönyvéből értesülünk, ahol (1701. évi protoc. exped. 325. lap) Löffelholtz tábornok jelentése olvasható a lugosi és karánsebesi várak felrobbantására adott löpor és egyéb szerszámokról.

Lugos tehát 1701-ben (Szörény vm. I. 126.) veszté el várát. Ez a Temes jobbpartján állott és bizonyosan híd által volt a folyó másik partjával összekötve, bár erről az előbbi leírások nem tesznek említést. Berendezéséről és terjedelméről csak kevés adatunk van még; itt csak annyit említünk, hogy a régi kis oláh templom mintegy 20 ölnyire volt a vár külső kerítésétől, melynek most nyomai is alig ismerhetők fel. Így egy-két darab még teljes két évszázad után is az elemekkel dacoló szilárd másfél méter átmérőjű kőfal-töredék volt még pár évvel azelőtt látható a folyó árterében s gyakran vízzel borítva, de két év előtt a Temes partjának rendezése alkalmával az új partba temettetett; de azért a házak között még most is látható egy ilyen falkolonc, továbbá a város magasabb része a temesvári országút és a folyó között a vár romjain épült vagyis inkább csak odaállított kalitkaszerű nyomorult faviskókkal és a „cetatea“ azaz „vár“ nevet viselő utca őrzi e hely nevezetességének emlékét. Ezen utcából vezet a mostani u. n. gazdasági fahíd a temesi parton levő régi zsidó temető felé. Különben innen majdnem a városházáig egy görbe (Nedelkó) utca vezet több kiszögelléssel és ezen területen még több, régi, tisztán fából készült szegényes lakóház található. (A hídlő környékének mai arculatát az 51. és 63. továbbá a 84. lapokon közölt 3 kép is mutatja.)

A karlócai béke nem kis mértékben bántotta a magyar nemzetet, amennyiben Lipót azt mint császár s nem mint magyar király kötötte, továbbá az ország törvényei s a koronázási eskü ellenére a visszaszerzett területet nem kapcsolta az anyaországhoz, hanem megszüntetvén azon a régi jogok árnyékát is, a földet elv szerint mint a dinasztia magánbirtokát tekintették. Az önkény

e korszakában kell a temesvári bánság jogtalan elnevezésének csíráját is keresnünk.¹³⁾

Tehát a császári sereg megszállván a lugosi és karánsebesi bánságot¹⁴⁾, minden módon iparkodott egyrészt a megszerzett területet magának biztosítani, másrészt pedig a még török kézen maradtak visszaszerzését előkészíteni. Azért tehát Leopold e vidéken az akkori körülményeknek legjobban megfelelő hadilábon és alapon leendő szervezéséről gondoskodván, a Száva, Tisza és

RÉSZLET A RÉGI VÁRNAK MAI TERÜLETÉRŐL.

a Maros magyar partjain s mentében a horvát határörvidék mintájára 1702-ben egy katonai telepből álló csatárláncot rendelt alakítani, amely a karlócai békekötés alapján császári kézre került lugosi és karánsebesi bánsággal és a Torontál vmegyei helységekkel a csász. és királyi bécsi haditanács igazgatása alá helyeztetett.¹⁵⁾ Ennek következtében a töröknél maradt vidék mintegy

¹³⁾ Pesti : A temesv. bánság elnev. jogt. 22. lap.

¹⁴⁾ A temesv. bánság csak 1718. lett a császáré, Vaniček : Geschichte d. Militärgrenze. I. 173 és 192.

¹⁵⁾ Wład i. m. 129. lap. — Bőhm. I. 329. — Szörény vm. tört. II. 126.

fegyveres gyűrűbe szorítottatott. Ezen kivételes állapot alig 20 évig tartott. Jenő hcg. t. i. 1716. okt. 13-án Temesvárt is elfoglalta, tetteleg befejezte a török uralmat Magyarország területén és mielőtt Temesvárról eltávozott, gr. Wallisra bízta a várparancsnokságot és nov. 1-én kelt s később Károly császár által is megerősített határozatában a csapatok fölötti főparancsnokságot és előbb a temesvári pasaságot alkotott, most már teljesen visszaszerzett tartomány kormányzatát gr. Mercy Klaudius Florimund tábornokra bízta.¹⁶⁾ Ez egyenlőre csak arra kapott utasítást, hogy a reábízott tartományokban a jogviszonyokat rendezze és szigorú fegyelemtartással a lakosok bizalmát megnyerje. Minden egyéb szervezés későbbre halasztatott, míg e tartomány helyzetét részletesebben kiismerik.¹⁷⁾

Hogy azonban a déli vidék a török ellen véglegesen biztosítva legyen, Belgrádból is ki kellett a törököket zavarni. Ezt tűzte ki magának Jenő főherceg feladat'ul a következő évre. Hogy pedig annál nagyobb sikerrel működhessék, még az 1716. évben kellett némi előmunkálatokat végeztetni, amire Mercyt küldötte ki. Ez már nov. 4-én indult ki Temesvárról és egymás után vette be Pancsovát, Kubint és Ujpalánkát. Orsova erősen ellentállott, azért Mehádiát megerősítvén, visszatért Temesvárra¹⁸⁾ és 1717. aug. 18-án Belgrád is kapitulált Jenőnek, mire Orsovából is kivonult az őrség¹⁹⁾ és végre hosszas alkudozások után 1718. jul. 21-én létrejött a passarovici béke, mely Károly császárt végleg az egész temesi bánság birtokában megerősíté.

Miután Jenő herceg a temesi vidék biztosítása végett a szükséges katonai intézkedéseket megtette, azon kérdés merült fel, vajjon a töröktől visszahódított Bánság Magyarországhoz csatoltassék-e ismét, vagy pedig mint önálló tartomány a körülményeknek megfelelő külön kormányalkattal láttassék-e el? Károly az ország többszöri kérelmét a visszacsatolás iránt helyesnek találta ugyan, de többféle politikai és hadi tekintetből, valamint azért is, mert e megyék határai már rég elmosódtak és újra kijelölve még nincsenek, az ügyet elhalasztandónak ítélte.²⁰⁾ Másrészt a bécsi

¹⁶⁾ Griselin. I. 142. lap. — Horváth id. m. VII. 56 és 157. lap.

¹⁷⁾ Böhm. I. 343. lap.

¹⁸⁾ Horváth id. m. VII. 56. lap.

¹⁹⁾ U. ott. 72 és 76. lap.

²⁰⁾ Horváth. id. m. VII. 45. lap.

központi kormány is e szép és gazdag terület iránt korántsem volt közönyös, sőt már régen táplálta a titkos tervet, hogy ezen országrészt az anyaországtól elvonja és leginkább német ajkú s a császár iránt ragaszkodásukat bebizonyított szerb telepítvényekkel osztrák gyarmattá alakítja; hogy továbbá azt a fegyverjog alapján a többi örökös tartományok mintájára német szervezetű és nyelvű koronatartománnyá idomítja át. A régi birtokviszonyok az egész vidéken teljesen megszűntek, az előbbi birtokosok közül egy sem kapta vissza régi birtokait, hanem az egész terület kamarai vagy kincstári birtokba vétetett át. Azt vélték, hogy ezáltal nemcsak a birodalom határszéleit biztosítják a török ellen, hanem egyszersmind a felke'ésre könnyen hajló magyar- és erdélyországi oligarchák ellenében is erős és katonailag szervezett bástyát állíthatnak s eképen Magyar és Erdélyország birtokát a birodalom és a Habsburg dinasztia részére szilárdan biztosítják. ²¹⁾

Károly császár engedett a rábeszéléseknek s midőn még Jenő herceg 1717. jun. 21-én kelt egyik levelében is odanyilatkozott, hogy a temesi bánság mint külön tartomány kormányoztassék, ²²⁾ kiadatott a legfelsőbb rendelet, hogy ezen terület nem kebeleztetik ismét be Magyarországba, hanem „Temesi Bánság“ nevezet alatt önállóan és egyenlőre katonailag kormányoztatik.

Ennek következtében Jenő herceg, mint a csász. udv. főhaditanács elnöke, a császár engedélye és felhatalmazása folytán ezen egész tartomány katonai kormányzatát és polgári szervezetét egy szinte lánglelkű államférfiúi és ritka szervező tehetséggel megáldott rettenthetetlen hadvezérre, az e vidéken akkor már ismeretes gróf Mercy Klaudiuszra, mint olyanra bízta, ki már különben is ismerős volt az itteni viszonyokkal.

* * *

Ezzel végeszakad Lugos és Karánsebes bár csekélyebb, de mégis történeti jelentőséggel bíró eseményeinek. Megváltoztak a viszonyok, mások lettek a körülmények. Előbb a harci vitézség adott létjogot, most pedig a békében munkálkodó polgári erények tarthatnak arra leginkább jogot. Elhangzott a sok évi kegyetlen

²¹⁾ Wład id. m. 129—130. lap. — Böhm. I. 351.

²²⁾ Pesty: A tem. bán., elnevez. 26. lap.

csaták moraja, elcsendesedett a vidék, a menekültek visszaszállingóztak kipihenni a harcias eseménydús évek fáradoalmait s veszteségeit és a béke áldását élvezni. Önmagukra fordíták most minden figyelmöket s beltigyeik rendezésével, községi szervezéssel foglalkoztak. Az ipar és földművelésre szükséges munkás kezek — mert parlagon s lakatlan volt igen sok hely — távolról s kivált német tartományokból hozattak ide és alapját vetették egy rendezett polgári állapotnak, mely a béke csendjében nemsokára valódi paradicsommá változtatta át vidékünket, Délmagyarországot.

IV.

Lugos újkora.

A.) 1717—1778.

Lugos 1695 óta volt a császáriak kezében, de az egész vidék csak Temesvár bevétele után (1716.) szabadult meg végképen a török járom alól, mely viszonyt az 1717. évi békekötés szentesített. A császár a Tisza-Duna-Erdély és Maros közötti nagy területet nem kapcsolta vissza az anyaországhoz, hanem Eugen herceg tanácsára a bécsi udv. haditanácsától és főkamarától függő, külön, önálló tartományként kormányoztatta a „Temesi bánság” néven (Szentklárai: 100 év l. k. 138. lap). A régi földesurak sem kapták vissza hajlani bírtokukat, hanem az egész területet a bécsi kamara foglalta le a maga számára. A tartomány élére helyezett kormányzók igen sok tenáivalót tettek ezen természetileg s erkölcsileg elvadult országrészben. Folyókat kellett szabályozni, mocsarakat lecsapolni, ködekedő utakat készíteni, az elnéptelenedett helységeket újra betelepíteni és szorgalmas munkára szoktatni; és jó közigazgatás által az egyházi és iskolai viszonyok fejlesztésével jó polgárokat nevelni. Az egész tartomány a temesvári főhercegparancsnok kormányzása alatt (előtt districtusra (vidék, főnökség) osztott) s ezek közt egyikek a Lugos-hercegek városának volt székhelye. Minden helységnek volt egy bírója (knéz) s több helység fölött egy főbíró (főknéz). Különösen már a lángelű Mercynak sikerült a feladat nagyrészen, aki idegenből behozott kézmű és gyári munkások által is a vidéket rövid idő alatt aránylag sokkal fejlettebb és szerencsésebb helyzetbe hozta, mint amilyenben akkor az anyaország volt. A Bánságban először katonák voltak a tartományi főnökök és a közigazgatás katonai jellegű volt. 1751. szept.-ben új rendszert léptettek életbe, t. i. a kamarai polgári v. tartományi kormányrendszert, s ez 1770-ig tartott.

A temesi bánságnak 1717. utáni sorsát, közigazgatási rendszerét s közgazdasági fellendülését s az országhoz való vissza-

csatolását megírták Grisellini, Schwicker, Böhm, Lénárd a temesi bánságról írt munkáikban, Pesti Irigyes „Krassó és Szörény vmegyék történeté-“ben, újabban pedig Szentklárai Jenő „100 év Dmagy. újabb történetéből“ c. művének I. kötetében.

Lugos város is most új korszakot kezd és pecsétjébe is az 1717-ik évet, mint végleges felszabadulásának évét teszi. Mercy tábornok rendezési munkájában 1717-ben Lugoson 218 házat talált. A népesedést fejlettebb külföldiek által szaporítandó, Mercy mindjárt Lugosra is német családokat hozatott be és a várossal szemben a Temes balpartján, ahol a mai gimnázium helyén egy katonai élelmező ház volt, új német községet telepített, amely Németlugos néven külön bírák alatt külön helységet alkotott és azonnal róm. kath. lelkészekül a minorita rendű szerzeteseket vezette be, akiknek templom és lakáshelyül az élelmezőház mögötti területet tűzte ki (lásd ezt külön cikk alatt).

Mint minden új telepen, így Lugoson is a helység közepe táján koresma vagy vendéglő is épült s ilyen volt a „Fekete Sas“ c. vendéglő, melynek 1733-ban Walter Ádám, 1750 körül pedig Dollinger Simon volt a tulajdonosa. 1761-ben itt szállott meg Bajtai Antal erdélyi püspök is.

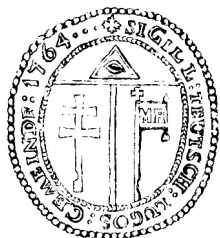
A két helység a Temesen által fahíddal kötöttet össze és a két község fölön emelkedett s gyarapodott.

A németlugosi bírák közül a minoriták naplójában említettnek 1733. febr. Michlbach Pál, 1747. nov. Majchler Antal cipész, 1750. Schneltzer Péter, aki még 1752. 1756, 1760-ban is bírónak említetik, 1756. júl. Emeric József és mint esküdt van felemlítve. Schneltzer még 1761. okt. is bíró volt és Aigner Simon esküdt. 1762, 1764, 1771 és 1772-ben Nollmann Antal volt bíró, 1763. szept. Sponhauer Ádám esküdt. 1787. dec. végén Scherer Antal és 1789-ben Lager Olszper írják magukat Schultznak. (Schültheis bíró.)

Még 1775-ben Németlugos falu volt, 1777-ben már az első orsz. vásárt tartották itt s e. ebből 1791. márc. Beck Péter már Marktrichternak írja magát. Ugyanekkor Bech Ferenc és Weinmar József „Gerichtsmann“, Valentovich József pedig szolgabíró volt. A következő nevek pedig jelzés nélkül vannak aláírva: Andreaszilz József, Löller Ferenc, Scherer Antal, Tobler

Frigyes, Walter Ferenc, Abeck József, Majer Antal, 1792. dec. szintén aláírásban találjuk: Bech Ferenc, Ortsrichter, Scherer Antal esküdt, Dutzenhaler Gerichtsmann, item Rujer Ferenc.

Németlugosnak két külön vésetű pecsétjét ismerjük. A pecsét belseje 3 részre van osztva. A felsőben háromszög van emberszemmel, jobbra az alsóban kereszt-rudas zászló M. R. betűkkel, balra pedig kettős kereszt. Az egyiknek körirata: „Sigill: Teutsch: Lugos: Gemeinde: 1764.:“ A másik, kevésbé tiszta vésetűnek körirata ez: „Sig. Teutsch: Lugas: Gemeint: 1781.“

A Lugos-facseti kerület főnöke 1721-ben Hoffmann Antal Lőrinc volt. Utánna mehádiai Rác János, aki a gkel. templom udvarban álló, akkorában egyetlen oláh templomot restauráltatta. Már 1726-ban „supremus praefectus districtum Lugos, Karánsebes et Lippa“ írja magát. Ő még 1729-ben is e tisztségben volt, de már Pachleitner Dániel Simon is említetik ez évben ily minőségben. Ennek utódja Kovacsics Jakab lett 1737-ben. 1738-ban Petrasku Sándor volt a lugosi districtus főknéze (szolgabírája). Ugyanez évben említetik Kronstetter Rudolf, mint ezen districtus satrapája, (főnöke) aki 1742-ben halt meg. 1747-ben (1750-ben is) Märkl György volt a lugosi kerület főnöke. 1756—1761-ig Heerd József volt e tisztségben. 1766—1770. közt Praszlovszky Ignác, 1771-ben Knoll József, 1779-ben Veidt Márton említetnek mint ker. főnökök, 1759. körül Gureanu Gábor volt főknéz: ő alatta, az ő fáradozása és áldozatkészsége folytán épült a kéttornyú szép oláhtemplom a temesvári utca elején.

Említésre méltó városunk mezőgazdasági életére nézve, hogy az 1728-ban Németországból hozott szakértő, tapasztalt földművesek a benszülőtteket megtanították a gabonaneműek előnyös használatára; Versetz, Fehértemplom és Lugos körül a szőlő szakavatottabb művelésére és a bor kezelésére. Továbbá gyümölcsfákat osztogattak ki, melyek ápolásával s nemesítésével a lakósokat megismertették s különös gondot fordítottak a selyemtenyésztésre, ami bizony sok nehézségbe ütközött, mert az eperfaültetvényeket halálbüntetés terhe alatt kellett a benszülöttek műveletlen rombolási ösztöne ellen védelmezni.

Mercy eszélyes intézkedései folytán a Bánság képe gyors felvirágzás jeleit tüntette fel, s az ő szellemében a megkezdett irányban tovább működtek utódai is. 1737-ben felváltotta őt gr. Neipperg Vilmos tábornok, ki udvari rendeletek szerint a Bánság erősítésén fáradozott, mert e tartomány nemsokára újabb harcok színhelyéül lett. III. Károly császár és király t. i. orosz szövetségese által a törökkel háborúba keveredett, a mely reá nézve rossz kimenetelű volt. A törökök az Új-Orsova felé visszavonuló császáriakat követvén, a Bánságba is kerestek utat, ami nagy rémületet keltett a békés munkásságban élt polgári lakosság között. 1738. májusban Orsova a török kezébe került s mintegy 13 ezer török, akikhez még a rablási vágytól ösztönözve oláhok is csatlakoztak, Lugos felé sietett, hogy Temesvárra menjen. Közeledtük hírére a németek menekültek (útközben egy erdőben júl. 28-án meghalt a lugosi kerület prefektusának Lamichinnak 3 éves fia), az oláhok pedig pusztítani kezdték. Még mielőtt a török beérkezett volna Lugosra, a szomszédságbeli oláh csordák elkezdették már munkájukat s nemcsak a császári épületeket, de a minorita klostrot s templomot is megrohanták, minden ingó — bár értéktelen — dolgot elvittek, az ajtókat s ablakokat összezúzták, sőt annyira ment rombolási dühük, hogy még a falakat összetartó vaskapcsokat is kiszedték s egy szöveget sem hagytak épségben. Már a tetőt is fel akárták gyújtani, de az épen megérkezett török pasa a lugosi districtus főknézét Petraskut oda állította s szigorúan meghagyta, hogy senki se merjen a templomhoz közeledni, annál kevésbbé azt tovább pusztítani. Így szabadult meg Istenháza a vad csorda dühétől. Csak 3 napig időzött itt a török sereg, tábornok ütvén az oláh oldalon, a Temes partján, a Császármalom mellett. Petrasku u. is Engelshofen megbízásából azon hírt terjesztette, hogy a kereszt védelmére nagy sereg gyülekezik Temesvárnál, ami a pasát gyors visszavonulásra bírta és Orsovára sietett. Csakugyan Königsberg tábornok több csapatot egyesített Temesvárnál, hogy Orsovát felszabadítsa. Jún. 24-én Lugoson, 26-án Karánsebesen volt már a sereg. Lugoson Königsberg sok garázdálkodó oláhot fogott el, akik elbizakodottságukban egy dalt szoktak énekelni, melynek ez volt a refrénje: „nu ku nyamcu, nu ku turku muna a sa i binye“ t. i. a maguk

kezére dolgoztak. Ezeket a katonák felakasztották s saját dalukat énekelték nekik ekkor gúnyképen. A lugosi menekültek ezután lassankint visszaszállingóztak, de a zöme a minoriták feljegyzései szerint csak 1739. okt. 1-én tért vissza, tehát teljes 14 hónapig voltak távol, mialatt a klastrom is papok nélkül üresen állott. A törökök ezután, ismét kedvezvén nekik a szerencse, Versecig nyomultak előre pusztítva, de a mi vidékünket már nem háborgatták. E dicstelen hadjáratnak az 1739. évi belgrádi béke vetett véget.

1742-ben Engelshofen lett a Bság főhadiparancsnoka (már 1739-ben is viselte e tisztet ideiglenesen), aki Mercy egyik tervét valósította meg akkor, midőn több helyen katonai laktanyákat építtetett, így Németlugoson lovaskaszárnyát (a mostani tűzérk.) a Temes partján. Ugyanő rendezte a bánya-ügyeket is.

A belgrádi béke következtében Oláhország a császártól török kézre került, de az ott letelepült bolgárok szabadulni akarván a török uralom alól, a Bságba költöztek, ahol elegendő szabadalomban is részesültek. — 1743-ban Oláhlugos 3746 frt, Németlugos 194 frt adót fizetett.

1740-ben 6 oláh család jött Erdélyből Lugosra és a minorita klastrom körül telepedett le. 1747-ben azonban számuk 10 családra szaporodván, az ú. n. Újvilágba, a minoriták földjére telepedtek át. — 1744-ben nagy árvíz volt mindkét Lugoson, a minoriták is a negyedik lépcsőig vízben voltak.

Az 1750-ik év korszakot alkot a Bánság történetében, amennyiben ekkor lépett életbe a régi katonai kormányrendszer helyett az új kincstári igazgatás, a dunamenti vidéken pedig továbbra is fentmaradt a katonai szervezet s ebből lett később a katonai határőrvidék. Első polgári elnök 1752-ben Perlasz Rialph lett. A mostani kormány is sok németet telepített le a Bságba; azonkívül csak oláhokat szándékoztak behozni, de már zsidók is voltak itten, így 1733-ban Németlugoson 50 lélekből álló zsidó község alakult s a falu utcái egész a mostani tűzérkaszárnyáig terjedtek, Oláhlugoson pedig 1759-ben kezdték a díszes oláhtemplomot építeni.

A kormány mindent elkövetett, hogy a Bságot a kultúra magasabb fokára emelje, a népességet gyarapítsa s a jólétet elő-

mozdítsa. 1759-ben a Temest szabályozták, Kostélynál pedig zsili-pet építettek, mely a Temesbe vezető mély árok által lehetővé tette a Temes vizét a szükséghez képest a Begába vezetni s azt hajózhatóvá tenni. E mű ma is fennáll s használatban van.

Az 1766. évi rendelet meghagyta, hogy minden falu iskolával láttassék el. Németlugoson már 1765-ben volt iskola, midőn a tanítónak 2 hold rét is adatott, 1806-ban pedig az iskolaépület emeltetett a rk. templommal szemben. Ily viszonyok között mily szépen gyarapodott városunk lakossága, mutatja azon körülmény is, hogy a régi Lugoson 1769-ben 900 házban 5000 lakos találtatott.

Az új kormányrendszer az előbbihez képest sok tekintetben hanyatlást tüntetett fel a tisztviselőknek lelkiismeretlen gazdálkodása miatt. 1767-ben II. József császárnak kezébe ez ügyben egy emlékiratot csempészték, melyet több hazafi aláírt, többek között gr. Saurau (olv. Sóró) János altábornagy is, aki rendesen Lugoson tartózkodott s itteni birtokos volt. *)

A császár 8 nap alatt titokban Temesvározt termett és tényleg szomorú tapasztalatokat szerzett a hivatalnokok lelketlen gazdálkodásáról s arcátlan kapzsiságáról. Azonnal intézkedett is, a garázda hivatalnokokat elmozdította s Perlas helyébe Claryt tette. A bajokat minden irányban orvosolta s emberibb közigazgatás alapját vetette meg. Ez alkalommal a császár Lugost is meglátogatta s naplójában Lugosról mint szép s nagy helyről tesz említést.

Clary ismét a gyarmatosítással foglalkozott s Lugos is 1763-ban 9 telepes házzal szaporítottatott. 1774-ben sok oláh család is jött ide, akik aztán a szomszédos falvakba osztattak szét.

Claryt 1774-ben Brigidó József követte, aki a Bságot 4 ke-
rületre osztotta fel s ezek között volt a lugosi az eddiginél sokkal nagyobb területtel. Ezen években járt e vidéken a tudós Grisellini Ferenc, aki tapasztalatai eredményeül a temesvári Bságnak első történeti leírását készítette el német nyelven.

*) Övé volt a Kápolnahegy; az alhoz vezető széles utat a nép Drumu Grofuluinak nevezte. Lakása körülbelül a mai Bonnáz-utca elején levő Sieszler-fele ház helyén lehetett s innen a vasúti állomás felé terjedt ki nagy vadaskertje.

Ezen időből 1775. nov. 15-ről ismerjük Német-Lugos falu-
nak összes birtokterületét is. Fizető telek volt: 696 hold szántó-
föld, 328 h. kaszáló, 312 h. legelő, 173 h. házhely, összesen
1509 hold. Másodszor szabadtelkek: (lelkész, templom, iskola,
temető, széna- és faraktár, élelmitár, kaszárnya, epreskert, kertületi
sebész, kat. gyakorlótér, mészárszék, tégláégető, utak, mocsarak,
árkok,) 8 h. kaszáló, 105 h. legelő, 10 h. házhely, összesen 128
hold és 1100 □-öl. Német-Lugos egész határa eszerint: 696 h.
szántóföld, 336 h. kaszáló, 417 h. legelő, 183 h. házhely, azaz
1632 hold.

Álljanak e helyen még ez évekből a lugosi minoriták diáriumá-
ból vett érdekes helybeli adatok. 1771, aug. 10. Zimony felől
egy a töröknél volt orosz követ jött Lugosra, a Fekete Sasban
megszállt s Erdélyen át Oroszországba távozott. Szept. 11-én
Clary tábornok s a nassau herceg jöttek ide a hadgyakorlatokra.
— 1772. febr. 14. egy török pasa Lugoson át utazik mint követ
Temesvárra. A kvárdián tiszteletét tette nála s a pasa beszéd köz-
ben azt mondá neki: „imátkozzatok Mária Teréziáért, hogy Isten
sokáig életben tartsa!“ Ezután fekete kávét ittak s este az imád-
ság órája közeledvén, a pasa kérte a kvárdiánt, hogy érette is
imádkozzék. — Márciusban Mehádia felől Törökországból sok
lengyel csapat vonult Lugoson keresztül Magyarországra. Ápr.
18-án a feltámadás ünnepét az itt levő sok katonaság igen díszessé
tette. Báró Lillien parancsára 4 katonatiszt vitte a baldachint.
Május—júliusban nagy árvíz s marhavész pusztított az egész kör-
nyéken. 1773. márc. nagy havazás volt; ápr. 4. erős földrengést
éreztek Lugoson. Május 11. II. József Lugoson volt. — 1775.
febr. 6. a jég a hídat a német-lugosi oldalon szétrombolta, de a
farsang vígan folyt s a mulatozók csolnakon közlekedtek a 2
partról, „amit templomlátogatásért nem tettek volna“, mondja a
feljegyző pap. Aug. 4-én 300 felfegyverzett kerületi paraszt indult
a szerte garázdálkodó rablók ellen. — 1777-ben 651 rk. lakos
volt Lugoson. Febr. 10-én tartatott az első orsz. nagyvásár
a mostani vásártéren. Márciusban híreterjedt az orosz-török hábo-
rúnak, s a mi seregeink is Lugoson át sietnek a határ őrzésére.
— Egy novemberi császári rendeletre a gör. nem egyesült ünne-
pek a katolikusokéval együtt tartandók. Emiatt Versecen nagy

zavargások törtek ki s ezért 18-án Lugoson is 3 harsona hangja mellett hirdették ki a rendelet visszavonását. A környék ismét telve volt rablókkal, nov. 22-én a facseti úton 30, 27-én még 20 rablót fogtak el. — 1778-ban 608 rk. lakos volt Lugoson. Iskola-látogató fiú volt 20, leány 6. 16 fiú és 7 leány nem járt iskolába. Aug. 29-én a gkel. templom tornyába egy 14 mázsás harangot húztak fel. Óra jún. 29. óta járt a toronyban.

B.) 1778—1792.

Mária Terézia uralkodásának egyik fénypontját bizonyára a temesi Bságnak az anyaországhoz való visszakebelezése képezi. Amit annyi orsz. gyűlés hasztalan sürgetett, az végre beteljesedett a királynőnek is nagy öröme. A visszakebelezés már 1777. végén el volt határozva, amely hírt a lugosi diárium szerint dec. 20-án az itteni oláhok elégedetlenséggel fogadtak. Tisztán pénzügyi zavarok és a küllelenségtől való félelem gyorsították a végleges intézkedéseket. A visszakebelezés 1778. jún. 6-án gr. Niczky Kristóf kir. biztos, gr. Zichy Ferenc kamarai biztos és Vörös Antal alnádor és táblai biztos által hajtatott végre. A katonai végvidék továbbra is előbbi alakjában hagyatott, a polgári terület pedig Temes, Torontál és Krassó vmegyékre osztatott fel s ez alkalommal minden megye az illető oklevelekben lefestett címet kapta. Az új Krassó vmegyének székhelye Lugos lett s részére a beszüntetett kerületi hivatal épületét adták át s főispánnak gr. Haller József neveztetett ki.

Krassó vm. ünnepélyes felállítását 1779. aug. 5-én tartották meg. Niczky Kristóf személyesen nem jelenhetvén meg, helyettesül Vörös Antalt küldte Temesvárról Lugosra. Madarász Ignác vm. alispán a főbb tisztviselőkkel egész a Lugostól egy órányira levő Gruinig mentek eléje s üdvözölték az érkező méltóságokat, majd lovasbandérium kíséretében Lugos határára értek, ahol a kamarai tisztviselők s előkelő férfiak fogadták őket. D. u. 2 óra-kor vonultak be a városba, melynek utcái zöld gallyakkal voltak feldisztítve. Másnap d. e. a megyeházából zenekíséret mellett a minoriták templomába mentek át. Istentisztelet után visszatérve, a megyeház udvarán felállított sátor alatt Vörös felolvasta a kir.

diplomát, a kinevezett tisztviselők neveit, akik ott mindjárt az esküt le is tették.

1780 aug. 21-én maga gr. Niczky is, a Bság visszakebelezésére kiküldött biztos, átjött Lugosra. Vele volt gr. Haller, a leendő krassói főispán és Kristovics temesvári püspök. Nagy ünnepélyvel fogadtattak, a vármegyeházba szálltak meg s este nagy kivilágítás volt. A vármegyeház kapuján Magyarország, Krassó vm., Niczky és Haller címerei voltak kivilágítva. A következő napon volt a vármegye ünnepélyes átadása. Haller magyar nyelven mondott köszönetet a beléje helyezett bizalomért, ezután a rk. templomban mise, majd nagy ebéd, tűzijáték s tánc következett.

Nemesi családok a vármegyében nem létezvén, akikkel a hivatalokat be lehetett volna tölteni, a távolból hozattak ide idegen nemes családokat, akik nemcsak városunk lakosságának számát emelték, de a társadalmi életében is nagy lendületet keltettek. — A temesi bánság vármegyékre osztatván elveszté ugyan eddig is jogtalan elnevezését, azonban a Bánság nevezet még mai nap sem halt ki a nép ajkán.

Valószínűleg ezen években készült Oláh-Lugosnak ama pecsétje, melynek lenyomatát a csanádi püspöki levéltárban Temesvárott egy 1808. jan. 15. kelt német nyelvű okiraton találtam. A körpecsét belsejében két magas templomtorony között, melyek egyszerű keresztben végződnek, háromszögű fal emelkedik, csúcsán kettős kereszttel. Ezen kép bizonnyára az 1759–66 közt épült s a város díszét képező gkel. templomot ábrázolja.

Tehát a pecsét legfőlőbb a 60-as évek végén készülhetett, de a pecséten levő magyar nyelvű (bár hibás) körirat a német közigazgatás korában nem volna megmagyarázható. A körirat ez: „Lugosch x Varesch x 1717.” A körirat évszáma a városnak a török járom alóli végleges felszabadulásának évét örökíti meg.

II. József császár ismét a telepítések ügyével kezdett foglalkozni és vidékünket sok munkás családdal népesítette be. 1783. máj. 27-én maga is Lugoson volt s a köv. napon folytatta útját

Erdélybe. (Németlugoson ekkor már gyógyszerár is volt.) Mélyreható újításaival azonban a nemzet kedélyét felháborította s maga ellen hangolta. Az elrendelt népszámlálásnak Erdélyben különösen vészes eredménye lett, amennyiben az oláhok Hóra és Kloska vezetésével 1784. novemberben uraik ellen fellázadtak s ezen mozgalom a Krassó vármegyei közigazgatás folyamát is megakasztotta, de a köznép tényleges lázadásra nem vetemedett. 1785-ben a császár a vmegyei rendszert is felfüggesztette, amennyiben az egész országot 10 kerületre osztotta be, mindegyik élére egy kir. biztost küldött, míg a tulajdonképeni igazgatás ezentúl is az alispánok kezében maradt. Egy ily kerület volt a temesi, amely Krassó, Temes, Torontál s Bács vmegyéket foglalta magába s főnöke Dezséri Bachó János lett.

Nemsokára ismét harci zaj riasztotta fel a vidék békéjét. II. József u. is, mint az oroszok szövetsége, a törökkel háborúba keveredett, melyet 1788. febr. 9-én a portának meg is üzent. A császár személyesen is megjelent a főtáborban és a minoriták diáriuma szerint ápr. 5-én este 7-kor Lugosra ért, a megyeházban megszállt, reggel 5 órakor mise után Temesvárra ment. A hadiszerencse azonban nem kedvezett seregeinknek. A török aug. elején Orsovát és Zsupanekot felégetve, magyar területre lépett, az ottani lakosság pedig Lugosra menekült. Ugyancsak a diarium szerint aug. 12-én katonaság is jött Lugosra 170,000 frtot hozván a sereg számára, de a pénzt a töröktől féltvén, a megyeházban hagyta. 16-án levelek érkeztek ide a császáriak nagy veszteségéről. 18-án a hadigyógyszertár, 19-én a császári szekerek érkeztek meg s a tüzérszázárnyánál helyezkedtek el. 20-én rendelet jött Lugosra, hogy 400 ló legyen készen a löszerek elszállítására. 22-én egy katonatiszt hírvél hozza seregüknek a botzási út körül szenvedett nagy veszteségét. 24-én sebesült katonákat hoztak Lugosra, sokan közülök meghaltak. A tábori élelmező 27-én rendeletet kap 30,000 katona számára kenyeret készíteni. 30-án a török beveszi Mehádiát s ugyanekkor a lugosi beteg katonákat A rad felé viszik; megérkezett a hadiposta és pénztár: a karánsebesiek Lugoson át menekülnek, de a rémhírekre a lugosiak is készülnek menekülni. Bachó János II. József rendeletére a vármegye hivatalait Szabadkára, mint biztosabb helyre tette át és szept. végétől novemberig

az ottani barátklasztromban folytatta működését. Oda vitette Krassó és Temes megye irományait is, melyek az év végén ismét visszahozattak.

Sokan a töröktől való félelem miatt már szeptemberben szüretelnek. 1-én megérkezik a sereg élelmező marhája. 3-án 30 török foglyot hoztak ide, akik ámtásul császári katonák öltönyét vették fel. 7-én 7 rabló, kik egy pópát megtámadtak, elfogatott, 2 közülök agyonlövetett, a többi hajóvontatásra ítéltetett. Ezalatt mások Lugos mellett egy molnárt raboltak ki. A gkel. püspök felsőbb rendeletre a Spinanca nevű városi határrészben tartózkodó rablóknak 9-én kegyelmet hirdet a templomban. 15-én sokan Arad felé menekülnek holmijaikkal. 17-én Isenbart herceg a szá-kuliaknak rendeletet ad, hogy kukoricájukat szedjék le; 20-án a tábori szekereszet egy része is ide érkezik. 21-én 10 óra felé az a rémhír terjed el, hogy a török már Lugoson van. A városbeliek mindenüket hátrahagyva elmenekültek, csak Kisling (talán helyesebben Liszka?) Simon kötélgyártó és neje maradtak vissza. A császári katonaság most a városba jöven, a házakban és a minorita templomban pusztított s rabolt, az oltárokat, keresztelőket, zászlókat elvitte, a klastromban pedig minden ajtót, ablakot bezúzott. Az értékesebb tárgyakat már előbb Aradra küldték volt a minoriták. A nagy riadalom és rémhírnek oka az volt, hogy 20-án a fősereg parancsot kapott Illóváról Lugosra vonulni: éjjel azonban -- a törököt már hátuk mögött vélvén -- Szákul falunál érthetetlen okból nagy zavarodás keletkezett, minek következtében a császári sereg vad futásnak eredt és Lugoson a rémhírt terjesztette. A császár, aki a főcsapatok egyike előtt könnyű kocsiban volt, hasztalan iparkodott a rendet helyreállítani. A nagy zavarban ő is saját katonái keresztültüzébe került, majd pedig magukkal ragadták. Végre kocsija Németlugos előtt, az ú. n. vashídi mocsárban elakadt, de egy katonatiszt kocsijából kiemelte s lóra ültette. A tévedés csak hajnalban derült ki; a sereg a történetken ép úgy csodálkozott, mint a törökök, kik mintegy 1000-en a császáriak visszavonulását követték s kiknek a zavar következtében sok málha, ágyú, lőpor és a hadipénztár is a kezükbe került. A sereg most Németlugos előtt a vashíd és nagymalom közt, hol most szántóföldek vannak, a szekerek pedig a mostani vasúti állomás

körül táboroztak. József császár okt. 5-én misét hallgatott, vigasztalta a minoritákat, a lopott tárgyakat feljegyeztette. Több napi itt tartózkodása alatt a „Fekete Sas“-ban lakott. 12-én mise után Temesvárra megy, innen a sok fáradtságtól betegen Bécsbe érkezik. — A sereg most Karánsebes felé ment, de sem ők, sem a törökök támadni nem mervén, az utóbbiak nov. 5-én a Dunán visszahúzódtak. Németlugos lakossága is okt. 20. körül visszatért a városba (Diárium adataiból).

A temesi vidék védelmére Clerfayt tábornagynak 20000 gyalogossal és 8500 lovassal hagyatott itt, kik Pancsova és Szászka közt Mehádiáig, aztán innen Lugosig s Temesvárig voltak elszállásolva. A fősereg is okt. 26-án téli szállásra menvén a Szerémségbe, az ez évi hadjárat be volt fejezve. A szerencsétlenül indult háborút 1789. okt. 8-án Belgrád bevételével Laudon Gedeon tábornagynak mégis sikerült befejeznie.

II. József még halála előtt a nemzet előtt gyűlöletes újításait visszavonta s a vármegyerendszert ismét régi alakjában visszaállította. Meghalt 1790. febr. 20.

1792. jan. 8-án mintegy 150 főnyi török követség érkezett Lugosra, akik az oláh részen szálltak meg és másnap tovább mentek Temesvár felé.

C.) 1793—1808.

Lugos fejlődésére nézve is ez években igen nevezetes esemény történt. 1793. nov. 18-án Oláh- és Német-Lugos, melyek eddig mintegy 80 évig külön helyhatósággal bírtak, a két község közakarátára egy fő alatt egyesült. Első közös bírója lett Andrasics József német kovács, ki már eddig is Németlugos bírója volt s akit polgártársai legméltóbbnak tartottak ez új tisztségre; 24-én pedig a bíró, az esküdtek és a jegyző a minorita kvardián mint plébános kezeibe tették le mise közben az esküt. Ez ünnepélyes eskütételt a következő bírák is megtartották.

A közös városháza csak 1828-ban épült.

Sajnos, hogy a két város egyesülésének részleteit közelebbről nem ismerjük. Hivatalos jegyzőkönyveink e tényről már nincsenek, a minoriták diáriumai sem ír a fent említetteken kívül

egyebet. — De még meg van az udvari magyar kamarának 1795. dec. 23-án kelt leirata, melyben a királyi határozatokat közli az új város rendezéséről és szervezéséről készített jegyzőkönyvi pontokra nézve, amint ezt a temesvári kamarai adminisztráció 1796. febr. 3-án kelt leiratában Lugos kamarai mezővárosnak tudomására hozza. Érdekességénél fogva álljon itt magyar fordításban ezen okmány, mely némileg pótolja ama hiányzó jegyzőkönyveket és az akkori közigazgatási és gazdasági állapotokra nézve némi fényt vethet.

„1) A király örömmel vette tudomásul a két Lugos községnek elrendelt és békésen történt egyesülését és a felváltva történendő bíró választás és egyenlő számú tanácstagokra nézve kötött barátságos szerződést szívesen megerősíti.

2) Ezért az eddigi 6 esküdt helyett ezentúl 7 választassék, s ebből felváltva mindig a bíró és 3 esküdt az egyik, a többi 4 esküdt pedig a másik nemzetiségből legyen. A bíró 2-2 évre választassék, az esküdtek pedig addig, amíg jól s becsületesen viselik magukat.

3) Választó közönség, amilyen sz. kir. városban van, ezen helységekre nem alkalmas, de mégis megengedi a király, hogy bizonyos választmány legyen itt, amelynek hatásköre tisztán csak a bíróválasztásra szorítkozik és semmi más hatásköre ne legyen; hogy így az eddigi bíróválasztásoknál előfordult rendetlenségnek és zavaroknak eleje vétersék,

4) A magistratus és ennek alárendeltjei számára megállapított fizetések a király jóváhagyja azzal, hogy a bíró évi fizetése 180 írt legyen, a pandúroknak esekély évi 50 írt fizetésük mellett az egyenruhát a község készíttesse.

5) A mezővárosi bíráskodás (Marktgericht) szervezése és az ahhoz alkalmazott egyéneknek adott utasítások szintén jóváhagyatnak azzal, hogy a hetedik esküdtre bízassék az árvák ügye a helyibíróságnak (Ortsgericht) vezetése és a kamarai földesuraság felügyelete alatt. Az tehát lelkiismeretesen gondolja az árvák ügyeit, pénzeiket a kamarai pénztárban kamatoztassa és számadásait évenként a szokott úri szék által megvizsgáltassa és hitelesíttesse.

6) A verseci görög nem egyesült püspök részére járó 200

frt adózást természetesen csak az oláh lakosság fizeti, a németek pedig ezzel nem terhelhetők.

7) Az oláh községben előfordult zavarok megszüntetésére és a volt bírónak Nikola Illiének kilépésekor emelt panaszok orvoslására fogantatosított intézkedések szintén jóváhagyatnak, annál is inkább, mert azok által a célt el is érték.

8) Az oláh község által önkényülég és rendellenesen felhasznált pénzek, így a Koszta Thodornak kölcsön és előlegnek adott 2000 frt a király rendeletére ismét befizettség és a kamarai számvevőségnek (Rentamt) erre gondja legyen.

9) Hogy minden eddigi pénzfecsérelés korlátozva legyen, a felállított helyi pénztáros évenként okvetetlenül készítse el számadásait és a számvevőség azonnal vizsgálja meg.

10) A király kegyesen megengedi, hogy a Juon Szaszú bírót és Joseph Syna pénztárost terhelő 1089 frt 28 kr. hiány töröltessék azon okból, mert ez a seregnek 1788. évi visszavonulása alkalmával vészett el.

11) Minthogy a lugosi község azon feltételeket, melyek alatt neki örökös önbérlet ígértetett, csakugyan teljesítette, így 1793. évi kötelezettségének teljesen megfelelt, azért megengedi a király, hogy ezen községgel ennek ezentúli pontossága reményében az örökös önbérlet szokott módon megköttessék, de csak az úrbéri adózások tekintetében, míg a királyi haszonvételek (regal beneficiumok) ezentúl is magánosoknak maradjanak bérbeadva, ezeknek a városnak való átadásáról csak akkor legyen szó, ha ez a kötendő örökbérlet következtében oly jólétre vergődött, hogy a szerződési kötelezettségeinek pontosan megfelelhessen és sem földesúri adózásaiban, sem pedig országos adójában semmi hátralevélben nem lesz.

12) Minthogy a közlegelő elkülönítésére és a számfeletti telkek (Überländer) szaporítására az intézkedések megtörténtek, azért a község a többi a legközelebbi eredmények szerint várhatja.

13) Ami a községnek 11,370 frt 36 $\frac{11}{10}$ kr aktiváját illeti, elrendeli a király, hogy ezek mihelyt befolytak és jövőben is az összes pénztári fölöslegek a magyar Creditsfond-nál helyeztessenek el és arra is vigyázzanak, hogy a kamarai földesúr előleges tudta és határozott beleegyezése nélkül a már egyesült két község a meg-

állapított költségeken kívül semmi új és rendkívüli kiadást tenni ne merészeljen.

14) Minthogy a német nyelv a község jó része előtt ismeretes, a latint pedig úgyszólván senki sem tudja, azért a király elrendeli, hogy a magistrátus minden jegyzőkönyvet németül vezettessen.

15) Megengedi király, hogy a két községnél kintlevő és behajthatatlan 1033 frt 2 $\frac{3}{8}$ kr hátralék töröltessék, de a még behajtható 555 frt 52 $\frac{7}{8}$ kr pontosan beszedessék és a kamarai számvevőségnek beszolgáltassák.

16) Tudtul adatik az egyesült lugosi két községnek, hogy a kérelmezett vásártartási és hídvám szedési privilégium végleges kiállítása a kamaránál már el van rendelve és ennek díjmentes hivatalos elintézése iránt az intézkedések már megtörténtek. Minthogy ezen intézkedések által ezen község nemcsak nem szabadkirályi várossá, hanem még szabadalmazott mezővárossá sem lett, a király a kért új címerpecsétet nem engedélyezi, hanem az eddigi pecsétnek *) további használatát rendeli el és kijelenti, hogy az egyesült két község a megígért örökös önbérlet dacára is a vármegyétől való függés alól föl nem menthető.

17) Minthogy a lugosi helyibírótság (Ortsgericht) az igazságszolgáltatásban még járatlan, azért felsőbb helyről ennek csak kisebb értékű 25 frtig terjedő polgári panaszügyek elintézése engedélyeztetik úgy, hogy a föllebbezés intra domínium az úriszékhöz történjék, 25 frtnál kisebb értékű ügyekben csak extra domínium történjék, azaz az ítélet végrehajtása után. A 25 frtnál értékesebb és fontosabb perek, valamint a helyibíróság által elintézett és az úriszékhöz fellebbezendő ügyek revíziója továbbra is a kamarális úriszéknak van fenntartva.

Minthogy a rendszabályok, melyek szerint a lugosi község ügyeit vezetni kell, az előbbiekben meg vannak állapítva s ezeknek bevezetésére, úgy az ígért örökös szerződés véglegesítésére az udvari kamara Szentkereszty Urat, mint kir. kam. biztost kül-

*) Vajjon melyiket, hisz' mindkét résznek külön volt pecsétje. Hihetőleg az oláh részben használt s 1717. évszámmal ellátott pecsét használtatott ezután is, mert még egy 1808. évi okmányon is ez látható.

dötte ki, így tehát a legfelsőbb elhatározás a községnek tudomására adatik. Ez pedig fogadja köszönettel és hálával a kegyes intézkedéseket, engedelmességével és pontos működésével pedig tegye magát érdemessé újabb királyi kegyre.

Szentkereszty kamarai biztos hivatalos eljárásáról és szervező munkájáról szintén nincsen közelebbi tudomásunk. De ismerjük még az 1794. évből a két városrésznek kataszteri felvételeit. Eszerint Románlugoson volt: 65 féltelek vagy sessió 65 hold háztelekkel, 130 h. legelővel, 780 h. szántófölddel, 260 h. kaszálóval, összesen 1235 hold;

100 negyed-telek 100 hold háztelekkel, 100 h. legelővel, 600 h. szántófölddel, 300 h. kaszálóval, összesen 1100 hold;

536 nyolcad-telek 536 hold háztelekkel, 536 h. legelővel, 1608 h. szántófölddel, 1072 h. kaszálóval, összesen 3752 hold;

177 zsellér 177 hold háztelekkel;

6 malomtelek 3 hold szántófölddel s 20 h. kaszálóval, összesen 23 hold;

iparföldek: szőlő 1085 ⁷¹/₁₆₀₀ hold, gyümölcskertek 357 ⁸⁰¹/₁₆₀₀ hold, összesen 1442 ¹⁵⁸²/₁₆₀₀ hold;

posztaföldek 10 hold kaszáló;

a Spinanca nevű terület 152 hold.

Összesen volt 878 h. háztelek, 766 h. legelő, 2991 h. szántóföld, 1662 h. kaszáló, összesen 7891582 ¹/₁₆₀₀ öf. Ehhez adva még a templomok, temetők stbik földait, Románlugos összes területe 9588 ¹²¹²/₁₆₀₀ kat. hold volt.

Németlugoson volt: 7 fél-telek 7 hold házhellyel, 14 h. legelővel, 84 h. szántófölddel, 28 h. kaszálóval;

30 negyed-telek 30 h. háztelekkel, 30 h. legelővel, 180 h. szántófölddel, 90 h. kaszálóval;

119 nyolcad-telek 119 h. háztelekkel, 119 h. legelővel, 385 h. szántófölddel, 210 h. kaszálóval;

32 házas-zsellér 32 hold háztelekkel.

Ezekhez adva a templomi, iskolai, kaszárnya és egyéb szabad földet, Németlugosnak egész területe 1702 ¹²⁶⁷/₁₆₀₀ kat. hold volt.

Az egyesüléskor tehát örökös kamarai szerződés lett a városnak ígérve. 1796. febr. 3. adatott a városnak új magistrátus, melynek tagjai élethossziglan maradnak tisztségökben. Volt egy

bíró és 7 esküdt; ezekből a bíró és 3 esküdt felváltva majd az oláhokból, majd a németekből vétetett. A jegyzőt a kamara nevezte ki, nemkülönben azon 60 egyént is, akik a bírót s a többi tisztviselőket választották. A bíró 2 évre, az esküdtek véglegesen választottak.

A kir. kincstár Lugoson vásárokat is engedélyezett s ilyen volt a diárium szerint 1777. febr. 10. tartott első orsz. vásár; bizonyára még régebben hetivásárokat is tartottak. Oláhlugoson a vásártartási jogot végre a fennemlített okmány értelmében 1796. ápr. 29. kelt kir. privil. erősíté meg, amely megengedi, hogy Lugos úgy, amint a szab. kir. városokban szokás, évenként négyszer orsz. vásárt tarthasson és pedig febr. 10., máj. 10., júl. 2. és okt. 21-én. Azonkívül kedden és szombaton hetivásár is engedélyeztetett. A keddi vásár úgy látszik addig is divatban volt, a szombati pedig (most pénteken tartják) új engedély tárgya volt. Ezen privilégiumot itt csak 1797. júl. 18. hirdették ki hetivásár alkalmával.

Ugyancsak a fentebbi leirat ígérete szerint 1796. ápr. 29-én II. Ferenc király más privilégiumot is írt alá, amelynek erejénél fogva megengedte az egyesült két lugosi községnek, hogy a Temesen átvezető hídon hídvámost szedhessen, de ennek fejében a város tartozik a hidat építeni s a hozzávezető utakkal együtt jó karban tartani, miáltal a vmegye házipénztárán is könnyítve lesz. Ezen szabadalom 1798. febr. 13. d. u. 3 órakor lett a város jegyzője által a hídra (amely 1784-ben újjáépült) összegyűlt sokaságnak kihirdetve és a szabadalom jeléül kétféjű sas tűzetett a hídfőre.

1803-ban Oláhlugoson 936, Németlugoson 180 ház, összesen 4000 lakós volt. 1804-ben több csinosabb épülettel szépült a város. Ekkor készültek a Lavrencsics, Palikucsevni és Petrovics féle, házak, továbbá 1806-ban a templommal szemben a rk. iskolaépület. Másrészt a város több épületet vesztett tűzvész által. Ápr. 4-én u. is 4 szolgáló vmegyei rab meggyújtotta a vármegyeházát; sok marha és kukorica (4000 mérő), több közeli ház is leégett. Az oláh fegyencek u. is tehenet fejvén, paraszat helyeztek el az istállóban, hogy azután a zavarban elmenekülhessenek. A tűz kitörése előtt azonban ezen 4 fegyenc egy őr kíséretében a várnagynak városon kívüli kertjébe küldetett. Ezek az őrt leverték, fegyverét elvették s a kápolnahegyre menekültek. Később mégis elfogták

őket, s hármat közülök felakasztottak, a negyedik kegyelmet kapott. Különben is a diárium szerint a környéken sok rabló garázdálkodott ez időtáiban. 1805-ben a hosszas esőzések miatt nagy áradás volt, a város nagy része víz alá került.

A hosszas francia háború következtében az arany-ezüst pénz a forgalomból eltűnt, a papírpénz pedig ércalap nélkül lévén, értéktelen lett. Így aztán nagy lett a drágaság. 1810-ben egy pár ökör 700 rh. frt, pár csizma 30 frt, egy akó óbor 30 frt volt, míg 1800-ban egy napszámos 9 garas napszámot kapott. — 1808. júl. 2-án d. e. 10 órakor Lajos főherceg a határőrvidék meglátogatása után Lugoson utazott át s míg lovait felváltották, a vármegeyházán időzött. 1810-ben pedig Ferdinánd Miksa főherceg ment át városunkon s itt a megyeházban ebédelt. — 1811. márc. 11-én 3 hivatalos levél érkezett Lugosra a vmegyéhez, a kam. tiszttartóhoz és a postához, azon utasítással, hogy 15-éig a levelet felbontani nem szabad. Ezekben a pénz értékének leszállítása volt elrendelve, melyszerint a papir és rézpénz értékének $\frac{4}{5}$ részét elvesztette.

A francia háborúra Lugoson is több ízben volt katona fogdosás. 1811-ben ismét szervezik s begyakorolják a nemesi insurrekciót. 1814. jan. 21-én önkéntes ujoncozás, 27-én pedig erőszakos toborzás tartatott Lugoson; a város 35 ujoncot adott. Febr. 24-én francia hadifoglyokat hoznak ide, újabb toborzás is tartatik. Júl. 14-én kezdik építeni a múlt évben leszakadt hidat.

D.) 1808—1848.

Egy 1800 évről való iratban Popovics Mojse városi jegyző, Stefanovics Szíma (1811-ben is) bíró, Joon Szászu és Stevanovits György tanácsnokok említetnek. Az utóbbinak kivételével, aki időközben talán elhalt, ugyanezeket 1808-ban is találjuk egy teljesebb aláírásban, melyben még Kelemen József, Vancsa Athanász, Loch György, Nedelkó Miklós, Läger Gáspár és Osetzky János is fel vannak sorolva mint tanácsnokok.

A város a kamarától már régen bérben tartotta a királyi kisebb haszonvételeket és az úrbéri jövedelmeket. 1793-ban a pontos fizetésekért elismerést is kapott a kincstári igazgatóságtól.

A többször ígért kamarai örökös szerződés helyett minden haszonélvezettel a város 1808-ban a földesúri haszonélvezetekről csak 20 évre szóló bérleti szerződést kapott, azon ígérettel, hogy ezen idő elteltével majd az egész örökös szerződést kapja, ha addig haszonnal tudott gazdálkodni. Hasonló ígéreteket tett Ferdinánd király is 1817-ben Karánsebesen a hozzá küldött lugosi deputáció előtt. (1827-ben Beeh Ferenc volt a lugosi bíró, Bajer Vilmos pedig esküdt.) Ama 20 év lejártá után 1828-ban Osetzky János tanácsnok küldetett Bécsbe a királyt ígéretére figyelmeztetni. Azonban a június hó 28-án nyert audiencián a király csak arra volt hajlandó, hogy az előbbi szerződést újabb 20 évre kiterjeszti, a királyi haszonvételeket (regal beneficium) pedig egyelőre csak 6 évre engedi át a városnak, hogy lássa, miképen gazdálkodnak; ezen 6 év múlva pedig mindkettőt egyforma terminusra fogja tenni. Ezen idő is lejárván, Osetzky 1834-ben újra Bécsbe megy, de célt nem érhet, mert a király meghalt. A kincstár pedig a város kérelmét visszautasítja, sőt egy újabb úrbéri szerződés szerint a magistratust is évenként újra kell választani s az első tisztújítást már 1836. október hó végén kellett megtartani.

A város ugyanis már 1821-ben kérte a kamarát, hogy kiváltságos magistratust kapjon. Az eddigi tanács tagjai egyszerű, de becsületes, tanulatlan iparosok sorából kerültek ki évi 60 frt fizetéssel, míg a bíró fizetése 180 frt volt. A tanácsnak végrehajtó hatalma nem volt, telekkönyv sem létezett s így az adózást sem ellenőrizni sem végrehajtani nem bírták. A városnak magának nem volt ügyvédje, a vármegye pedig nem intézhette el a város minden apró baját. A kamara a város kérelmét 1823-ban elutasította, de 1831. április 3-án Osetzky János bíró és 7 esküdt újra feltolyamodik a királyhoz, hogy a város saját jogai védelmére ügyészt is kapjon. A kamara belátta ugyan a kérelem célszerűségét, de a város szegénysége miatt, s mert helyben jogvégzett egyén nem volt, a kérelmet nem teljesítette. Különben is mint kamarai helységnek nem is szabad ügyvédet tartania, mert erre a célra szolgál a kamarai ügyész, aki a város ügyeiben is eljár. A jegyzőkönyvet egyelőre még németül írhatják, de az úri-székhöz magyarul írniuk fel, bizonyos idő múlva pedig az egész ügykezelés magyar nyelven történjék.

1832-ben a város egész tisztikarának összes fizetése 1836 rh. frt volt, ebbe be van számítva a 2 német és 3 oláh tanító fizetése is. Szeptember hó 12-én Krassó vármegye maga is a városnak jelenlegi csinosodásából és törekvéséből ítélve, valamint a multban a haza iránt szerzett érdemei és felsőbb elismerések tekintetéből a város fent említett kérelmét pártolja, részletes s alkotmányos irányú intézkedéseket hoz javaslatba, s nov. hó 5-én ezen munkálatokat a helytartó tanácshoz terjeszti be. Ennek azonban úgylátszik semmi eredménye nem lett és a fentemlített újabb szerződés értelmében a tisztikart 1836-ban újból kellett megválasztani. Emiatt a hatalmát féltő magistratus aug. hó 30-án Osetzky által Lonovics József csanádi püspökhöz is folyamodik, kérvén őt, hogy a befolyásával legalább addig halasztassa a tisztújítást, míg Osetzky, kit újra Bécsbe küldenek, talán kedvező királyi resolútiót eszközölhet ki. A püspök erre szept. hó 28-án átír a vármegyéhez és felszólítja, hogy Lugosnak, mint a vármegye székhelyének ügyét pártolja és kedvezőbb úrbéri viszony elnyerésére segítse. A város úgylátszik most sem érte el célját.

Említésre méltó az elmúlt évekből, hogy 1819-ben a helybeli iparosok 3 céhbe osztattak fel és privilegiumokat kaptak. 1830-ban épült a „Három rózsához“ címzett vendéglő, amely renovált alakjában ma is fenn áll „Magyar király“ címen. 1833-ban építette a ruszskabányai bányatársulat a vashidat a Lugosgavosdiai országúton, a mely egymásba füződő vasszekrényekből készült láncon függő híd volt, e büszke felirattal: „Magamon függök“. Két év mulva azonban gonosz kezek által megrongálva egy hivály-csorda terhe alatt leszakadt, s azóta 1906-ig csak a „vashíd“ elnevezés maradt fent, de valóban fahíd volt a közlekedési eszköz. *) Most újból vashíd áll ott a Styuka nevű mocsáros, sást és nádat termelő ér fölött a vásártér közelében. Némelyek ezt tartják a Veteráni-árokknak, de egy régi 1775. évi tervrajz szerint ez a városhoz sokkal közelebb, az ú. n. póstakertnél volt. Valószínű, hogy ezen árok és a mocsár Veteráni idejében együtt volt kombinációban. — 1835-ben a szépművészeteknek nem ugyan pompás, de a körülményeknek megfelelő háza épült. Ápril hó 1-én t. i. a színház alapja tétetett le a minoriták melletti

*) Delejtől c. folyóirat. Temesvár 1859. évf. 404. lap.

„Fekete Sas” című vendéglőnek udvarában. — 1836-ban a kolera Lugoson is szedte áldozatait; júliusig az oláh részen 160, a német részen 60 ember halt meg. — Ugyanezen év elején indult meg Lugoson a gkeletieknek tömegesebb áttérése a gkat. egyházba s 1838-ban a g. egyesült iskola is megnyílt. — Fontos lépés gyanánt a kultúra terén fel kell említenünk azon eseményt is, hogy 1837. október hó 11-én első előadás tartatott a német-lugosi hídfőnél épült vármegyei gimnasium épületében. — 1838-ban Urszu György mint városi bíró, Ilie György, Osetzky János, Lányi Ferenc, Constantin József és Weinhardt Antal esküdtek említetnek. — 1840-ben a lugosi úszoda, 1843-ban az új zsinagóga s 1845-ben pedig a városon kívül, Lugoshely felé az ú. n. spanyol-műmalom épült. — 1840-ben 7000 lakósa volt a városnak.

1841. márc. 13-án tanügyi gyűlés tartatott Lugoson, s ekkor a magyar nyelv tanításában kitűnt oláh tanítók jutalmat kaptak. — Június 24-én József nádor Ruszkabányáról Lugosra jött; nagy örömmel s ünnepélyességgel fogadtatott, s az egész lakosság, a céhek s a tanuló ifjúság sorfala között vonult a feldíszített megyeházba. Következő nap az egyes hivatalokat és a fegyenceket látogatta meg, azután Lippa felé utazott tovább.

Az 1842. év szomorú emlékezetű év Lugos történetében. Július hó 21-én d. u. t. i. Ilie tanácsnok házában vigyázatlanságból tűz ütött ki s a nagy szárazság miatt a tűz csakhamar egész Oláhlugoson elterjedt. Elégett a városháza, a vármegyeháza és a szép nagy oláh templom, melynek tornya a tűzjelző zászló által fogott tüzet. Minthogy a templom szabad téren állott, sokan ide, mint biztos helyre hordták össze értékesebb holmijaikat. A tűz csakhamar a harangokat is megolvasztotta; 11 órakor a bal, 12 órakor a jobb oldali harang leomlott. A tűz a következő nap is dühöngött, mintegy 500 ház, s több emberélet veszett el. A lakók sok keveset menthettek meg maguknak, mert biztosabb helyre tett holmijaikat a tűz idején garázdálkodók ellopták. A vármegye Lippáról építőfát hozatott s téglát veretett és ezeket olcsón s későbbi fizetésért adta el. A lakóság több napig ingyen ellátást kapott a katonai laktanyában. A kamara felszólította az illetőket kárunknak bevallására, hogy pénzben is némi kárpótlást kaphassá-

nak. Ez megtörténvén, a kamara 14000 frt értékű fát adott kamatmentesen az egyes károsult feleknek, akik azonban ezen nekik juttatott fáért járó összegeket nem fizették meg, úgyhogy 1898-ban az utolsó maradék összeg (majdnem 5000 frt) leíratott. Igen sok visszaélés történt — mint ilyenkor rendszeren szokott — a segílyt kiosztó hivatalnokok részéről; a gonosz szivtelenség s aljas kapzsiság ekkor szabad tért nyert. 27-én a német-lugosiak hálamisét tartottak, hogy a baj őket elkerülte. Alig egy hóval később aug. hó 29-én Galinyi Ferenc gyógyszerárából kitörvén a tűz, a német részt is pusztítani kezdte. Az „Aranykalap” és „Pává”-tól a „Fekete sas”-ig minden leégett, így a zsinagóga (1843-ban újra épült) s a „Fehér kereszt” is. Nagy rémület volt a városban. Azért midőn a következő napon a császári huszárok a kaszárnyát gyűjtötták fel, a vármegye őket éjjel 11 órakor a városból kitiltotta, s egy részök a temető alá, másrészők a tégláégetőnél (ma Husarenwiese) telepedtek le (Diárium). Csak lassan emelkedett a város újra hamvaiból, bár a környék, a vármegye s a kamara is versenyeztek könyöradományok összehordásában.

1845. május hó 15-én Kiss András vármegyei administrator rendkívüli örömmel s ünnepélyességgel fogadtatott. A nádor fogadtatásának nagy ünnepe a Diárium szerint árnyéka sem lehetett ennek. 1847. június hó 17-én a Temes megáradt, magával ragadta az uszodát s megrongálta az újból épült nagy spanyol malmot is. Ez évben Osetzky János volt városi bíró.

E.) 1848—1849.

1848-ban a nemzetnek végre sikerült a nemzeti kormánnyal és új szabadelvű törvények alkotásával szerencsés jövődőt biztosítani magának. Ferdinand király április 11-én írta alá az új törvényeket, azonban a bécsi reakció, az udvari kamarilla a gyöngé király háta mögött, sőt ellenére, ellenkező irányban folytatott aknamunkát a nemzet törekvései ellen és a kivívt előnyöket kész volt fegyveres erővel is a nemzet kezéből kicsavarni s erre a nemzetiségek fajgyűlöletét is felhasználta a magyarság ellen. — A bekövetkezett szabadságharcban e város és — különösen a német rész — élénk részt vett, amiért is azután nem egy vmegyei

lelkes tisztviselő és a hazafias érzelmű minoriták is a bécsi kormány előtt kompromittálva lettek. *)

Március 15-én itt is minden hazafias polgár feltűzi a három színű kokárdát, de a zsidókat nem vették be a nemzetőrségbe s kényszerítették a kokárdát letenni. 23-án a nemzetőrök a régibb polgárőrségnek 1800. május havában megszentelt zászlaját a rkath. templomból ünnepélyességgel elvitték báró Bruckentálhoz, mint a nemzetőrség újonnan választott őrnagyához; Bee Ferenc pedig az őrség kapitánya lett. — Áprilisban a köznép a rosszul magyarózott szabadság nevében rendetlenségekre, sőt lopásokra is vete-medett. 21-én Oláhlugoson tűz ütött ki s a nagy izgalomban a nép között hamis híre járt annak, hogy „jön a török!“. 28-án az itt állomásozó katonaság Kikindára siet a rácok zavargásának megszüntetésére. Május 3-án nagygyűlés volt Lugoson a vármegye-házban; az egész megye bírái s jegyzői megjelentek, kihirdették az új törvényeket s voksokat szedtek az új vármegyei bizottság megválasztására; ugyanekkor a lázadó rácok ellen rögtön ítélő bíróság állíttatott fel. — 16-án Herendjesten az oláhság zavarogni kezd, mire a nemzetőrség odamegy s a zavargókat 18-án a vármegye-házára hozza. 22-én a nemzetőrségbe újabb beíratkozások tartattak a városházán, de az oláhok ettől távol maradtak. Az eddigi városi magistratus mind letétetett s 23-án Fogarasi elnöklete alatt új alkotmányos választás tartatott. Lányi Ferenc megmaradt pénztárosnak, Udria Konstantin bíró, Cintos János tanácsnok, Joanovics pedig főjegyző lett; azonkívül még 7 tanácsnokot is választottak.

A fellázított oláhok hangulatára Murgu Euthim híres népszónok nagy befolyást gyakorolt. Ez karánsebesi tanító volt, igen képzett s ambiciózus egyén, aki saját népe iránti szeretetből ennek római származását vitatta s nyelvét a szláv elemektől megtisztítani iparkodott és a rácoknak (akik a gkel. oláhokkal közös egyházi szervezetben voltak) hierarchiai fölénye ellen hevesen küzdött, miáltal az oláhok előtt nagy népszerűségre tett szert. De a politikai térre is tévedvén, három évvel azelőtt fogságba került, melyből a pesti iijúság Táncsics-csal együtt március 15-én szabadította

*) A következő 1848—49. évi események részletei nagyjából a minoriták diáriumból vannak véve.

ki mint politikai foglyot. Krassó vármegye később képviselőjének választotta, s mint ilyen lejött, hogy népének érzelmeit a rácok garázdálkodásai ellen lázítsa és a magyarok iránti rokonszenvre hangolja. — Június 6-án jött Lugosra, hitsorsosai banderiummal, üdvölvésekkel s zenével fogadták, kocsija elől pedig kifogták a lovakat s maguk húzták. Murgu oláh és magyar nyelven beszélt a néphez. 12-én nagy pompával a vármegye határáig kísérték, Karánsebesre akart menni, de itt veszedelmesnek tartván fellépését, visszatért Lugosra s 27-én a szőlőhegy alján a facseti út mentén nagy népgyűlést tartott. Mindamellett Lugoson az oláhok magaviselete, ha nem is volt ellenséges, de megbízható sem volt.

Július 17-én a polgári nemzetőrség 93 tagja az asszonyok és gyermekek sírása között Oravicára indul, 28-án pedig rendes katonaság is ment Oravicára a zavargások lecsendesítésére. Aug. 1-én az oláhlugosi nemzetőrök mennek Oravicára, a németlugosiak pedig visszatérnek. Szeptember elején a vidékbeli oláhok is zavarogni kezdenek. 15-én a ruszabányaiak jönnek 2 ágyút és 7 mázsza löpört hozva magukkal, a következő napon pedig a temesváriak 2 ágyúval s a dsidások jöttek a város megerősítésére. Október 8-án d. u. Gyürky Pál főispán próbára akarván tenni a nemzetőrök készségét, riadót fúvatott, de senki sem mozdult.

Temesvár várőrsége is a bécsi reakció szolgálatában állott, s a magyarság ellen küzdött, s így történt, hogy Rukavina várparancsnok október 10-én a várat s a külvárost ostromállapotba helyezte. Pár nap múlva a vidékbeli helységekbe is több század katonaságot küldött és főképen a magyar és német ajkú falusi lakósoktól nemcsak a fegyvereket, de a védelmül szolgálható gazdasági szerszámokat is elszedette. — 20-án híre jár, hogy Karánsebes felől szerviánok közelednek városunk ellen; éjjel egy órakor Fischer a nemzetőrség kapitánya riadót fúvatott s ágyúval a szatmiki útra mentek. Minthogy azonban sohonnan sem jött ellenség, Jakably Kristóf alispán 21-én reggel a gárdát visszahívta. 22-én a nemzetőrök a gimnázium előtt gyülekeztek, hogy elébe menjenek az erdélyi honvédeknek; ekkor egy Deák nevezetű császári őrmester is hozzájuk pártolt. Sok úrinép kíséretében a szőlők alján várakoztak, de az erdélyi posta hírül hozta, hogy az oláhok nem engedik át a honvédeket. A nemzetőrség tehát most

a városba megy vissza, ellátja magát hadi és élelmi szerekkel, este 6 órakor pedig Facsetre siet a honvédek segítségére. Éjjel vörössipkások érkeztek a városba. 23-án a gárda az oláhokkal Facseton győztesen megverekszik. 24-én a vörös sipkások d. e. az oláhok ellen örködtek, d. u. pedig a tanítókkal, iskolás fiúkkal s leányokkal együtt gátaakat mentek csinálni az ellenség ellen, másnap pedig Aradra mentek. — 26-án d. u. 4 órakor a nemzetőrök győztesen visszatértek Facsetről. A nők a szőlők alján étel-itallal vártak rájuk. Éjjel Zsivkovics is megérkezett ráczrezdével Temesvárról és Lugos előtt megállapodtak. Miután a város vegyes lakósága a sokkal nagyobb ellenséggel dacolni nem volt képes, meghódolásra határozta el magát. Az itt állomásozó 250 újonc-honvéd s 300 nemzetőr pedig a körülbelül 1500 főből álló császári katonasággal meg nem mérkőzhetett, sem fegyvereit átadni nem akarta, kivonul a szatmári erdőbe. Reggel Börne órák még visszajött s az itthagytó municiót is kiviszi kocsin. Ezután Furlagon át Versecre mentek a nemzetőrök. — 27-én reggel Zsivkovics követet küldött a vmegyéhez, hogy megengedik-e a békés bevonulást? A vmegye igenlő válaszára a császáriak a várost megszállották. Az oláhok nagy öröm-rivalgással fogadták őket; annyi katonasággal szemben lehetetlenség lett volna ellentállani. A katonaság azonnal elfoglalja a városházát, a megyei hatóságot feloszlatja, s mindenüvé katonai őrséget helyez el. Makay Sándor másod-alispánt elfogták és börtönbe vetették; Marsovszky László főszolgabírókat kegyetlenül megverték és veszélyesen megsebesítették. Jakabfy Kristóf alispán elég szerencsés volt mind személyét mind a megyei pénztárt idején megmenteni. Lugos tehát az ellenség kezébe került s e város elestével Krassó vmegye nagyobb része elszakadt a törvényes nemzeti kormánytól. Ahová a temesvári várkapitányság csak kiterjeszthette hatalmát, mindenütt ilyen, s hasonló erőszakosságot követett el császári katonaságával, vagy a már felbőszített oláhok által. — 28-án Deschán császári biztos, aki Zsivkovicssal együtt jött be a városba, haragudott, hogy a nemzetőrség megérkeztek előtt minden municióval a városból kivonult, s Német-lugost légbe akarja repíteni, ha a nemzetőrök délig vissza nem térnek. Megkérlelték, hogy a nemzetőrség holétét nem tudják s vissza hívni sem bírják; női küldöttség is járt nála, míg

végre szándékát elhalasztotta. 29-én a császári katonák egy csapata eltávozik. A városban a gazdagabb zsidókból többeket elzárnak, mert liberális érzelműeknek bizonyultak; következő napon azonban szabadon bocsátják őket. Schwartz Lőrinc is az oláhoktól kínztatva, a minoriták kertjébe menekül. Az oláhok Németlugoson gyülekeznek és a németeket megöléssel fenyegetik, mire császári katonák őrködtek a biztonság fentartására. 30-án egy bizottságot alakítottak a közbiztonság céljából, s három elnököt választottak; Fogarasit az oláhok, Milánkovicsot a rácok és Zakariást a magyarok részéről. 31-én a zsidóktól hadi-adó fejében 10.000 forintot követelnek, de ezek egyenlőre csak 4000 forintot adhattak össze. A sarcot kikerülendő, több gazdag zsidó (Mecsehála, Blau, Kutterer, M. H. Deutsch) Ebendorfra ment és ott kikeresztelkedett. Mint-hogy a sarc kimondása után lettek keresztényekké, nekik mégis fizetniök kellett. — November 1-én a gyalogos katonaság Bogsánba vonul, Karánsebesről pedig más katonaság jön Lugosra, s őrzik a németeket az oláhok ellen. 6-án a vmegyházára, amely most a császáriak kaszárnájául szolgált, fekete-sárga zászlót tűztek ki e felirattal: „legió romana.“ 7-én Oláhlugoson a császáriak népfelkelőket szednek. 8-án 6 ágyút hoztak Lugosra; Ebendorf felől egész nap ágyúdörgés hallatszott. 9-én az oláhok mindenféle földműves eszközökkel fölfegyverkezve gyülekeznek, s a császáriakkal együtt Kiszetóra vonulnak a magyarok ellen. Ugyanekkor a háború borzalmai elől menekülve mintegy 1000 asszony és gyermek jött a határőrvidékről a városba. A város telve volt katonasággal, s alig volt ház, ahol ne lett volna 10—12 katona elszállásolva. A polgárok, kiknek fiai a nemzetőrök közé állottak, 40 bécsi értékű forintot (azaz 36 korona) fizettek büntetésül. A lakóság semmi hírt nem kap, mert a posta 2 hét óta nem közlekedik. 17-én az oláh népfelkelők a magyarok ellen készülődnek, kik állítólag Furlog felől iparkodnak Lugosra, de már 2 nap mulva visszatérnek, mert a hír valótlannak bizonyult. 21-én a császári királyi térparancsnok engedelmével a színházban az előadásokat újból megkezdik. 24-én csizmákat, vásznat s posztót szednek össze a katonaság részére elismervény mellett. 25-én a város összes szabói a megyeházán rukákat varnak a katonaság részére. Báró Bruckenthal gabonáját Ebendorfon a császáriak lefoglalták és 80

szekéren a klastrom mögötti éléstárba hozták. 26-án egy császári csapat Bogsánra megy. 28-án az oláh és a rkath. templomra fekete-sárga zászlókat tűztek ki, melyek a zsidók költségén készítettek. 29-én Bercsán István gkath. alesperest Temesvárra vitték 3 katona kíséretében. Ugyan ekkor a hídon Ferdinánd aláírásával s kétfejű sasos bélyeggel ellátott plakáton Kossuth s hívei rebelleseknek nyilvánítottak.

Lugos a temesvári vár közelsége és vegyes lakósága miatt igen súlyos helyzetben volt. Különösen a magyarokhoz szító németeknek, s a gazdag zsidóknak kellett sokat szenvedniök a helybeli és a vidéki oláhoktól, úgy, hogy sokan bezárkóztak házukba, vagy elmenekültek a városból. Lugos mégis e vészteljes időben talán épen a császári katonaság védelme alatt aránylag békében volt; de déli szomszéd vidékünkben hónapokig folyt a harc a császáriak s az általuk fellázított oláhok és rácok ellen. A lugosi származású Asbóth Lajos ezredes (később tábornok), sokáig harcolt hőiesen az őt körülvevő nagyszámú ellenséggel és sokszor fényes győzelmet aratott rajtuk, de végre mégis az egész vidék a császáriak kezébe került. — Dec. 2-án a bogsáni csatából 60 sebesült oláhot hoztak Lugosra. 14-én a császári katonaság egy csapata Temesvárra távozott. 18-án híre terjed, hogy a magyarok Furlognál vannak, mire a katonaság 5 ágyúval elébük siet. 20-án ismét jött egy zászlóalj Zsivkovics és 3 ágyú a városba. 21-én Deschán cs. biztos a gimnáziumot a katonaság számára foglalta le. 23-án Bogsánra vonul a katonaság, 25-én össziütköznek a magyarokkal, 26-án a császáriak beveszik Bogsánt, a magyarok Vecse felé vonulnak vissza. 28-án 35 nemzetőr foglyot hoztak Lugosra.

1849. jan. 4-én a katonaság a bogsáni csatából visszatér. 8-án a templomban a szószékről kihirdetik, hogy V. Ferdinánd a magyar trónról (1849. dec. 2.) lemondott Ferenc József javára, kinek jóléteért mise mondatott. 13-án a Zsivkovics és a holland katonaság Facset felé vonult. 22-én a katonaság visszatér a városba, s híre jár, hogy Eperjes, Pest, Kassa, Szikszó, Miskolc a császáriak hatalmába került, Kossuth pedig és a kormány a koronázási jelvényekkel és több ezer magyarral január 1-én Pestről Debrecenbe költözött át, hol az országgyűlést folytatták. Febr. 5-én a város fél a szerviánoktól, akik Versecet bevették. Ezen kegyellen had

azonban városunkat elkerülte. 14-én a magyar bankjegyek Lugoson elkoboztatnak. 23-án a lugosi nemzetőrök mind Paulison voltak. 26-án holland és Zsivkovics katonák jöttek Temesvárról városunkba és két nap múlva tovább mentek Facsetra. Márc. 3-án ágyúdörgés hallatszott Soborsin s Facset felől. 5-én a még itt levő katonaság is Facsetra megy. 6-án este a diárium szerint cigányok, betegek és sántákból álló 800 főnyi katonaság jött Temesvárról. 10-én a középületek kapuit fekete-sárgára festik, a Kossuth-kalap hordása eltiltatik. 17-én 130 honvéd foglyot hoztak a városba; a lakóság, még az oláhok is, ruha és élelmiszereket vitt nekik. 18-án tovább viszik őket Temesvár felé. A gimnázium elé érve azt kiáltják; „Éljen a magyar! Éljen Kossuth!” Emiatt közéjük lönek, s nehányat megsebesítenek. 25-én és 29-én a katonaság Facsetről ismét Lugosra jön.

Kossuth a magyar fegyverek győzelmei által fellelkesítve, azon reményben, hogy a Bácskát és a Bánságot is visszafoglalhatja, azonnal rendeletet küldött Bem tábornokhoz, hogy Brassó bevétele után a Bánságba siessen. Ez Percy ezredest Facset felé rendelte, maga pedig Hátszegen keresztül a Vaskapu szoroshoz nyomult. Ápr. 8-án a lugosi összes császári katonaság Karánsebesre indult, de csak Száku lig jutott, mert a magyarok közeledtének hírére visszatért. — 14-én Erdély felől 60 serezn és Puchner rongyos katonái jöttek városunkba, akiket Bem Erdélyből Oláhországba szorított volt. Bem 17-én győzelmes seregével Karánsebesre vonult be. Ennek hírére Deschán császári biztos szivarozva, mintha csak sétálna; kiosont a városból. 18-án d. u. az oláhok rémkiáltásai verték fel a várost: „jön a magyar!” -- A térparancsnok erre, a német s oláh küldöttség kérelmére nem hallgatva, ácsokkal a nemrég kiigazított hidat megrongáltatja s a szögeket kihúztatja, hogy azt az ellenség megérkeztekor azonnal széttronthassa. Bem értesítvén, hogy Leiningen tábornok a temesvári őrség egy részével Lugoson táborozik, 18-án azonnal oda indította hadait, mire azután 19-én a városban volt császári katonaság Boldur felé vonult ki s több lugosi tekintélyes polgárt (Makai Sándor, Szerényi, Heufel orvos, Schisler, Pallai, Hirth, Léway, Deutsch, Blau) foglyokul magával hurcolta. Nyomukba vonultak be Németlugosra Bem csapatai, a gyalogság, a császár-, Vilmos- és Kossuth-huszár-

rok. Ezek Gavosdiánál a Temesen átúszva jöttek a városba s 12 ágyúval a megyeháza előtt állottak fel. Bem tábornok maga 7 órakor érkezett Lugosra s a „Három rózsához“ (ma: „Magyar király“) címzett vendéglő előtt Asbóth Móric fogadta üdvözlő beszéddel. A fogadtatás oly lelkes volt, hogy még az oláh protópópa is a nyílt utcán térdenállva megváltóként üdvözölte Bemet! — 20-án temették gr. Apor Károlyt, akit az ébendorfi úton egy serezhad lött meg. Bem kiadta a rendeletet, hogy mindenki szolgálta be fegyvereit. 22-én Bem 200 huszárral s 2 ágyúval Bakóvárra ment. D. u. 2 eskadron Kossuth-huszár 4 ágyúval és 2000 gyalogos 5 ágyúval, este 1 eskadron Lehel-huszár, 500 vadász 3 ágyúval jött a városba. 23-án az oláh templom tornyán is nemzeti zászló volt kitűzve. 24-én d. e. Bem vitéz katonáit ezüst érdemjelekkel jutalmazza meg, beszédet tart hozzájuk s az egész katonasággal Kostély felé távozik Temesvár ostromára. Bem ugyanis azt tervezte, hogy a Lugoson táborozó temesvári katonaságot a vártól elzárja s azért mielőtt még Karánsebesről elindult volna, az Aradot ostromló Vécseyt felszólította, hogy foglalja el azonnal Rékást, mely a lugos-temesvári útnak közepén fekszik, hogy így a Facsetről jövő Percy által is a visszavonuló császáriak három tűz közé szoruljanak. A terv azonban a vezérek személyeskedő viszályai miatt megghiúsult, s a Lugosról elvonuló császári katonaság bántatlanul jutott a várba. Bem tehát egymaga indult Temesvár ostromára, a komolyabb támadást azonban nagyobb löszerek hiányában nem kezdhette meg. A császáriak eszerint Temesváron és Aradon bekerítve lévén, a Bánságban nem maradt más nyílt ellenség, mint a szerbek főserege Becskereknél. Ezeket Percel Móric verte le s az egész bánságban a lázadást elfojtotta. Bem seregét Temesvár körül elrendezve, egyes csapatokat küldött Lugosra és Karánsebesre az Erdélyielyi való összeköttetés céljából.

A dinasztíának április 14-én Debrecenben kimondott trónvesztettsége és Magyarország függetlenségének híre ápril 28-án Lugosra érkezvén, a megyeházán kihirdettetett, s falragaszokban is közzététetett. Ennek öröme a templomokban tedeumot tartottak, a házakra zászlókat tűztek ki, s este az ablakokat kivilágították. — Az alsó-vidék az ellenségtől megtisztulván, a belügyminiszter kormánybiztosokat küldött ide, így Lugosra is kormánybiztosul

Török Gábor aradi polgármestert, aki az utóbb idehelyezett osztrák szellemű tisztviselők helyébe alkotmányos úton új tisztikart állított. — Május első napjaiban Bem hírére hallotta, hogy Puchnernek 14 ezernyi Oláhországba menekült serege Malakovszky tábornok alatt Orsovánál betört, s Karánsebesnek tart, hogy őt hátban megtámadja és Erdélytől elzárja. A lánglelkű hős azonban Károlyi alezredessel május 5-én a császáriakat Versecen, s később Fehértemplomnál teljesen leverte, mire azok ismét Oláhországba menekültek. Bem 16-án Orsovára tette át főhadiszállását.

Eközben máj. 3-án a resicaiak jártak Lugoson fegyverekért és két kompánia katonával siettek haza a szerviánok ellen. Erdélyből ugyanaznap vörössipkások jöttek városunkba és a lugosi gárda is haza érkezett zeneszóval s 110 makói lovassal. A lakosság fáklásmenettel fogadta őket. A következő napon megérkezésük öröme „tedeumot“ tartottak. 6-án Erdélyből újabb katonaság jön, 16-án pedig 300 Leiningen ezredbeli foglyot hoztak Lugosra. 28-án a nemzetőrök Temesvár ostromára mennek. A vár ostroma tovább folyt, s különösen, miután június végén, Arad bevétele után az aradi ostromsereg is ide jött, a várat most már szorosabban körülzárták.

A magyar fegyverek mindenfelől érkező fényes győzelmeinek hírére a bécsi körök elrémültek és a maguk tehetetlenségükben az oroszot hívták segítségül, s június közepén egyesült erővel most már egymásután szorították vissza a magyar seregeket, különösen mióta Görgei főhadvezér Kossuth kormányzó elleni gyűlölködésében Kossuthot meg akarta buktatni, s ezáltal visszás intézkedéseivel az egész magyar ügyet is tönkre juttatta. Kossuth és a kormány július 12-én Szegedre tette át székhelyét, de csak 30-ig maradhattak itt, mert aug. 1-én Haynau Szegedet is bevette. — A kormány most Aradra menekült, de itt sem lévén biztonságban, Kossuth a várba, a képviselők egy része Világosra és Lugosra költözött (aug. 7.). Aug. 8-án seregét Erdélybe hagyva, Bem Lugosra jött, 9-én Temesvárra sietett, hogy az ostromló sereg vezetését átvegye. Eközben Haynau is közeledett Temesvár felé, de a csatározás közben Bem lováról lebukott, veszélyesen megsérült s így a sereg vezér nélkül maradván, megzavarodott, s rendetlen futásnak eredt. Haynau tehát ellentállás nélkül vonult be

a várba. A futó sereg szétbomlott s csak Vécsey és Kmetty hadai vonultak nagyobb rendben Lugos felé, ahová a sebesült Bem is vitette magát. Kossuth aug. 11-én hajnalban veszi Aradon a 9-iki szerencsétlen temesvári ütközet hírért Guyontól, aki azt írja, hogy a szétszórt seregből alig birt 7—8000-et összeszedni Lugoson (Kmettyt s Vécseyt nem említi, mert ezek még Rékáson voltak).

Görgei seregével Aradnál volt, de kijelenté, hogy az orosz ellen ő nem akar harcolni. Kossuth tehát belátta, hogy a kormánynak nincs már semmi hatalma, tisztét átruházza Görgeire és még aug. 11-én Szemere Bertalannal s Bathányi Kázmérral Lugosra siet. Az ütköztben talált csapatokat rábirta, hogy Lugosra gyűljenek össze; 12-én ide érven, itt még igen jelentékeny erőt talált, amelyről azonban a jelen volt tábornokok: Kmetty, Desseffy s Vécsey azt bizonyították, hogy annyira demoralizálva vannak, hogy harcra képtelenek. A Lugosra hátrált honvédek Lugos és Kiszetó között négy helyen táboroztak, számuk egy szemtanú állítása szerint mindjárt az első napokban 25—30 ezer lelerett. A városban a többségben levő oláh lakósok bőséges gabonakészleteket elásták, ezért már 10-én az élelmi szerek ára oly magasra emelkedett, hogy egy kenyert 1—2 pengőért is alig lehetett kapni. A következő napokban a gyümölcs és zöldség is elűnt s így a menekült honvédek kényszerültek éhezni, vagy nyers kukoricával táplálkozni, amitől sokan kolerába estek.

Kossuth meggyőződve, hogy ha Görgei fegyverét leteszi, ami Világosnál 12-én meg is történt, ezen sereget 24 óráig sem lehet együtt tartani s a nemzet ügye fölött kétségbe esve, Lugosról Orsova felé, Törökországba ment át, mind magát megmen-tendő, mind pedig intézkedéseket teendő, hogy az orsovai út azok számára, akik még szabadulhatnak, fedezve maradjon.

Haynau néhány napi pihenés után, nehogy a többi magyar hadak is Görgei példájára az orosz előtt tegyék le fegyvereiket, erélyesen megkezdé a Lugos felé visszavonult hadak üldözését. Ennek következtében Lichtenstein tábornok egy hadosztállyal Lugos felé közeledett s Guyont fegyverletételre szólította fel. Guyon erre nem levén hajlandó, Bem rendelete szerint a sereggel 16-án Facset felé indult. Desseffy és Lázár tábornokok azonban mintegy 5000 emberrel már a megelőző napon Karánsebes felé indul-

tak Lugosról, maguk mögött felgyújtva a hídat, hogy az ellenség üzőbe ne vehesse őket. De Lichtenstein erélyes támadást intézett a hátráló seregünkre s csak Kmetty hősie ellentállása, aki 3500 emberével és 12 ágyúval a hátvédet képezé s Lugosnál a csász. dzsidásokkal s az oláhokkal 16-án véres csatát vívott, tette lehetővé, hogy seregünk romjai Facsetra hátrálhattak. Ezután a sereg szétbomlott, nagy részük Világoson letette a fegyvert, Bem, Kmetty, Guyon és mások pedig Törökországba menekültek.

Ezekután a császári seregek sehol ellentállásra nem találván, a harmadik hadtest elővédje Facset felé, Weigl dandára Poganyest, Siegenthal dandára Hezeres mellett foglalt állást, míg a csász. sereg minden más része Oláh- és Német-Lugost vette körül.

Komárom meghódolásával (okt. 4.) a magyar alkotmányért s függetlenségért vívott harc befejeződött s a leigázott nemzet a hosszú uralmának korszakába lépett. Szomorú napok következtek az egész nemzetre. Okt. 6-án a bakó kezdette meg működését Pesten s Aradon; a nemzet jobbjai, akik elfogattak, gyalázatos halállal vagy hosszú várfogsággal lakoltak. Az egész ország ostromállapotba helyeztetvén, lakossága a hadi törvényszék alá vettetett; minden ügykezelés német nyelven folyt.

F.) 1850 - 1867.

Magyarország önállósága megszűnván, mint tartomány sorozatott be az osztrák összbirodalomba; osztrák kormányrendszer s törvények hozattak be. Az iskolákban is mindenfelé német tankönyvek használtattak, a tanítás német nyelven folyt osztrák szellemben. Magyarországról csak ritkán történt említés s akkor is mint az osztrák hazának egyik tartományáról.

A császár a szerbeknek a dinasztia érdekében is tett szolgálatait megjutalmazandó, már 1848. dec. 15-én tett ígérete szerint 1849. nov. 18-án kiadott pátensében elrendeli, hogy az eddigi Bács-Bodrog, Torontál, Temes, Krassó vármegyék, továbbá Szerém vmnek rumai és illoki kerülete által alkotott egész terület Magyarország testéből kiszakítatva, „szerb vajdaság és temesi bánság” név alatt külön közigazgatási területet képezzen, amely

közvetetlenül a bécsi minisztériumtól függő orsz. hatóság igazgatása alatt álljon. Ezen területnek nyugati része szerb vajdaság, Temes és Krassó vármegyék pedig Temesi Bánság címet kapja.

Első ideiglenes tartományfőnök (Landes-chef) báró Mayerhoffer Ferdinand cs. tábornok volt. Alatta két külön kerületi főbirtos vagy ker. főispán vezette a két kerület közigazgatását.

1850. szept. hóban újabb ideiglenes kormánysszervezet lépett életbe, az ú. n. második provizorium. Ekkor a törvénykezés és a közigazgatás egymástól elkülönítettett. Behozatott a telekkönyv, a föld igazságos adóztatása céljából a földosztályozási és becselő hivatal (a kataszteri hivatal), a dohány-egyedárúság és egyéb nem egyenes adók ellenőrzése céljából a pénzügyőrség (financ), és a közbiztonság őrei gyanánt a zsandárok (gens de armerie.)

1853. májusban a harmadik, már véglegesnek mondott szervezet lépett életbe. Eszerint egy Temesvárott székelő helytartóság alakítottatott, melynek élén egy katonai kormányzó (Gouverneur) állott. Az egész tartomány 5 kerületre osztott, köztük a lugosira, ezek ismét járásokra; az előbbiei főnökei Kreisvorstand, az utóbbiakéi Bezirksvorstand nevet viseltek.

Az ország alkotmányellenes kormányssza dacára ezen években alakult s jött létre sok oly társadalmi tényező, melynek hatása napjainkig is érezhető és a város izlését, magasabb társadalmi igényeit kielégítvén, e város lakosságát anyagi és szellemi tekintetben előbbre vitte. Ilyen: a gimnázium 1856-ban új alakulása, Traunfelner Károly könyvnyomdájának idetelepedése 1852-ben) s egy helyi lap megindulása, a szívnemesítő ének és zene apolása Wusching Konrad tanító buzgó fáradozása folytán alakult dalegyület által stbi. Már az 50-es évek elején volt itt Csörner Vilmos Károlynak német kölesönkönyvtára és könyvkereskedése. Az idehelyezett gkath. püspökliskék (1856-ban) és templom építése is csak a város díszére és emelésére lehetett.

1851. okt. 7-én gróf Coronini, a vojvodina és a temesi bánság kormánysszója látogatta meg városunkat. - 1852. jul. 20-án Ferenc József császár ezen tartomány látogatása alkalmával Karánsebesről Lugosra érve, itt a tüzér-kaszárnyában fogadtatott: ezután

röviden meglátogatta a minorita, a görög-egyesült és a nem-egyesült templomokat s a vármegyeházát s nyomban tovább folytatta útját Erdélybe.

1858. szept. 5-én nagyszerű fogadtatásban részesült Antonio de Luca pápai nuncius Rómából, aki Csajághi Sándor csanádi püspök kíséretében jött Lugosra; a gkath. templomban Dobra Sándor püspök üdvözölte. A rk. templomban miséztek s másnap elmentek Balázsfalvára a gkath. püspöki nagygyűlésre. Ez napon a Donát-kápolnához a szőlőhegyen ünnepélyes körmenet tartatott a kápolna 100 éves fennállása emlékére: a nép egész nap kint a hegyen mulatott. E napokban a lugosi kerületből mintegy 300 oláh néptanító gyűlt össze a facseti-úton levő régi sörház nagytermében, ahol őket Joanovics Konstantin az új néptanítási módszerrel megismertette. E helyen szokták azon években a nagyobb táncmulatságokat és összejöveleteket tartani. — 1859. májusban az olasz háborúra víg zene között katonatoborzás volt a városban. A Temes melletti sétányon ez időben volt első zene. Aug. 27-én a gkel. templom 100 éves fennállásának ünnepe, este pedig nagy népmulatság u. n. ruga tartatott a templom udvarában. — 1860. febr. 18 és 19 közti éjjelen a spanyol-malom leégett. 18-án a zsidók földbirtoklási jogot kaptak a császártól s ezért hálaisten-tisztelet tartatott. Ápr. 20-án Széchenyi István lelki üdvéért mondtak misét a rk. templomban. Báró Szekesevics József altábornagy, polgári és katonai kormányzó horvát bánná neveztetvén ki, júl. 3-án búcsúzott el a tartománytól. Utódja lett gr. Bigot de St. Quentin altábornagy, akit Lugos város júl. 11-én üdvözölt falai között.

Eközben az olasz háborúnak szerencsétlen kimenetele Bécsben az absolut kormányrendszer bukását eredményezte és a császár most már hajlandó volt alkotmányos uton kormányozni országait. 1860. okt. 20-án kelt diplomája, mely az egyes országoknak történeti multjukhoz képest alkotmányt ad, úgy hogy minden koronaország belügyeit legszélesebb körű autonómiával intézhesse: azonban megbizottakat küld egy közös birodalmi tanácsba (Reichsrat), amely az államegység reálunióját biztosítsa. Az absolutismus helyébe tehát csak a l k o t m á n y t kapott az ország.

A szerb vajdaság és a temesi bánságra vonatkozólag pedig szintén okt. 20-án gróf Mensdorff-Pouilly Sándor altábornagy küldetett kicsász. biztosnak, hogy „minden nemzetiség és vallásfelekezetbeli előkelő személyiségek meghallgatása után“ a császárnak jelentést és a tartomány szervezését illetőleg javaslatot terjeszsen fel. A biztos nov. hó közepe táján érkezett Temesvárra és már dec. 27-én kelt ama rendelet, amely ezen tartomány különállását megszünteti és azt ismét az anyaországhoz visszacsatolja, mire aztán 1861. elején a régi vmegyék is újra szerveztettek. Így Krassó vmegye is kapott új főispánt Gozsdu Manó személyében, aki 1861. jan. 19-én a nép lelkesedése között tartotta bevonulását Temesvárról Lugosra. Lugos mint a vmegyének székhelye, a vmegyének nevezetesebb mozzanataiban mindenkor nemzeti lelkesedéssel vett részt s örvendett e dolgok új, alkotmányos fordulatan. Azonban az alkotmány hajnala sok vészelleget is hozott magával. Először is az orsz. adót, mint amelyet nem az orsz. gyűlés állapított meg, országszerte megtagadták, amiért is ezt katonai karhatalommal hajtották be. Az orsz. gyűlés is a megnyirbált alkotmánnyal meg nem elégedvén, a teljes 1848-as törvényeket akarta visszaállítani, mire aug. 22-én feloszlattatott.

A dolgok ily fordulata miatt Pest vármegye példájára a vm. és városi tisztviselők országszerte lemondtak, annál is inkább, mivel a katonaság is beavakozott az igazságszolgáltatásba. Az alkotmányos élet e szerint november 5-én ismét megszűnt, helyébe egy új ideiglenes állapot az új provizorium lépett s a vmegyékben is kir. biztosok foglalták el a főispánok helyét.

Különben a következő évek a honlibú és gyász mellé nem csekély országos csapást is hoztak; sok nyomorúság s inség látogatta meg az országot s a nép emiatt adóját nem fizethette. Már 1862. májusban nagy sáskajárás volt a megyében és Lugoson; a kolumbácsi legyek is a vidéknek e gyakori csapásai sok kárt okoztak a marhákban. Az 1863. évi nyár oly forró és száraz volt, hogy a kutak is kiszáradtak, a legelőn és a szántóföldeken elhalt a fű és a vetés, ami nagy inséget okozott emberben és állatban egyaránt.

1862 szeptemberben a város szépítése és rendezése körül több intézkedés történik. A híd, az utak kiigazítatnak, a Temes

balpartján új úszómalom épül s emiatt a part is 60 ölnyre megerősítették. Ez év végén telepedett le Lugoson Hesz Fridolin, az első fényképész. — 1863-ban épült a Höffler féle gőzmalom a Vásár-utcában a karánsebesi úton, de már 1870-ben megszűnt. — 1864 májusban Kuffrik bíró a város utcáit névjelző táblákkal látja el. — A vásártéri szeszgyár 1868-ban épült, 3 év múlva leégett s ekkor újra felépült. 1868-ban Csörner helyébe a temesvári Polacsek cég fiókkönyvkereskedést nyitott.

G.) 1867—1889.

Az ideiglenes kormányzás ideje is vége felé járt már. Deák Ferenc örökké nevezetes husvétii cikke 1865-ben megtörte a jeget és egy közeli jobb jövő reményével kecsegtette a nemzetet. Dec. 10-re már az orsz. gyűlés is összehívott. A közbejött porosz háború szerencsétlen kimenetele a bécsi kormányt ismét engedékenyebbé tette és egy 1867. febr. 17-én kelt leíratában a király az ország alkotmányának jogfolytonosságát elismerte s kinevezte az első magyar felelős miniszteriumot, amelyben Krassó vm. volt alispánja. Szende Béla a honvédelmi tárcát vállalta el.

Örvendetes fejlődésnek indult a város az új alkotmányos korszak beálltával, a vmegyének s fisztikarának visszaállításával. Iskolái szaporítottak, a gimnázium teljessé lett; a társasélet helyi tényezője, a kaszinó, nemes időtöltésre egyesíti tagjait s gyakran nem-tagokat is; a helybeli magyar s német lapok is műveltséget terjesztenek s a közönségben a közügyek iránt érdeklődést keltenek. A város anyagi emelésére is több üdvös intézmény létesült s középületek emeltettek, amellet sok magánvállalat is keletkezett.

A gyári és kézipar is haladásban van. Nevezetes befolyással volt városunk ipari és társadalmi életére az 1876. okt. 22-én megnyílt és a Német-lugost is érintő Temesvár-ksebesi vasút vonal.

A régibb határőrvidékből 1873-ban alakított Szörény vmegye 1881-ben Krassó vmegyével egyesítettvén. Lugos most e két vmegyének központja, minnek következtében kétszer akkora területnek lett a főhelye, mint eddig volt.

A mezővárosok, mostani néven nagyközségek beléletét az 1871. évi 18. t. c. szabályozza. E szerint ezek, így tehát Lugos is

a vmegyei törv. hatóság alatt a járási szolgabíró közvetlen vezetése és ellenőrzése mellett gyakorolják önkormányzati jogukat a község minden belügyeire nézve, feljebbviteli ügyeiket a vmegyéhez terjesztik fel jóváhagyás és megerősítés végett. A község élén van a bíró, akit az elöljárósággal együtt a választó közönség a szolgabíró elnöklete alatt 3 3 évre választ. Az elöljárósággal együtt a fele részben virilista és fele részben választott egyénekből álló képviselőtestület intézi el a községek belügyeit.

Radulovics, aki mérnök is volt, 1882-től 1886-ig volt a város bírása és lelkesen karolta fel a város belügyeit. Nagy gondot fordított az utcák rendezésére, vízlevezető folyókákat (rigolok) készíttetett, a közmunka leszolgálatát célszerűen szabályozta; különös gondot fordított továbbá a mezőrendőri viszonyokra stb. A képviselőtestület is, megértve bírójának intencióit, azokat mindenképen elősegítette.

A város művelt közönsége, kivált a sok vármegyei tiszviselő, az anyagi és az értelmi előhaladást más célszerűbb közigazgatási formában remélvén, az eddigi nagyközséget rendezett tanácsú városi rangra szerette volna emeltetni.

Putnik István már az előző években indítványozta ezt, de eredményesebb volt Bésánnak hasonló törekvése. A képv. testület román része ellene volt ugyan e tervnek, mert az így megszorodott tisztikar által a város közönségére nagyobb teher hárult volna, ami a város szegénysége mellett nem is volt üres aggodalom. De a vármegye, amely székhelyét is magasabb közigazgatási fokon akarta látni, maga is pártolta az indítványt, minek következtében a románok törekvései a belügyminiszteriumban is kudarcot vallottak.

H.) 1889-től napjainkig.

Végre 1889-ben elérte Lugos régi óhaját, nagyközségből *rendezett tanácsú várossá* lett.

A rendezett tanácsú városok szervezetét is az 1886. évi 22. t. c. írja elő. Ennek értelmében Lugos város is közvetlenül az alispán felügyelete és ellenőrzése alatt áll, ennek útján veszi a törvényhatóság rendeleteit s érintkezik a vm. törvényhatósággal. A felső jóváhagyástól függő városi határozatok a vmegyei bizottság ellenőrzése alá tartoznak s innen a belügyminiszterhez feljebbvihetők.

A képviselő testület az alispán elnöklete alatt a tisztújítószerken 6 évre választja meg a polgármestert, a tanácsnokokat és az elöljáróság többi tagjait (kivéve a rendörkapitányt). A tanács tagja: a polgármester, a rendörkapitány, a tanácsnokok, a főjegyző és az orvos.

A törvény rendelkezései szerint 1889. jan. 23-án Litsek Béla alispán elnöklete alatt tartott tisztújításon Marsovszky Árpád, — a járás eddigi főszolgabírája, — választatott meg polgármesternek (és közkedveltsége miatt még az 1906. dec. hóban tartott tisztújításon is újból megmaradt e tisztségben.) Mellette megválasztattak még tanácsossá Navratil György m. kir. adófelügyelő, másodtanácsossá Popetz Simon községi közgyám, számvevőnek s könyvelőnek Podhradszky Vilmos, pénztárnokul Hoban Ferenc, ügyésznek Martinescu György, közgyámnak Bayer Ferenc.

A város ezekután új *címerpecsétet* kezdett használni, melyen a temesi híd van feltüntetve, ezen túl a város szélén levő szőlőhegyek s ezek fölött (az Izabella-féle 16. századbéli régi címerből) egy koronából kiemelkedő farkas látható. De ezen, egy a városházán őrzött régi kép után felsőbb jóváhagyás nélkül használt címet a belügyminiszterium néhány év múlva betiltotta és a mellékelt képen feltüntetett Izabella-féle címer használatára utasította a várost.

tett Izabella-féle címer használatára utasította a várost.

A városi tanács a képviselőtestülettel egyetértve lelkesen karolta fel a városnak anyagi és erkölcsi ügyeit s a várost a modern haladás felé terelve, ennek fejlődését az anyagi tehetség megfeszítésével mindenképen elősegítette. E téren az országos kormány is támogatta törekvéseiben, jóllehet a városnak sokszor igen nagy áldozatokkal kellett ezen alkotásokhoz hozzájárulnia.

A városnak 1889. évi költségelőirányzatában volt szükségletek fedezésére 55247 frt., erre a fedezet 38197 frt., pótdadó útján 17050 frt. 1889. okt. 3-án tárgyalatott az első rendesen összeállított 1890. évi költségvetés, amely 397598 frt. szükségletet, 377216 frt. fedezetet és 20382 frt. pótdadót tüntet fel.

Utcaszabályozás, kövezés, aszfaltjárda, a vásártérnek és a

Temes partjának szabályozása, új vashíd, színházépítés, villanyvilágítás behozatala, tűzoltóság szervezése stb. azon nevezetesebb alkotások, melyek a városi hatóság jóakarátát s ügybuzgóságát dicsérik.

1889. máj. 23-án határozott el (90. sz. a.) a második honvédlaktanya (az elsőét 1883-ban határozták el,) 100. sz. a. pedig a közbúvághíd felépítése. 1890. április 24-én a város tulajdonát képező Magyar Király vendéglő átalakítását s kibővítését vették tervbe. 1791-ben határozott el a temesparti sétány és a régi rk. temető megvétele, mely utóbbit Erzsébet-liget néven 1894-ben parkirozni kezdettek. 1891. szept. hóban elhatározott a 487350 írtnyi regálkötvények 97 % árfolyam melletti eladása és a Pesti Hazai Első Takarékpénztárnál levő 34000 írtnyi 7 % -os törlesztési kölcsön visszafizetése.

1891. decemberben jutott a város a kövezetvám szedési jog birtokába, minek következtében mintegy 10 km. hosszúságban s 8 méter szélességben kiköveztette a város a főbb utcákat. 1892-ben létesített az aszfaltjárda-szabályzat s a város legnagyobb részét aszfaltjárdával látták el.

1892-ben épült fel a közbúvághíd, ugyanez évben állított fel a városi kisdudóvoda; ekkor vette kezdetét az utcák befásítása is. 1893-ban különösen a kövezés, aszfaltozás és építkezések foglalkoztatták a képviselő testületet s több szükséges szabályrendelet alkotott. 1894. évben újra szerveztetett az iparostanonc iskola, különös tekintettel az iparraizoktatásra. Ez évben szerezte be a város a ma is használatban lévő turbinás szerkezetű öntöző kocsikat. 1895-ben a második városi óvodát kellett felállítani s ugyanekkor állapított meg a városi tisztviselők s alkalmazottak nyugdíjszabályzata. 1897-ben a gazdasági fahíd felépítése határozott el. Ujabbán 1901-ben kezdték építeni közel 400 ezer korona költséggel a régi fahíd helyébe az új vashídat, melynek ügyét már 1887-ben kezdték tárgyalni. Ezen híddal együtt a környék is sokat nyert, a Temes partja rendeztetett s közbúrkolatot kapott: a híddhoz vezető Deák Ferenc utca pedig különösen Bésán közjegyzőnek díszes nagy épületével nagyvárosias színt öltött.

1899-ben épült fel a villanytelep, mely a város utcáit villanyvilágítással látja el. 1900-ban újabb díszszel gyarapodott a város. midőn dec. 1-én az újonnan épült színházban megnyitó előadás tartott.

Az országos kormány az elemi iskola, a főgimnázium, a törvényszéki és a pénzügyőri paloták, a posta és távíró épület emelése által is szépítette a várost. Továbbá 1904-ben a város nagy anyagi hozzájárulásával épült a selyemfonógyár, mely a következő évben üzembe is vétetett; ugyanekkor alakult a városon kívül a temesvári út mellett a városi földmivesiskola is. Az 1890-es években a pénzintézetek száma is jelentékenyen gyarapodott.

Érzékeny csapás volt a városra a filoxera által okozott pusztítások, aminek következtében a lugosi szőlők, melyek a városi lakosság nagyrészenek foglalkozást adtak és megélhetést biztosítottak, az 1890-es években sorba kivesztek, de ezeknek újjáültetése amerikai vesszőkkel és gyökerekkel már részben be is van fejezve, s ennek következtében észszerűbb gazdálkodás és borkezelés által a bornak minősége az előbbi évekéihez képest igen előnyösen javult.

Az 1899-ben épített Versec-Lugos-Marosillyei vasútvonallal, mely vashídon megy a Temesen át, szintén nagy vidéket hozott szorosabb összeköttetésbe városunkkal. Említésre méltó, hogy a két utolsó évtizedben a város terjedelme a szatmári és a buzsi utakon is több villaszerű épülettel, magánházzal s iparteleppel gyarapodott.

Nevezetes haladást mutat a *hivatalos nyelv* használata is. Az 1870. márc. 30-án tartott képviselőtestületi ülésen a vármegye határozata következtében az ügyviteli nyelv a községnél olyképp állapított meg, hogy az a jövőre is a német és a román legyen. 1873. aug. 29-én a lugosi főszolgabíró felhívja az elöljáróságot, hogy a város képviselő testülete a kir. adóhivatallal csak magyar vagy legfeljebb német nyelven levelezzen, az elöljáróság azonban megmarad az u. e. év nov. 5-én hozott határozata mellett, hogy vagy román, vagy német nyelven fog ezentúl is levelezni. 1881. okt. 22-én Podhradszky Kornél szolgabíró a jkönyvet magyar nyelven akarta vezettetni, ami ellen a románok óvást tettek és a gyűlést is elhagyták, mire a jegyzőkönyvet továbbra is német és román nyelven szerkesztették. 1886. júl. 24-én Athanasieviits Sándor és társai kérvényt adtak be, hogy a magyar nyelv is jegyzőkönyvi nyelvvé fogadtassék el. Az ügy javaslatát céljából egy külön bizottságnak adatott ki, mire dec. 23-án a magyar nyelv mint jkönyvi nyelv csakugyan elfogadtatott. 1887. febr. 23-án vették

fel az első magyar nyelvű jkönyvet, illetve ekkor szerkesztették először mindhárom nyelven. Azóta ma is mind a három nyelven történik a tárgyalás, a meghívók is 3 nyelven adatnak ki, míg a jkönyv magyar és román nyelven vétetik fel, de az előbbi a hiteles.

A város vagyona és háztartása. Lugos községileg annyira szegény volt, hogy a multban gyakran nem volt képes a tanítóknak és tisztviselőknek járó havi fizetéseket pontosan kiadni. Sőt adóhátraléka miatt az 1860. és 1870-es években maga a városháza is nem egyszer volt árveréssel fenyegetve. Így 1873. decemberben is, midőn a szőlődézsmá váltság (3885 frt.) hátraléka fejében csak magánkötvények átszolgáltatása után volt hajlandó a kincstár a városházának árverésétől elállani. Hasonló eset fordult elő 1879. febr. 11-én; 1889. jan. 30-án pedig nem találtak a városi pénztárban a tisztviselők fizetésére elegendő pénzt.

Az állapotok e téren újabban jobbra fordultak, midőn a község, melynek eddig semminemű jövedelmező ingatlanai nem voltak, az 1871. évi 18. t. c. által legalább az utcák s terek tulajdonosává lett. Kissé javult a község vagyoni helyzete, mikor 1877-ben néhai Szende Béla volt honv. min. kezdeményezéséből Románlugoson a honvédsátortábor építtetett fel s ugyanannak jóvoltából a sátortábori kantinokban gyakorlott italmérési jog a községnek engedtetett át olyképen, hogy a község a honvéd parancsnoksággal egyetértve adta bérbe a kantinokat, de a bérösszeg mely az akkori időben 1800—2100 frtot tett ki, a község pénztárába folyt be. 1891-ben már a kövezetvám szedés jogá is a várost illette.

A legnagyobb szerencse azonban az 1880-as évek elején érte a községet, amikor több áldozatkész képviselő testületi tag fáradozása, de különösen Szende Béla honv. miniszter közbenjárása folytán sikerült az államkincstártól a regále jogot s vele együtt a „Magyar Király“-hoz címzett vendéglőt 250 ezer forintért megváltani. A községnek, mint erkölcsi testületnek, akkori időben annyi hitele sem volt, hogy 25 ezer forint kölcsönt kapott volna a legszükségesebb folyó kiadások fedezésére s így kénytelenek voltak a képviselőtestületi tagok személyes hitelük igénybevételével általuk aláírt váltókat kibocsájtani, hogy a pénzügyminiszter által kívánt első részlet fizetését teljesíthessék. 1880. szept. 13-án állíttatott ki a 270 ezer forintos kötvény a város részéről. Ugyanekkor a

lugosi szeszgyár 2000, Lövinger Izrael 1000, Ignác S. Deutsch 1000, Dr. Major János 2000, Thum Ferenc 500, Swoboda György 1000, Párvy József 2000, Lugos város 4500 forintot (összesen 14000 frt.) előlegeztek a 25000 frtnyi foglalóra. Továbbá tizenegyen, névszerint Schateles Adolf, Schnitzer Adolf, Schwarc Dávid, Karl Ferenc, Görner János, Blaskó István, Janculescu Julián, Bauer András, Deutch I. B., Tóthvárady István és Blau Hermann 1000—1000 frtos váltókat állítottak ki.

A regále jog megszerzése után már volt hitele a városnak s 275 ezer frtos kölcsönt vevén fel, képes volt a község úgy a regále jogért járó összeget lefizetni, valamint az említett áldozatkész képviselőtestületi tagok váltóit beváltani, sőt a tiszviselőknek 17—18 hónapon át hátralékban lévő fizetését kiadni, valamint a többi folyó kiadásokat fedezni.

A város községi vagyonát az 1905. év végén készült kimutatás szerint képezte:

I. Ingatlan: a városháza; a régibb és újabb honvédlaktanya; a Magyar Király szálloda; a kórház; három szénaraktári őrház a Cotu Miléban, a spanyolmalomnál és a volt szeszgyárnál; a városi pecér lakóháza; a boncolóház és a pecértelep; a cédulaház a vásártéren; a vágóhídi épület; 9 vámház; a tűzoltó laktanya és telke; a vásártéri istálló; a városi színház; a kórházi 2 hold föld (ez a város egyedüli földbirtoka!); a temesparti sétány; az Erzsébetliget; a heti marhavásár-tér épületei s kerítései; a selyemfonógyár telke; három híd. — Ezek értéke (a hidak nélkül) 1.103.573 korona.

II. Ingóságok: az irodai, szállodai, kórházi bútorok és berendezések; gazdasági szerszámok; villanylámpák; négy szivattyús kút; ezeknek értéke 28135 korona.

III. Városi jogok: a helypénzszedési, a hídvám, a vadászati, a mértékhiteljesítési, a kövezetvámszedési, a szíkvíz és ásványvíz adó beszedési jog értéke 1,398,000 korona.

IV. Az állami kötvények értéke 294.700 korona.

V. A magánkötvények, vasúti és egyéb részvények értéke 320.650 korona.

VI. Főkönyvi követelések: a bor és húsfogyasztási adó beszedési illeték, az italmérési jövedelem részesedése, a kórházi jövedelem, a városi és vármegyei pótdadó, a bérletek és egyéb

követelések. Ezek összege az elmúlt év készpénzmaradványával együtt 180.880 korona.

A I.—VI. csoport értéke összesen 3.332.993 korona. Ezen városi vagyonnal szemben 1.602.891 kor. a szenvedő vagyon azaz az adósság. A tiszta vagyon tehát 1.730.101 korona.

A város 1905. évi *bevételeinek* főbb tételei: a vásári helypénz jövedelem, a hídvám jövedelem, az állami bor és húsfogyasztási adó után beszedett illeték, a városi borfogyasztási, hús, és szesz-fogyasztási [adó]pótlék jövedelme, az ásványvíz és szikvíz utáni adónak, az állami bor és húsfogyasztási adónak jövedelme, az italmérési adó jövedelme, a Magyar Király vendéglő évi bére, a kórházi jövedelmek, a sátoztábori kintin évi bére, mérték-hitelesítési jogbér, a községi pótagó, az állami kötvények kamatai, a vágóhidak és a marhajárlatoknak jövedelme, a városi színháznak, a tisztii étkezdenek, a két hídfő-boltnak, a honvéd-laktanyának bérjövödelme, a vadászati jog jövedelme. A városnak egész évi összes bevétele, beleszámítva az 1904. év végi készpénz-maradványt is, 601.836 korona volt.

Ezzel szemben az 1905. évi kiadások főbb tételei ezek: személyi járandóságok, nyugdíjak és kegydíjak, a hivatalos helyiségek felszerelése, fűtése és világítása, a Temespart megerősítése, az Erzsébet-liget fentartása, az előfogatok, útiköltségek és napidíjak, a város épületeinek építése, fentartása s tűz elleni biztosítása, a város vagyona után járó orsz. adó, a városi kölcsönök törlesztése, a szegény alap, a templomi órák fentartása, az aszfaltjárdák fentartása, iskolák segélyezése és fentartása, a bor és húsfogyasztási adó megváltása, utcarendezés, világítás, tisztántartás és öntözés, a tűzoltók segélyezése, a mezei utak és hidak gondozása, a tenyészállatok fentartása, hozzájárulás a selyemfonóda építkezéséhez összesen 569.491 kor. értékben.

Összes bevétele 1905-ben 601.836 korona.

Összes kiadás " " 569.491 "

Készpénz maradvány 32.345 korona.

V.

Vallási és egyházi viszonyok.

A.) Előzmények.

Krassó vmegye területén a magyarok bejövetelekor a görög egyh. hit-elveit követő szláv népek laktak. Achtum legyőzése után Szt. István a csanádi püspökséget alakította s a görög szerzetesek a püspöki székhelyről Krassóvárra tétettek át. A most behozott rkath. tanokhoz képest óhitnek nevezett vallás követőit, a gkel. népeket Szt. István is eltúrte. Ezen népekből s az idetelepedett magyarokból szerezték a püspökök szerzeteseik térítése által híveiket. A pápai tizedszedők lajstroma szerint (1332—37) Temes vmegyében 100-nál több magyar helység van felemlítve, mialatt Krassó vidékén még akkor is nagyrészből gkel. vallású helységek voltak. Ezek megtérítésére már az 1215. évi lateráni zsinat meghagyta volt a rkath. püspököknek, hogy e nép nyelvét értő papokat küldjenek ezekhez, kik aztán anyanyelvükön oktassák őket a hitben. A krassóvidéki görög vallású szakadárok nem fogadták el a nekik küldött s nyelvüket értő rkath. papokat, hanem titokban visszahívták a maguk kitiltott papjait, amiért is Lajos király Lippán tartózkodva, 1366. júl. 30-án meghagyta a Krassó és Keve vmegyei hatóságoknak, hogy a szláv szakadár papokat (sclavos seu schismaticos sacerdotes) családjaikkal együtt Heem Benedek főispánhoz vigyék. Ezek elmozdítván, helyükbe Dalmáciából hozattak rkath. papok, de az erőszakos térítési szándék eredménytelen maradt, sőt még a hatóságok ellen is ellenszenvet keltett bennök, de azért mégis 1333-ban a krassói főesperesség is virágzott már. Az ez évi pápai tizedjegyzékek Pál krassói főesperest említik. Ugyanezen jegyzék vidékünkben levő következő helységeket, mint rkath. plébániákat is felsorolja: Sebus, Karánsebes, Zerep, Korosa, Lucas, Karassó, Hudus stb. Ezekből Lucas alatt Lugos értendő, amelynek Balázs nevű papja 3 évre lefizette tartozását. Lugoson tehát akkor már rkath plébánia volt és a karánsebesi esperességbe tartozott,

de a következő évszázadokban mégis sem rkath. sem gkel. lelkészségnek semmi nyomát nem találjuk a városban.

Pázmány Péter szerint a ferencieknek Orsován a Vaskapu mellett volt zárdájuk, sőt a bolgártartományi ferencieknek Karánsebesen, Krassován, Szlatinán és Mehádián, a minoritáknak pedig Karánsebesen volt házuk.

A mohácsi vész után a hívők és lelkészeik vagy biztosabb helyekre menekültek, vagy elpusztultak. Csak Lippa, Krassó és Karánsebes vidékén maradtak meg a rkath. községek, mert e vidék a törökökkel tartó erélyi fejedelemhez csatoltatván, aránylag békében maradt. Lugosról ez időből vallási ügyekre vonatkozó adatunk nincsen. A törökök között elszórtan élő hívők lelki vigasztalására bosnyák tartományi ferenciek és jezsuiták küldettek. Bethlen Gábor 1625-ben 2 jezsuitát küldött Erdélyből Karánsebesre, Káldi György jezsuita kérelmére ugyanott házat is adatott át számukra, melyből 2 atya szüntelen az elszórtan élő keresztényeket látogatta s kiváltott magyar foglyokat is vitt gyakran magával vissza Karánsebesre. Elsők voltak Bujtul György és Makó István, akik világi ruhában öltözve keresték fel híveiket s 20-at (talán protestánst?) megtérítettek, 200-at megkereszteltek. Ezen jezsuiták Lugosra is átjöttek, mert itt nem voltak rkath. papok, de gkel. papok bizonyára voltak (jóllehet erre nézve sincsen elegendő adatunk.) 1640-ben, amint Kazy Ferenc (*Historia regni Hungariae* II. k. 30.) mondja, Nagy Pál lugosi bán az idejövő jezsuitákkal rosszul bánt.

Temesvár visszahódítása után az egész vidék nemcsak közigazgatásilag volt Magyarországtól elszakadva, hanem egyh. tekintetben is. A csanádi püspök is sok bajjal csak 1738-ban tétetett át Temesvárra, honnan nagy buzgalommal intézte el megyéjének egyh. ügyeit. De akkor már a régi Lugos mellett új német községben katolikus lelkészség is volt, t. i. a minorita rendű szerzetesek, akik 1718-ban jöttek ide, míg a régi Lugoson gkel. vallású oláh papok voltak. Egyébiránt az egész Bánságban az uralkodó rkath. valláson kívül csak a gkel. vallás volt tűrve.

B.) A római katolikusok és a minoriták.

A törökökkel 1718-ban kötött passarovici béke után felszabadulván vidékünk a török hatalom alól, az elpusztult helységek betelepí-

tésével s polgári és vallási ügyeik rendezésével foglalkoztak. Így történt Német-Lugossal is, a mely község hihetőleg csak akkor gyarmatosított, vagy legfeljebb az 1690-es évek végén. — 1718-ban Rabentich báró kamarai tisztartó ajánlása folytán idejött Gail Gábor, ó-aradi minorita kvardián, hogy Mercy kormányzó és Nádasdy püspök engedelmével itt a kath. lelkipásztorságot átvegye.

Ő és utódai több évig egy kis házban laktak N.-Lugoson s azután a mostani kertjük megett, a Temes melletti katonai éléstárban (ennek helyén áll a mai új gimnázium), melyet a temesvári kormánytól lakásul és templomnak kaptak. De a kath. német lakósok száma szaporodván, nagyobb helyiségre volt szükségük. Azért Storkovics Pius, aki a második izben idehelyezett pater Gailt váltotta fel, 1730-ban a szerzet költségein a mostani konvent (klastrom) helyén néhány apró házikót és kisdud telket vásárolván, itt kényelmesebb lakást épített. 1733 május elején pedig Hiacinthus a Ponte német segédlelkészével kérvényt nyújtott be a temesvári kormányhoz egy templom építése iránt, minthogy az eddigi helyiség már nagyon rongált állapotban volt. Mercy máj. 19-én írt válaszában tervöket helyben hagyja és 45 öl hosszú s 24 öl széles térséget enged át e célra. Erre a minoriták csakhamar hozzá is fogtak az építéshez s már június 14-én letették az alapkövet, melyet Mayer Gábor csanád-egyházmegyei kanonok benedikált és arra vörös réz táblát tettek a szokásos felirattal és ezen chronostichonnal:

„Clemente XII. in Ecclesia Regnante

Carolo VI. Orbi Invicte Imperante

Principe Eugenio, Beli-Duce Triumphante

Campi Mareschallo Comite Mercy, Bannatum Glorioso
Gubernante.

Barone de Falkenstein, Summum Pastorem repraesentante.

B. de Engelshoffen, Temesiensi Commendante.

Comite Andrea Koháry Hungariae Athlante.

Vincentio de Comitibus in Seraphico Ordine Mandante.

Per Rdssmum. Dnum. Gabrielem Mayer Canonicum Csanádiensem.

IMpositVs. aC. ereCtVs. est. LapIs. Iste. ECCLeslae.
atqVae. CLaVstrl. LVgosslenIs.

In Honorem Setissmae ac Individuae Trinitatis fratrum Minorum Conventualium pro tunc sub spiritali Parentela Perillustri Dni. Danielis Buchleittner existentium.

Sub Provincialatu Adm. Rdi. Patris Magistri Ludovici Földössy.

Et Custodiatu A. R. P. M. Theophili Bayer.

Residentiam et Parochiam tunc Administrantibus. Multum R. do. Patre Baccalaureo Pio Storkovics.

R. do. Patre Rocho Krepel et R. do. P. Bonaventura Ondrussek.

Anno quosupra 1733. Die 14 junii.“

A templomot a szt. Háromság tiszteletére emelték közköltésen.

Mercy a minoriták további kérelmére július 5-én azt is megengedte, hogy az eddig általuk lakott házat a cs. kir. élelmezési (proviant) hivatalnak megfelelő pénzösszegért átadhassák, hogy így az építésben segítve legyen rajtuk; de egyszersmind kötelességükké teszi, hogy a rendes iskola hiányában az ifjúság elemi oktatását is magukra vállalják.

Tehát folytatták az építést, amennyire maguk pénzéből, ajándékokból és különféle más jószándékú adományokból telt. Így Valter Ádám, lugosi vendéglős, ki 1733. febr. 8-án meghalt, a templomot tette főörökösévé. A templom építése annyira haladt elő, hogy 1735-ben a templom védszentje ünnepén, a szt. Háromság napján tarthatták benne az első szent misét.

A szentély (sanctuarium) alatt kriptát is építettek, melybe nem csak a szerzetesek temették el, hanem bizonyos díjért városbeliek is. S ez a klastromnak új jövedelmi forrása lőn, mely eleintén csakugyan jövedelmezett is. Így pl. Dolinger, a „Fekete sas“ vendéglősnek neje, Terézia, 1750-ben végrendeletileg hagyott 50 rajnai firtot, hogy oda temessék; így tettek még többen is. — Storkovics Piusz nem sokáig élvezhette az általa befejezett művet, meghalt 1736. aug. 6-án. Segédlelkésze Hyacinthus követte nem sokára 1737. nov. 22-én; s így elsőik lévén a kriptában, mintegy maguknak látszottak azt építeni.

A klastrom második elöljárója (1736. okt. óta) Gottfried Domián lett, aki a konvent gazdaságát alapítá egy szőlővel, melyet 1740. jun. 17-én Kirchhoffer Jakabtól 40 rajnai forinton vett. Utóda is vett egyet a következő év jun. 12-én Sorogár Stojántól 56 R.

frton. Később az 50-es évek végén Herdt kamarai praelectus is adott egy kis szőlőt ajándékba a templomnak, melyet bérbe adtak, és 1779-ben a német-lugosi bíró művelte.

1738-ban nagy haj érte a várost és a templomot. Május hóban t. i. a törökök Orsova felől újra rátörtek e vidékre s apróbb csapatokra oszolván, mindenfelé elszéledtek s tömerdek pusztítást vittek véghez, amiben őket a német gyarmatosokra fenekedő oláhok még segítették. E rémhír hallatára Német-Lugosról a lakosság Temesvár felé menekült s az erdőkben vonta meg magát. A minoriták csak aug.-ban menekültek a városból. A szomszédbeli oláhok a törököket megelőzván, Lugosra siettek s neki estek nemcsak a kamarai épületeknek, hanem a klastromot és a templomot is minden, bármily csekély értékű tárgyaktól is megfosztották (lásd a 91. lapon.)

A belgrádi béke után, minthogy a töröktől már épen nem kellett félniök, a népség és a minoriták 1739. október elején 14 havi távollét után lassanként visszaszállingóztak s elkezdték az oláhok garázdálkodása által megrongált templomot és klastromot újra lakhatóvá tenni. S egy év alatt sikerült is a minoritáknak a templomot valahogy kijavítani, s addig pedig az isteni tiszteletet ebédlő termükben tartották.

Ekkor látogatta meg Lugost Stanislavich püspök is, aki az 1741. év elején egyházmegyéjében tartott vizitáció kanonikából visszatérván, felsőbb helyre küldött tudósításában azt mondja, hogy „Versecet és Lugost kivéve, másutt a templomok és paplakok mind faépületek, melyek alig egy—két évig állhatnak fenn.“ A lugosi templom tehát a többi e vidékben majd nem mind felülmulta.

A hajó és a szentély hossza 15 és fél ölet tett, szélessége 6-ot, magassága szintén ennyit. A mennyezet a falak gyöngesége miatt csak gyalult deszkákból állott. Hasonlóan a szószék és a kórus is deszkákból volt csinálva a minoriták költségén, a padok s a szanktuariumot elkülönítő korlát pedig közadakozásból készítették. Auer Lipót a minoriták rendfőnöke maga pénzén orgonát is szerzett e templomnak, mely 1748-ban javíttatott s még 1779-ben is említetik.

Egyszerű, hatszögletes s három öl magas deszka torony is

volt a szanktuárium felett. A harangok pedig a templom mellett faállványon voltak 1805-ig. Most még csak két kis harangjuk volt a maguk költségén, t. i. egy a Bold. Szűznek ajánlott 312 fontos, s egy szt. Antalnak nevét viselő 80 fontos. E két harangot Engel püspök 1767. máj. 31-én benedikálta. Egy harmadikat is vettek maguk pénzén, 150 fontosat, melyet Obermüller Sándor házfőnök 1771-ben benedikált. 1805-ben már négy harang említetik, melyek számára téglá építményt készítettek. Mindezen javítások azonban nem lehetvén tartósak, időről-időre újabb javítások voltak szükségesek, melyek költségei, mint eddig, részint a minoriták megtakarított filléreiből, részint pedig a városban tartott gyűjtésekből vagy másféle jámbor adományokból kerültek ki. Így Nagy Katalin asszony, Kőveresen 1753. november hó 17-én elhalálózván, a lugosi templomot teszi örökösévé. — Ezután, kivált a 70-es években, Hübner bánya-tanácsos és gróf Saurau János (Szóró) lett a templomnak nagy nevű jótévője. Saurau neje, Hübner leánya, a többi közt 1778-ban 400 drb. négyszögű márványlapot ajándékozott a templom kikövezésére.

1759-ben a nagy oltárt és a tabernakulumot újítták meg közadakozásokból s Nep. Jánosnak is emelnek oltárt. Husz évvel később, 1779-ben már hat oltár van említve, t. i. a szt. Háromságnak ajánlott főoltár, a bold. szűz Mária, szt. Anna, szt. Franciska, Nep. János és Couperti József oltárai; szent erekye a főoltárban lévén, a többi csak benedikálva volt. Bizonyára a sok oltár alig fért el a kis templomban, azért szorultak ki a gyóntatószékek a folyosóra.

A lugosi r. kath. templom e szerint a minoriták buzgótsága s az akkor még mélyen vallásos nép adakozása folytán elég ékesen és gazdagon volt minden szükségesekkel ellátva, míg nem 1788-ban az 50 évvel előbbihez hasonló baj érte a várost.

Ez év elején t. i. újra kitört török háborúban a császári sereg visszanyomatván, szept. 20-án már Lugos tájára húzódott: 21-én elterjedt a hír: jön a török! E rémkiáltás egy pillanat alatt betöltte a várost. A nép, éppen vasárnap lévén, a templomból egyenesen Buziás és Temesvár felé menekült mindenét hátrahagyva. Vajjon a minoriták is menekültek? Meglehet, de egy-kettő bizonyosan itt maradt.

A császári katonaság hasznára fordítván a nagy zavart, kénye-

kedve szerint garázdálkodott az üres városban. A templomban az oltárokat, zászlókat, képeket fosztogatták, zúzták; a klastromban az ajtókat, ablakokat összetörték és raboltak. A minoriták ámbár az értékesebb tárgyakat már korábban Aradra küldték, mégis igen sok kárt vallottak. — A nép csak egy hó mulva tért vissza Lugosra.

József császár, ki személyesen volt jelen a lugosi táborban, okt. 5-én misét hallgatott a templomban, a kárt s a lopott tárgyakat feljegyeztetvén, vigasztalta a minoritákat; okt. 12-én újra misét mondatott, mire Bécsbe utazott, míg serege ismét dél felé vonult, a minoriták s a nép pedig újra hozzáfogtak a károk eltüntetéséhez, tatarozásához és javításához.

De a szegény megviselt hívektől nem lehetett már sokat várni, tehát a kormány és a császárhoz kellett segélyért folyamodni.

1792. ápr. 17-én kéréselet intéztek Ferenc császárhoz, hivatkozván arra, hogy személyesen is látta 1789-ben e templom siralmas állapotát. Panaszkodnak, hogy a boltozatnak alkalmazott deszkák már nagyon korhadtak s minden percben leszakadással fenyegetnek; továbbá a torony hiányában a csak faalkotmányra helyezett harangok ezen elszéledt helységben nem igen hallhatók, miáltal sok rendtelenség keletkezik. A temesvári kir. kamarai igazgatóság 1791-ben szintén belátta a templom veszedelmes állapotát s támogatta a minoriták kérelmét. Végre az 1796. júl. 13-án kelt kir. rendeletnél fogva mintegy 3000 frtot kaptak kölcsön s a szükségességet a közeli kamarai erdőből, de ez a hiányt korántsem fedezvén, a minoriták újra a kamarához fordultak, honnan azonban 1797. év jan. 11-ről azt kapták válaszul, hogy a kamara a lugosi templomnál eddig patronatusi jogokat még sohasem gyakorolván, a kérelmezett célra nem resolválhat semmit. Kérjenek a vallás-alapból a szükséges torony építésre s ha ez sem volna elég, fordulhatnak a politikai hatóságokhoz is.

De ez alatt már elkezdették az építést 1796. év okt. 5-én azon terv és alakban, melyben a templom maig is megmaradt. A régi kórus leromboltatott s a torony alapja számára két gödör ásott, hol azonban már 4 ölnyi mélységben vízre akadtak, azért ló erős tölgyfa cölöpöt vertek a földbe s erre kezdték okt. 19-én a tornyot építeni.

Harsona s zeneszó közt tétetett le az alap. Az epistola oldalán Lázár Dávid, a lugosi kerület kamarai főnöke, a császár nevében néhány lorgalomban levő pénzdarabot tett le a szokott írományban foglalt kronostichonnal:

„Pio VI. In Ecclesia Regnante; Francisco II. invicte Imperante; Principe Josepho Augusto Hungari Palatino vicem Moderante; Emerico Christovics in Dioecesi Csanád Praesule pontificante; Joanne Comite Sorop per Banatum Supremo Armorum Commendante; Joanne Bacho Incltyi Comitatus Krassoensis Supremo Comite Gubernante; Josepho Kászonyi eiusdem Incl. Comitatus Vice-Comite ordinario bonum publ. curante; Josepho Deschan Dominia Regia Cameralia per Banatum regulante; Davide Lázár in iisdem dominiis per distr. Lugos raciocinante, Mihaele Grübel eius coofficiante; Jos. Andrasitz in Lugos iudicante; A. R. P. Innocentio Spiesz in Prov. Sctae Elisabeth Ord. Min. S. P. fr. Conventualium ministrante; A. R. P. Hiacintho Raiter in fata Prov. consultante; P. Henrico Knolmayer quardiano Convetus et adnexae Parochiae cura zelante; P. Fabiano Kirchner et P. Eustachio Wagner utroque zelose praedicante; Fr. Ernesto Steyrer in sacristia famulante; Antonio Franz Geometra Regio Camerali delineante, denique Jac. Hund et Philippo Wudi Architecturam operante.

TVrrIs hVIVs fVnDaMenta qVater feLICIBVs VoIs ponI
Coepta. sVnt Die 19. Oct. Toto Religioso Clero Deum Opt.
Max. pro Augusto Rege, Excelsa Camera et Benefactoribus
gratiosissimis deprecante.“

Egy év múlva, 1797. okt. 15-én újra nagy ünnepélyességgel a templomban miséztek.

A torony külseje a kupolával csak 1814-ben lett befejezve, mint felírata is mutatja. Hihetőleg ekkor húzták fel a harangokat is a toronyba. Szept. 20-án tették fel a gombot és keresztet is egy fatokba rejtett írománynyal. A kupola 35 lábnyi magas, kerülete 56 láb. A kereszt vasból készült s meg volt aranyozva, 7 s fél lábnyi magas, 10 hüv. vastag s 500 frtba került. Ezen kereszt azonban valahogyan elpusztult, miért is Lachner quardián ez ügyben Bécsbe folyamodott. Osetzky János buzgó városi tanácsnok, 1839-ben a város dolgában Bécsbe járván, ezen kereszt ügyét is felemlíti. S minthogy megtudta, hogy kilátás van az ügy

kedvező elintézésére, Lugosra visszatérvén, Lonovics püspököt aug. 9-én felkéri, sürgetné ez ügyet. Végre 1846-ban annyira haladt ez ügy, hogy új kereszt készült V. Ferdinánd kegyéből s a hívek adakozásából. — Ezen keresztet Klipsch lugosi rézműves készítette, Pokorny festő aranyozta s máj. 6-án Schottek I. húzta fel a toronyra.

1798. (jul. végén vagy aug. elején) ezen kronostichon tétetett a templom homlokzatára:

Deo. VnI. In. essentla. trIno. In. personis. PatrI. fILIo. splrItVI. sanCto. pII. reDDIt. Vota Vestra. In. splrItV. et VerItate.

1800-ban önkénytes adakozás útján s a minoriták költségén 800 frtért új orgonát szereztek (már 1739-ben is volt egy). Ezt később 350 bécsi ért. frtért Ebendorf falunak adták el s 1832. júliusban készítették azt, mely még máig is megvan s összesen 3250 b. é. frtba került (1 bécsi frt = 80 fillért tesz ki mai értékben). E helyen fel kell még említenem, hogy az ünnepélyes miséknél a zene kíséretre és éneke, — mint mai nap is, — régebben sem voltak a templomoknak szerződött zenészei, hanem mindig csak zenekedvelők és polgárok végeztek ezt ingyen. 1836-ban kilencen voltak. Osetzky János senator kezdeményezésére (aug. 30-ról) Lonovics püspök szept. 30-án átír a vármegyének, hogy azoknak templomi szolgálatait tekintve, mentse fel őket a közterhek viselése alól. De kérésének ügylátszik nem volt eredménye.

A templom újíttása alkalmával az 1779-ben említett 6 oltárt bizonyosan felére redukálták; legalább 1805-ben csak a fő-, Mária- és Anna-oltár említetik. Egész 1863-ig csak e három oltár volt a templomban és az ajtó mellett a szent sír, melyet azonban nem használtak oltárnak; de a gyóntatószékek még is csak kívül maradtak s ma is a sekrestyében vannak. — 1807-ben márc. 4-én a régi főoltár helyén a mostani új nagy oltár alapkövét tették le, amelyre a hívek még az előbbi évben mintegy 2200 frtot adtak össze. Jul. 23-án ezen kronostichon tétetett a falra, az oltár fölé: „TIBI. OMnIpotentI. Deo slt. In. LoCo. sanCto. gLorla.“ — A szt. Háromság képe is ugyanekkor tétetett fel. 1808-ban készültek el az angyalok, a bárány stb. s nov. 1-én már az első szt. misét tartották az új főoltáron. Az egész oltár négyezer frtnál

többe került; a minoriták erre csak 300 frtot adtak, Andrasics lugosi polgár neje, Erzsébet, ezer frtot, a többi pedig ismét adakozás útján gyűlt egybe.

1809-ben Konrád Klára, Belinc földesurának özvegye, ezer frtot adott egy új szószékre, melyre az ő családjának címere is festetett. Neubauer Simon és mások 146 forinton ezüst lámpát készítettek az „örök világosság” számára, e felirattal: „Consecratur Deo. O. M. in Ecclesia Lugos Ord. Minor. Convent. Anno 1809.”

Ily módon végre az egész templom elkészült és minden szükségességekkel tisztességesen felszereltetett. Még csak egy maradt hátra; hiányzott még a toronyóra. Azonban erre előbb még harangot is kellett szerezni. E célra a hívek 1300. b. é. frt adtak össze, a buzgó Osetzky senator maga 200 frtot gyűjtött. A megrendelt harang 748 fontot nyomott s 1545 b. ért. frntba került. Karimáján az 1829. évszám olvasható, de nyugtalanító kíváncsiságukban nem tudták ez évet bevárni s már 1828. dec. 23-án húzták fel a toronyba. Erre Spindler József órás 800 b. é. frtért, mely összeget a hívek adtak össze, elkészítette az órát, mely 4 oldalra mutatja az időt. 1829. máj. 28-án délben ütötte először a 12-öt az egész város zajos örömére. Minden ácsmunkával együtt összesen 1008 forint 50 krba került. Az óra felhúzásért a frater évenként 60 b. é. frtot kap a várostól, mert városi órának tekinték s e szerint a javítás is a várost illeté. Megengedtetett a minoritáknak, hogy temetési harangozásnál ezen harang után minden egyes harangozásért 1 frtot kérjenek, miből az órára szükséges olaj is kikértült. Ujabb idő óta rendes órás kezeli az órát.

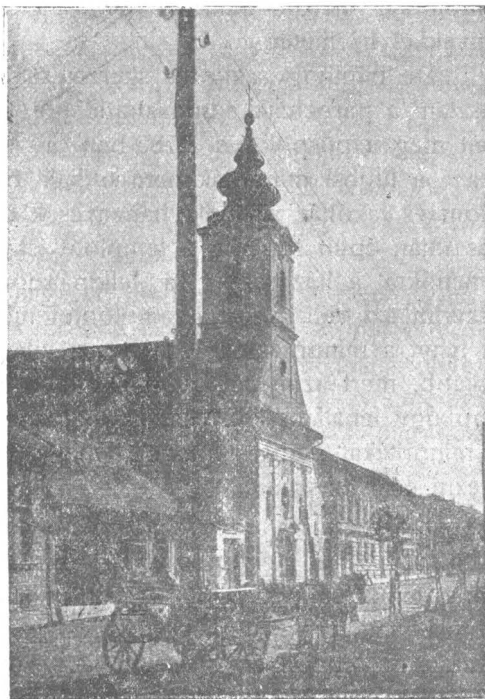
Ezután épen lényeges változások nem történtek, a templom el volt készítve, csak jó karban tartásáról kellett gondoskodni. A következő quardiánok iparkodtak is erre, egyet-mást javítottak, tisztogattak s a hívek — bár nem oly mérvű — adakozása mellett, egyet-mást újra beszerezhettek. A nők most is a szükséges csipkékkal s egyéb női munkákkal látják el az oltárokat, amiben legújabbán az apácák buzgólkodnak. Az 50-es évek elején Hain Miksa tevékeny quardián is nagyobb tisztítást vitt véghez. A főoltár környékét kifestette s 1863-ban maga s a hívek pénzen az

evangélium oldalán a hajóban a 4-ik oltárt építette Mária tiszteletére.

Utánna Kruesz Vilmos házfőnök tett több rendbeli s nagyobb javításokat; tisztogatta s tatarozta az egész templomot, a stallumot a fal nedvessége miatt körül deszkáztatta, a kövezetet kijavíttatá stb. 1874-ben karácsonyra dr. Zsidák Ágoston 200 frton igen szép csillárt rendelt meg a templom számára, melyet több más ajándékokkal is segített.

1879. pünkösd-kor a villám éjjel becsapott a templomba s az orgona baloldalát összerongálta; június 6-án borzasztó vihar keletkezvén, a templomnak is nagy károkat okozott, lehordta a réztetőt s a cserepeket is több helyen. Ezen károk javításához többi közt egy magát megnevezni nem akaró, nemes érzelmű, nem keresztény lugosi poigár (dr. Kanitz) 100 frttal járult.

Így a templom most már újra kívül-belül

RÓMAI KATH. TEMPLOM.

szép rendben s tisztaságban díszlik; újabban Pataky Miksa, aki már 23 év óta főnöke a klostornak, szintén sok célszerű és szükséges javítást és újítást eszközölt a templomban és a rendházban, amelynek takarékosága által anyagi gyarapodását is elősegítette, így földvételek és a szőlőknek felújítása által, de leginkább pedig a templom mellé épített nagy bérház által, mely egyúttal a város szépségét is emeli.

Az eddig előadottakból láthattuk, hogy a templom felépítése és felszerelése a minoriták által csak is a hívek jelentékeny adakozása, különféle ajándékok és segítségek mellett volt lehetséges. S ezen körülmény vitás kérdésre adott okot. T. i. már 1779. ápr. hó 13-án Christovics csanádi püspök által tartott *visitatio canonica* alkalmával felszólítottatott a lugosi minorita praesidens, terjessze fel írásban azon okokat és érveket, a melyek bizonyítják, hogy a lugosi r.-k. templom „nem parochialis, hanem a minorita-rend temploma.“ Erre a quardián természetesen csak a fentebb említett tényekkel felelhetett.

De minthogy akkor a szerzeteseket mindenütt meg akarták fosztani a parochiák administrációjától, ezen felelettel nem elégedett meg a püspök és 1783-ban a Magy. Helytartósághoz ezt írta: „a lugosi minoriták nem tudják bebizonyítani, hogy a templom és lakóház sajátjuk, hanem csak azt, hogy az egész adakozás útján épült s pedig a templom isteni szolgálatra és parochialis functiókra, a ház pedig a lekipásztorok lakásául.“ A püspök eszerint azt véli, hogy a templomot minden lelki furdalás nélkül el lehet a minoritáktól venni s azt világi papokra bízni, annál is inkább, mert azon cél, a melyből a templom és a ház épült, épp úgy fenállana, ha világi papok kezelnék is e parochia ügyeit; a minoritákat pedig a püspöki megye más helyeire lehetne elhelyezni és felhasználni.

De ezen ügy még sem volt oly világos, mint a milyennek a püspök látta, mert még máig sem történt semmi s a minoritákat a templom és lakóházuk háborítatlan birtokában hagyták. A lugosi rkath. hitközség két évtized óta áll önkormányzati (autonom) alapon és választott képviselői által intézteti el a templomnak és a hitközségnek anyagi és gazdasági ügyeit. A hitközség önkormányzati alapszabályait a miniszterium 1885. január 14-én erősítette meg.

Az 1900. évi népszámlálás szerint 7439 rkath. lélek van Lugoson.

Egyéb kegyeletes helyek. A templomon kívül vannak még a kath. híveknek Lugoson egyéb kegyeletes helyeik is, milyenek a temető, a keresztek, a szobrok és a kápolnák.

A temető a német-lugosi városrészen kizárólagosan róm.

kath. hívek számára, valószínűleg egykorú a minoriták letelepedésével. — E célra a városnak a Temes felé eső része végén hasítottak ki jókora területet, a u. n. Templom-utca végén. S a város ez irányban ma is csak alig néhány házzal terjeszkedett ki tovább.

A már fentebb említett Dolinger Teréz 1750-ben 50 r. frtot hagyományozott azon célra, hogy a temetőben halotti kápolna építtessék. Meglett-e? nem tudni, valamint azt sem, valjon mi eredménye lett Andrasitz sz. 10 évvel később, 1760-ban beadott folyamodványának, melyben kápolna építhetési engedélyt kért. Ezen temető 1754-ben (v. 1757-ben?) Engel püspök engedelmével Obermüller Sándor quardián által benedíkálatott.

Eleintén hihetőleg csak a rituale — követelte nagy fakereszt volt benne, mely 1779-ben említetik is. 1830-ban a község új keresztet emeltetett (54 frt 26 kr. b. é.), ahová egy keresztjáró napon a processiókat is vezetni szokták volt.

Ezen temető azonban nagyon megtelvé, 1869-ben ugyanazon (zsabári) úton, de a várostól távolabb, újabb területet (most 7 hold) kellett a hitközségnek megvennie, melyet Hain Miksa quardián benedikált, hova maga is nem sokára örök nyugalomra tért. — Az előbbtől abban különbözik, hogy a kripták nagyobb városok temetőinek mintájára bizonyos rendszerben, a kerítés sorában épülnek. 1878-ban Höcher J. lugosi asztalos mester csinos kis kápolnát emelt annak é.-kel. oldalán, melynek tornyát az 1879. jun. 6-iki vihar letépte, már újjolag helyreállíttatott. E temetőben nyugszik Szende Béla első magyar honvédelmi miniszter is. A régi temetőből a sírok eltüntetése után az ú. n. Erzsébet-Liget lett, amely néhány év múlva lesz a közhasználatra megnyitva.

1830-ban Loch György fakeresztet emeltetett a későbbi „Páva“ vendéglő sarkán (most Kanitz-utca), a melyhez egy keresztjáró napon a processiókat is vezették s ahol az úrnapi körmenet is meg szokott állapotodni. 1870-ben annyira meg volt rongálva, hogy ki kellett venni.

Szobrot csak Nep. sz. t. Jánosnak emeltek. Ezen szent 1727-ben a magyar nemzetiség feledésével a Temesi Bánság véd-szentje lett s emlékét császári és püspöki rendelet folytán mindenütt máj. 16-án ünnepelték meg. Lugoson még ma is 8 napig

tartják officiumát. Ebből látható, miképen kerülhetett 1776-ban e szentnek kőszobra fakerítéssel a régibb gimnasium akkor még üres terére, a híd mellé. Ugyanezen helyre 1831-ben Patrubány János assessor új szobrot állíttatott, a mely máj. 10-én benedikáltatott. E szobor fentartására az alapító 75 frtot tett le, mit a minoriták 25 frttal 100-ra emeltek. (Ezen szobor hallomás szerint idővel Daruvárra került.) Ujra 1866-ban Höcher József buzgó lugosi polgár a felső Temes-partra új Nep. János kőszobrot állíttott, mely Hain Miksa által május 21-én benedikáltatott.

Kápolnák is voltak és vannak a városban. Így a gróf Saurau tábornok házi kápolnája a mai Sieszler-féle ház helyén. Kőszegi püspök (1805.) megengedte, hogy abban ünnep- és vasárnapon egy minorita misét mondhasson. E kápolna még 1815-ben is említetik. A városi nép természetesen ide nem járhatott, de neki is volt külön két kápolnája: a szt. István és Donát kápolna.

A szt. István kápolnája. Szent István király, Magyarország védszentjének aug. 20-ára eső ünnepére vonatkozólag Mária Terézia a temesvári kormányzék útján 1772. febr. 26-án az egész bánságban kihirdette és elrendelte, hogy azon nap — ámbár a temesi bánság még nincsen az anyaországhoz visszacsatolva, — mindenütt egész ünnepélyességgel tartassék meg.

A visszakebelezés örvendetes hírére, a bár nagyobb részt németajkú hívek, a mostani Kossuth (régebben Ujvilág) utcában a püspök engedelmével szt. István kápolnát építettek Heufl orvos háza előtt. Alapja 1780. jul. 7-én benedikáltatott s már a következő év 1781. aug. 20-án volt benne az első isteni tisztelet; s ide jártak ezentul is minden évben aug. 20-án díszes körmenetben egész 1848-ig, miközben a kápolna egyszer, 1832-ben megújíttatott.

Az 1850-es években a körmenetek hatóságilag betiltattak, nehogy politikai tüntetésekre adjanak alkalmat. De ezért 1852-ben valami 150 magyar család nevében folyamodvány ment a csanádi püspökhöz, melyben több magyar lakos predikációt és az iskolában is magyar hitoktatást kért. Hain quardian erre azt írta a püspöknek, hogy ezen szám túlzott, mert több mondja magát magyarnak, mint amennyi tényleg itt van; s így az úgy abban

maradt. — 1854-ben újra folyamodtak, hogy a szt. István kápolnába processio vezetessék és ott magyar prédikáció tartassék; de ezúttal sem értek célt s egyedül csak a kápolnának feldíszítésével kellett megelégedniök. Ezen ügy lelkes főmozgatója a pitykés dolmányáról és sarkantyus csizmájáról még most is emlékezetben élő Balla János csizmadia volt.

De a kápolna elhanyagolt állapota javításra és fentartási alapra szorult. 1857. ápr. 19-én ezt is kapott, a midőn a lugosi nőegylet az 1848-ban feloszlott kisdedóvó intézet tőkéjéből 400 ezüst frtot adott át e célra a quardiánnak.

Az alapítási levél illető része így hangzik: „ Tudtára adatik mindenkinek, akit illet, hogy minekutána a Lugoson létezett kisdedóvó intézet még 1848. évben a statutumok 31. §-a értelmében feloszlattatott és megszüntettetett — az alapítók a lugosi hölgyek társulata szabályszerinti érvényes határozata fonalán — az összegyűjtött alaptőke jótékony közcélokra fordítandó lévén, alulírott az érintett igazgató s egyéb részvényes tagjai a lugosi róm. kath. plébániának ezennel általadunk az érintett intézet alaptőkéjéből egy régibb tartozásból eredt, jelenleg kicserélt s ujonnan már a lugosi róm. kath. plébánia részére kiállított 1856. aug. 10-ről kelt Deutsch Dávid lugosi lakos s háztulajdonos tartozólag illető 400, azaz négyszáz ezüst frtról szóló kötelezvényt, kívánván és rendelve: hogy ezen alapítványi tőke kamataiból a már évtizedek előtt az Újvilágba épített szt. István kápolnája örök időkig jókarban fentartassék s abban minden évben szt. István első ap. király napján, aug. 20-án ünnepélyes nagy mise assistentiával és magyar nyelven szent beszéd tartassék.

Jakabbfy Aloysia, Asboth Mina, Palik-Ucsevny Galliny Amália, Pausz Erzsébet, Heuffel Josephina, Szende Fanny — az eloszlott női egyesület tagjai. — Szende Béla, tolnok.“

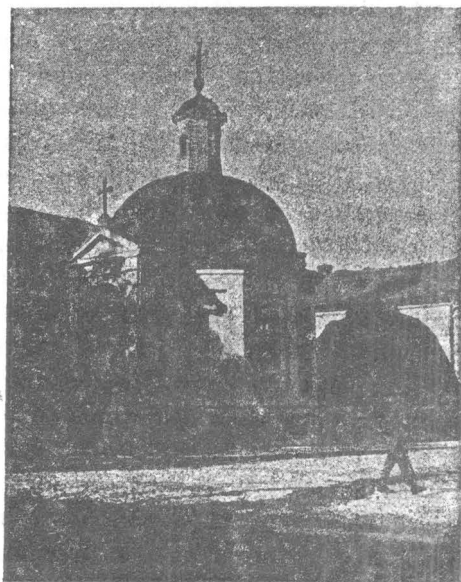
Erre most maga a quardián is sürgeti az ügyet s 1857. szept. 15-én Csajághy püspök megengedi, hogy processiot tartassanak, de misét és szent beszédet a templomban kell tartani.

Az újra feléledt alkotmányosság e kápolnát is régi jogaiba visszahelyezte s azóta egész városunkban várva-várt nap volt aug. 20-ika, a melyet a fényes processióban való tömeges részvét által kitüntettek. — Valóban nemzeti ünnep volt ez; az itt tartott

magyar beszédek s az egész ünnep hosszabb időre a felleikésített nemzeti érzület kútforrásai lettek. 1876-ban azonban a kápolna egészen leromboltatott, minthogy a házsorokból kiálván, a vasúthoz való közlekedést kissé akadályozta.

1879-ben régi helyétől nem messzire a vasúti állomás felé újra szebb alakban épült fel s 1882. aug. 20. szenteltetett fel. A felépítés költségeire Trefort Ágoston vall. s közokt. miniszter a vallási alaphól 250 frtot adományoztatott. Szende Béla honv. miniszter 300 frtot gyűjtött, a többi adakozóktól befolyt 450 frt s

így összesen több mint 1000 frt jött össze a kápolna alapra. A szükséges telket pedig Kozári János és neje engedték át örök időre ingyen. A második a szent Donát kápolna, mely még régibb s ma is áll. Ezt Engel püspök engedelmével Hübner Dávid bánya tanácsos 1758-ban építette szőlőjének felső részén igen szép helyen, ahonnan kilátás nyílt az egész

SZENT ISTVÁN KÁPOLNA.

városra és az erdélyi országútra. — 1758. júl. 9-én Obermüller Sándor guardián letette az alapkövet s már szept. 18-án benedíkalta is a kápolnát. A püspöknek Makón szept. 6. kelt engedelnye folytán e kápolnában mindennap lehetett csendes misét mondani, énekeseket pedig csak processió alkalmával, a kápolna védszentjének szt. Donatius napján.

1763-ban Hübner Anastasia asszony 300 b. é. frt tőkét tett

le a bécsei banknál, melynek évi 5⁰/₀ kamata a kápolna fentartására rendeltetett. Az alapító után leánya, gróf Saurau neje, ezután pedig a báró Trautenberg család gondozta a kápolnát, de már 1836-ban a város, mely a már 990 b. é. forintra felszaporodott tőkét is kezelte, vette gondozása alá. — 1858. szept. 6-án nagy ünnepélyességgel tartották meg a kápolna fenállásának 100-ik évfordulóját.

A kápolnához épített kis lakásban az 1848. előtti években egy munkakerülő kovácslegényből lett remete tartózkodott; de különféle visszaélései és kicsapongásai miatt el kellett onnan távoznia. Ezután a lakás sokáig üresen állott. 1857/58. telén kirabolták a kápolnát, az 1860-as években egy szabó lakott künt családotul, mig nem 1870. szept. 13-án leégett. A hívek adakozása és kivált Höcher József bőkezősége folytán újra díszesen felépült. 1871. júl. 20-án keresztet tettek a kis toronyra. De már 1877-ben egy istentelen kéz újra felgyújtotta s azóta sokáig romban hevert. Az utat is az eső s a hegyről szakadó vizek annyira össze-vissza vagdosták, hogy alig egyes gyalog ember mehetett azon fel. — Eleintén Urbán és Donát napján, sőt néha 3—4-szer is mentek ki évenként; később csakis szent Donát napján vezettek ide processiót. — Az 50-es években már zöldbe való kirándulásnak tekintették s többen kocsiztak ki mulatni, míg végre a kápolna elpusztulásával és részvétlenség miatt az idevezettetni szokott processiók is egészen megszűntek. Végre 1895-ben a kápolna és a hozzávezető út különösen Ivanovszki János akkori rkath. hitközségi pénztáros fáradhatlan utánjárása s buzgalma folytán s egyesek bőkezű adományaiból újra felépült és egy külön templomór lakásával bővítettett. 1907-ben újabb javításra szorult.

Bonnaz Sándor püspök az iskolanénék számára 1876-ban zárdát és iskolát építtetett s ezt gazdagon felszerelte. Az épületben az apácák részére házi kápolna vagy oratórium is van 1879. óta.

Ami különösen a processiókat vagy körmeneteket illeti, az 1779-ik évi visít. canonica szerint rendesen Feltámadás, Úrnap és szent Flórián napján tartattak a városban; Urbán és Donát napján pedig a szőlőhegyre a kápolnába Radnára kisasszony napon mentek és mennek még. A keresztjáró napokról és a buza-szentelésről nem

szól az írat, de azért bizonyára ezeket is megtartották. -- A szt. Flórián napi körmenet nem sokáig tarthatott (Flórián-zászló is volt a templomban) úgy az Urbán napi sem; legalább már később nem említetik.

Most az előirt buzaszentelési, keresztjárói, feltámadási és urnapi körmenetek tartatnak s pedig csak a nagyobb fénynyel járó két utóbbi tömegesebb részvétellel; a két első a vallási buzgalom hanyatlásával csak öreg asszonyok és iskolás gyermekek kísérik.

1752-ben Engel püspök Karánsebesről jöven lóháton vonult be Lugosra és másnap a bérmlás előtti predikációjában hallgató híveikhez azt mondja: „Ihr seid nur Maulchristen!“ (azaz csak szájjal vagytok keresztények!). De ezen szavak bizonyára nem Lugosra akartak ítéletet mondani, elmondhatta volna a püspök másutt is, és talán még több joggal, mert a gyakori templomi adományok, mint láttuk, nem mutattak még akkor vallási közömbösségre. — De 1813-ban már panaszkodik (talán már korábban is!) a lugosi lelkész, hogy a hívek nem igen járnak predikációra. 1836-ban a visit. canon. alkalmával azt jelenti, hogy csak a szegény és a paraszt bőtől, gyermekeiket rendesen küldik iskolába, a papot tisztelik, más vallásúakat nem háborgatnak; összesen van 38 vegyes házasság, de azért e miatt nincs baj; a husvéti gyónásra eljárnak. Az 1779. évben 345 egyén gyónt, pedig akkor még házankint összeszedték a gyónó-cédulákat és az illető stolát vagy taksát; 1805-ben már 730-an gyóntak.

C.) A görögkeleti vagy görög nemegyesült egyház.

Lugos lakosságát már a török idő előtt magyarok és oláhok képezték; az előbbiek kath. templomáról semmi tudomásunk nincsen, utóbbiak pedig valószínűleg a mostani templom-udvarnak a Facseti-utca felé eső s még egy évtized előtt romjaiban látható kis templomban tartották istentiszteletüket, amely templom mintegy 200 ölnyre volt a vár külső kerítésétől, s melyet 1726-ban Rác János kerületi főnök (Griselini szerint) restauráltatott. S ez alkalommal emléktábla tétetett a torony homlokzatára a következő felíratral:

„Aedificata haec Ecclesia per me Joannem Ratz de Mehadia, supremum praefectum inclitorum districtuum Lugos, Lippa et Caransebes, A. D. 1726. die 19. juni.“ *)

A gkel. hívek vallási ügyeiről ezen kívül az egész török korszak alatt semmi tudomásunk nincsen; csak azt kell itt még felemlítenünk, hogy az 1580-ban készült első oláh biblia fordítói között egy Zekán nevű karánsebesi tanító szerepel és egy Pestisel Mojse, aki lugosi papnak mondatik. — A kis templom pedig (amint mondják) a XIV. századból való és góth-bizanci stílusban volt építve, s Lugosnak eszerint legrégibb emléke. Idővel ez a hívek szaporodtával kicsinynek találtatott, miért is új s nagyobb templom építésére gondoltak és 1759-ben Gureanu Gábor főknéz idejében s ennek példás buzgalma és áldozatkészsége folytán csakugyan el is kezdték az építést, amely 1766-ban végeztetett be.

1859-ben 100 éves fennállásának ünnepét tartották és ez alkalmából kis füzetet adtak ki, a melyből a templomra vonatkozó következő adatokat közöljük:

A templom 12 öl széles, 25 öl hosszú és 11—12 ölnyi magasságra épült a lugosi oláhok adakozásaiból. És pedig: pénzben adtak 8260 frt 19 kr-t, — bor és egyéb tárgyak értékesítéséből 298 frt 45 kr. folyt be, — az építés 7 éve alatt a mise alatti adakozások 2657 frt 21 és fél krra rúgtak, — a templom körüli temetésekből 742 frt 42 kr-t vettek be, a lugosi tanács az árendákból 7 év alatt 5169 frt 43 krt adott e célra. Gureanu maga pénzben és természeti tárgyakban 1759—1769-ig összesen 5038 frt adott. — Az összes bevétel tehát 22.166 frt 55 és fél krt tett. — Ebből a kiadások: 1) a telkekért adtak Balázsnak 310 frtot, özv. Imriané házáért 100 frtot, Hacegan Marián házáért 40 frtot: összesen 450 frtot, — 2) a falusiak 616 kocsi tégláért és annak beszállításáért 409 frtot kaptak, a lugosiak ingyen dolgoztak; — 3) 9,597.600 drb tégláért 3316 frt 17 kr; — 4) mész 18 kemencéből 4486 köböl (Gureanu maga adott egy kemencével) értéke 1397 frt 12 kr, 5) Schreiber építésznek 6803 frt 14 kr (a lugosiak

*) Az emléktábla első szava „aedificata“ azt jelenti, hogy Rác e templomot felépítette, azonban szó hagyomány szerint ez a templomnak harmadik restaurációja volt.

ingyen adtak napszámosokat) — 6) a fa és az ácsmunkák 2387 frt 17 és fél krba került, — 7) Zugravul István 1300 frtot kapott a festésért; — 8) az asztalos és üveges munkák 2617 frt 48 és fél kr; — 9) a tornyok és fafödél 1900 frt 54 és fél kr; — 10) három harang 602 frt 48 kr, 400 frt 31 és 145 frt 24 kr; — 11) nagy üveg csillár 75 frt; — 12) nagy kereszt a templom előtt 26 frt; — 13) a két torony közötti kép festése 40 frt; — 14) beszertelési költségek 1766. aug. 28-án 365 frt 52 kr; 15) egyéb kiadásokkal együtt az összes építési költségek 22.828 frt 54 és fél krt tettek ki.

Gureanu nagy érdemeit úgy örökölték meg, hogy a főbejáratnál a jobboldali sarokban (a nők hajójában) az ő díszöltözetű alakját is a falra festették.¹⁾ Ugyan ő volt a templom első gondnoka is 1759—1771-ig és az ifjúság nevelésére s tanítására a templom mellett 1768-ban egy kis iskolát is építtetett, melybe 1012 frt értékben pénzt és anyagot is adott hozzá.

A templomot tehát 1766. aug. 28-án szentelték be és 1778. aug. 29-én egy Görögországból hozott 14 mázsás nagy harangot húztak a toronyba, melyben már óra is volt, ezt a lugosi oláh község csináltatta 1000 frton. június 29. óta járt, de csak az órákat ütötte. — A két tornyot 1800—1806-ban építették fel díszesen 40.000 frton, tetejük meg is volt aranyozva. — Ezen díszes templom az 1842. évi nagy tűzvész alkalmával (július 21.) szintén nagy kárt szenvedett; a harangok összeolvadtak és a tornyok is ledőltek. Idővel újra építették, de a réginek fényét nem érte el. (A templomnak 1842. előtti rajza még most is őriztetik a templom szentélyében).

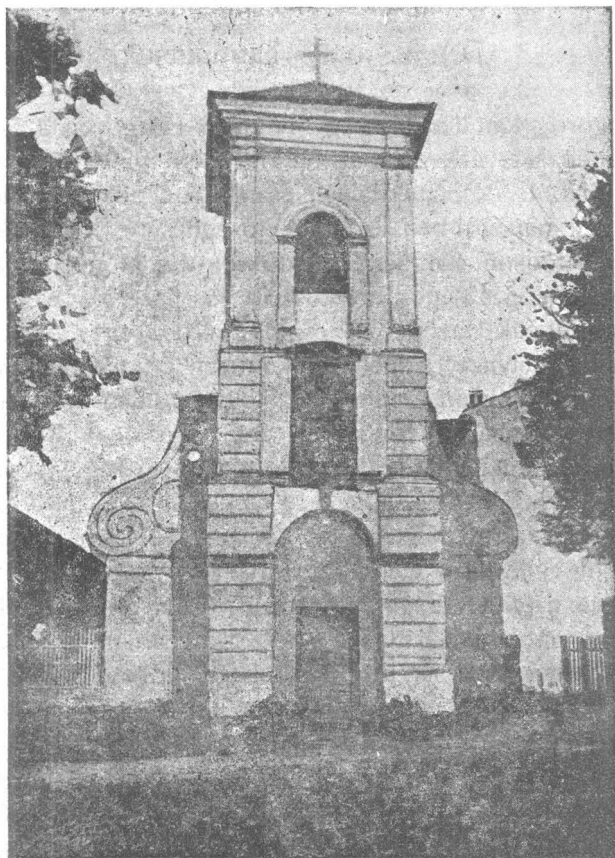
A templom gondnokai (epitrop) közt Gureanu után még említetik: Petrasku Sándor főkinéz 1772—1778.²⁾ utána Lima Tivadar, Vuja Tamás, Koszta György (1800—1806) Panajot József

¹⁾ A nép — amely mindenben rendkívüli és csodás magyarázatot keres — Gureanuról is regét alkotott magának. Azt mesélik ugyanis, hogy egy kis cselédje bárányainak legeltetése közben a földben turkálva, arany pénzt talált, melyet gazdájának mutatott. Gureanu ennek nyomán tovább kutatott és nagyobb kincsre akadt a földben. Hogy ez esetet eltitkolja, a cselédet megölte, de lelki furdalása nem hagyott neki nyugtot, míg nem elhatározta, hogy azon a helyen, hol a kincset találta, templomot fog építeni.

²⁾ Ez tehát, ha a fenti adat helyes, más lehet, mint az 1738-ban szereplő Petrascu főkinéz.

(1843—44), Udria Konstantin, akik mind érdemeket szereztek maguknak a templom szépítése körül.

Ezen nagy templom mellett a kis templomot is használták egy ideig, míg végre 1831-ben végkép bezárták. Gondozás hiánya és az idő viszontagsága folytán az épület nagyon megromlódott

és csak deszkával takarva állott még több évtizedig elfeledve, mint a régi idők szomorú emléke. Mintegy 12 év előtt a telek a szomszéd „Concordiá”-nak eladtván, a templom hajója teljesen lehordatott és most már csak a torony, amely alatt a templom bejárása volt, maradt épségben, amint az itt mellékelt képünk mutatja.

A lugosi gkeletiek egy próta vagy esperes alatt hat plébániára voltak felosztva, újabban pedig csak kettőre. 1900-ban 4761 gkel. lélek volt Lugoson.

A templom ünnepét, az úgynevezett „rugá“-t most is évenként ülik augusztus hóban táncmulatsággal a templom udvarában, amely azelőtt rendes temetőhelyül szolgált.

D.) A görög katolikusok.

A görög katolikusok vagy unitusok Lugoson a 19. század első felében szervezkedtek az unióra áttért óhitű görög-keleti vallású oláhokból. — Stanislavich csanádi püspök hivatalos felterjesztésében már 1741-ben az unió elősegítésére igen célszerűnek tartja, ha Lugoson gör.-kath. püspökség és monostor állíttatnék, mert e város egészséges helyen van, jó vízzel és elég lakossággal dicsekedhetik; azonkívül csinos város, egy vidék főhelye, közel van Erdélyhez, a melylyel könnyen érintkezhetni vallás dolgában, végre itt vannak minoriták, a kik szintén közreműködhetnek. (Tört. A latár. Temesvár I. köt. 652.) — De ez ügyben egyéb nem történt, ámbár M. Theréziának is egy kedvenc eszméje volt a vad természetű gkel. oláhságot az unió által szelidebb néppé alakítani. A Zágrányban és Temesvár-Gyárvárosban lakó görög-egyesültek eleintén a csanádi püspök alá tartoztak, 1776. óta a nagyváradai gör. kath. püspöknek rendeltettek alá.

Lugoson az unió csak az 1830-as években kezdődött, 1835. nov. 29. heten lettek unitusok 1836. jan. hóban Dobra Ábrahám temesvári g.-kath. főesperes működött itti és ígéretekkel, ajándékokkal január 25-én 58 oláhi családot nyert meg az uniónak Bercsán István nevű pappal együtt. — A vármegye is lehetőleg elősegíté az uniót. Jakabfy Miklós táblabíró házában tettek hitvallást az egyesülők Dobra kezébe. Természetes, hogy ez nagy elkeseredést és háborút szült az óhitűek táborában; nyilvános verekedések, kis vallásháborúk és becsmérlések nem voltak épen ritkák, sőt Bercsánt egy ízben a Temesbe is vetették, melyből azonban szerencsésen kimenekült. Athanaszievics István lugosi nem-egyesült esperes a templomban indulatosan kifakadván, az uniót elősegítőket farkasoknak nevezte; a ház, a melyben egybegyűlnek,

— úgymond — nem Isten háza, nem becsületes, hanem tolvajok barlangja; a kik az unióra áttérnek, redvesek s elátkozottak (perliti si blestemati), s több ilyfélét mondott. Jakabfy e miatt a vármegye előtt bepanaszolta jan. 28-án és a becsületsértő s a közbékét háborító ellen vizsgálatot kért.

Az unitusok lassankint szaporodtak és Bercsán, kit előbbi paptársai ígéretekkal akartak visszalépésre bírni, Lonovits püspök ígéretére, hogy még püspökségig viszi dolgát, ha 40 falut az uniónak megnyer, új ösztönt kapott az apostolkodásra. Márc. hóban már 70 család volt mellette. — Most kéri az oláh templom udvarában levő régi kis templomot, a mely 1831. óta zárva van és a nem-egyesültek temetőjéből is egy darabot. E miatt azonban igen szenvedélyes viták és jelenetek fejlődtek. A temesvári kincstár hajlandó volt kérelmököt meghallgatni, de ekkor a nem-egyesült papok a kis templomban néhány felíratos képet a falról levakartak és egy felíratos követ is az oltár alól kiásva, megsemmisítettek; (temesv. püsp. levélt.) mert ezek talán ellenök tanúsíthatnak volna. — Február 19-én kéri a királyt, hogy az egyesülteknek külön temetőt jelöltessen ki, mert az övék maguknak sem elegendő, a templom udvarán pedig, a hol több családnak van kriptája, a kolera óta nem szabad temetni. — Erre a helytartótanács márc. 1-én a vármegyét felszólítja, hogy szép szerivel igyekezzék a nem egyesülteket rábírni és ha nem sikerülne, vagy az 1788-ban kimondott vallásegyenlőségi elv szerint a róm. kath. temetőben kapjanak helyet, vagy a kamara útján adasson nekik külön helyet e célra. — Márc. 11-én egy unitus meghalt, a nem-egyesült protopópa felizgatja híveit és nem harangoztat, „inkább zsidónak (úgymond) mint ily hitelhagyottnak.“ Azért a minoriták harangoztattak reá és a holttest vármegyei karhatalommal vitetett a nem-egyesültek temetőjébe.

Bercsán István, aki Bögsánban is sikerrel térített (L. Adattár II. köt. 72.) itthon, a vármegyeház mögötti utcában levő saját házában, a mostani postaépület mellett tartá az isteni tiszteletet közel 19 évig, míg az új templom a piac terén elkészült.

Gkath. elemi iskola 1838-ban állíttatott fel. — 1842. évi nagy tűzvész után a kincstár 6000 frton egy telket vett a vármegyeház baloldalán, amelyre szép paplakot és iskolát is építtetett. Itt halt

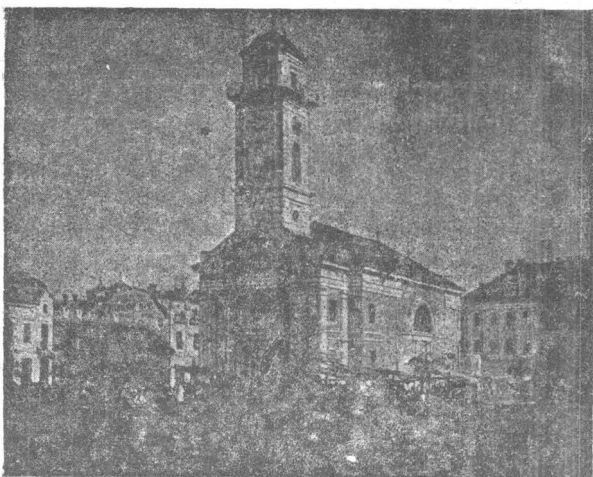
meg 1870. körül Bercsán, mint a gkat. egyház első plébánosa, a pápa által is térítései miatt elismerő okirattal kitüntetve.

Az 1840-es évek elején tervezték a városháza előtti piac-téren az új gkat. templom építését. De a dolog sok nehézségbe ütközött, mígnem József nádor azokat elhárítván, az építés 1845-ben csakugyan megindult. A gkel. papok annyira fanatizálták híveiket, hogy e templom építését kezdetben katonasággal kellett azoknak rombolása ellen megvédeni.

A szabadságharc idejében az építés szünetelvén, csak 1852-ben jutott annyira, hogy szükség esetén használni is lehetett. —

1855. április 1-én volt a harangszentelés, mely alkalomra Csajághy Sándor püspök Temesvárról jött át. — A sekrestye és a templom belseje 1860-ban fejeztetett be püspöki katedralis templomhoz illő csinnal.

Egy 1850. de-

GÖRÖG KAT. TEMPLOM.

cember hó 12-ről kelt császári rendelet Lugoson a gkath. püspökségnek vetette meg alapját, melynek hat kanonokból álló káptalant is adni határozott. Ez új püspökségnek költségeit (a püspök rendes évi fizetése 24.000 korona volt) s a kanonok díjazását a kir. kincstár magára vállalta. Miután a pápa 1853. november havi bullájában a püspökség felállítását megerősítette, a császár 1854-ben Dobra Sándort, nagyváradi énekes kanonokot nevezte ki lugosi püspöknek, s ezt a pápa 1854. novemberi bullájában prekonizálta. Ez új püspökség részére a nagyváradi gkath. püspöki megyéből 22 parochiát 12306 lélekkel és a fogarasi gkath.

püspöki megyéből 91 parochiát vettek át 38.982 lélekkel, összesen 113 parochiát 51.788 lélekkel. — Sok rendbeli akadály elhárítása után végre 1856. szeptember 20-án tartatott a püspök beigtatása az előtt Fogarason, most Balázsfalván székelő gkat. érsek által, akinek a lugosi püspök suffraganeusa. A nagy díszebéd, mely az egyházi ünnepélyt követte, a vármegyeház nagytermében tartatott meg, míg lent az udvarban a szokásos ökörsütésre és borosztásra a nép is nagy számmal jelent meg, hogy szintén résztvegyen a nagy nap ünnepén. — Az 1857. január 15-iki császári dekrétum öt kanonokot nevezett ki, a nagyprépostot és a hatodik kanonokot pedig a pápa u. a. év május hó 11-én nevezte ki.

A magyar országgyűlés ezen püspökséget az 1868. évi 39. törvénycikkben elismeri és szentesíti.

Dobra halála után 1870-ben, ennek titkára Olteanu János lett a második püspök. Ez 1871. január 2-án délután tartotta bevonulását a városba és április 22-én installálták. Dobra még bérházban lakott, de Olteanu már a magyar kormány által vásárolt szép palotába tette át lakását. Azonban a nagyváradí gkath. püspöki székre helyeztetvén át, már 1874. januárban távozik el Lugosról. Utóda Mihályi Viktor lett, aki 1875. március havában jött Lugosra. Balázsfalvi érseknek kineveztetvén 1895. májusban eltávozott. Két évi üresedés után 1897. május hó 16-án Radu Demeter foglalta el a püspöki széket és távozása után 1903. szeptember hó 27-én a jelenlegi püspök Hosszú Vazul lett utóda.

Az 1900. évi népszámlálás szerint 1054 gkath. lélek volt Lugoson.

E.) A protenstánsok.

A lugosi mindkét felekezetű protenstáns egyház 1848. január hó 1-én alakult meg, még pedig oly formán, hogy az ág. hitvalású ev. egyház, mely eddig a közeli Ebendorf nevű községben (mai neve „Csukás“) 1836. óta állott fenn, Lugoson anyae gyházzá vált.

Ezen ág. hitv. ev. egyház kebelébe léptek a kevés számú

ev. ref. hittestvérek is, de minden kikötött jogok és kötelezettségek nélkül. S így megalakult az „egyesült jellegű“ evangélikus anyaegyház község, mely a bánsági ág. hitvallású evangélikus esperesség fenhatósága alatt áll.

Az isteni tisztelet magánházban tartatott, névszerint: a facseti-úton levő sörház nagytermében vagy az iskola helyiségében. Így az 50-es évek elején szintén magánházakban tartott felekezeti német elemi iskolát is nyitott, melynek első tanítója a Németországból bevándorlott Béhr volt, aki ügyes és buzgó működése által jó emléket hagyott maga után. — Méltó társa volt az ifjú Schneeberger Gusztáv lelkész, aki azonban rövid ideig volt Lugoson.

Már 1850. december hóban kéri az ev. hitközség a kamarát, mint földes urat, hogy a hitközség részére pap- és tanító fizetésre segélyt utalványozzon ki; a következő évben pedig már az építendő templom tervrajzát is beterjesztik. Kérésük azonban nem hallgattatott meg és csak két évtized múlva teljesedett be a hitközség óhaja, amikor is önerejéből s kölcsönök által a Vásárutcában állandó templom és iskola épülethez jutott.

Az ev. ref. hívek száma idővel megszorodván, az ág. hitvallású ev. egyházból kiváltak és 1903. november hóban önálló ev. ref. anyaegyházzá szervezkedtek külön lelkészszel s 1906-ban a Bonnaz és a Templom-utca sarkán szép emeletes bérházat és a Temes parton csinos templomot is építettek.

Az 1900. évi népszámlálás 437 ág. hitv. ev. és 789 ev. ref. lelket talált.

F.) A zsidók.

A zsidó hitközség alakulása Lugoson 1733-ban történt, a midőn a zsidó-bíró Deutsch Izsák az akkor mintegy 46 lelket számláló zsidó lakosságnak Deutsch Áron házában kis imaházat rendezett be. A zsidók szaporodtával e kis helyiség be nem fogadhatta már őket, azért 1791-ben a jelenlegi zsinagóga telkét vásárolták meg és 1793-ban az udvarban (utcára meg volt tiltva) építettek kis templomot. Az 1842. évi nagy tűz ezt is az egész környékkel együtt elpusztította, nagy nehezen menthették meg a thora-teker-

cseket és a hitközség íratait. Nemsokára új zsinagógáról gondoskodtak és már 1843. májusban Gyürki Pál főispán jelenlétében Wolf-Steinschneider rabbi beszéde után nagy ünnepélyesen tették le alapkövét az új s most is fennálló zsinagógának, a mely a vármegye különös pártolása folytán a kamarai hatósággal szemben már az utca-vonalban épült. Mostani díszes utcai homlokzatát azonban csak 1867-ben kapta az 1860. év elején a zsidók javára kimondott birtokszerzési jog után, a melyért itt március 3-án hálaadó isteni tiszteletet tartottak. Az 1900. évi népszámlálás szerint az itt lakó zsidó lakosság lélek száma 1622.

VI.

Tanügy.*)

1) Elemi iskolák.

Lugoson az iskolák mind felekezetiék. A város csak két óvodát, egy iparos-tanonc s egy polg. fiú iskolát tart fenn. A többi iskolákat csak segélyezi, amire évenként 17.000 koronát ad.

Legnevezetesebb a német-lugosi rkath. iskola története, amely 1878-ban államivá lett.

A német-lugosi telep 1718-ban szerveztetett és ekkor jöttek ide lelkeszkedő minoriták is, akiknek kérelmére 1733. június 5-én Mercy bánsági kormányzó templom helyet is engedélyezett, de azon kikötéssel, hogy iskola hiányában az ifjúságot a szent és szükséges profán vagy világi tudományokban is oktassák.

Lugoson tehát, névszerint Német-Lugoson addig iskola nem létezett; ámbár nem lehetetlen, hogy a minoriták mindjárt elején figyelmüket az ifjúság tanítására is fordították és szabad óráikban legalább néhány gyermeket, ha nem is rendszeresen, a legszükségesebb elemi ismeretekre és a misénél való szolgálatokra oktattak. — De vajjon most Mercy meghagyása folytán, ha még eddig nem tették volna, tartottak-e rendes iskolát vagy nem? erre nézve adataink nincsenek. Különben is nemsokára rendes világi tanítóval találkozunk Lugoson és a minoriták bizonyára csak a hitoktatást és a felügyeletet gyakorolták. A helybeli rkath. iskolának mindenkor a minorita kvardián volt igazgatója, míg azt az állam át nem vette.

A minorita klostrom legrégibb mátrikulás könyvében van a csanádi püspöknek egy Temesvárt 1736. április 4-én kelt levele, amelyben Windisch Ferdinánd lugosi tanítónak nőülésre ad engedélyt.

Nem bizonyos, vajjon mikor jött Windisch Lugosra, de

*) Hogy a régi Lugoson is volt iskola, mutatja a 16. lapon közölt 1628. évi adat.

1734-ben is volt már itt iskola. Falkenstein püspök ugyanis 1734. júl. végén itt bérnált, buzdítja a népet, hogy gyermekeiket szorgalmasan küldjék iskolába.

Ezután ismét néhány tanító nevét találjuk feljegyezve. Így 1752. januárban meghalt itt Weisz Domokos tanító 35 éves korában. — Erre Dornheüter Mihály tanító említették (és neje Éva), kinek 1754. aug. 9. kereszteltetett egy leánya; a keresztanya Hübner Dávid bánya-tanácsos volt. — Ezután Scherrübel Simon volt itt tanító, a ki szintén leánykája keresztelésekor 1757. nov. 8. említették és ezenkívül még gyakran mint keresztanya szerepel 1767. nov. hóig. — Ezen neveken kívül más adatokra nem akadtunk.

Egy már 1763-ban a határőrvidékre kiadott rendelet, hogy minden faluban vagy legalább minden századnál egy német tanító legyen. — 1766. jun. 22. a polgári területre is kiterjesztetett és eszerint elrendeltetett, hogy minden helységben templom és tanító legyen. Lugoson akkor már mindkettő meg volt. A tanítót a község szokta plébánosának beleegyezésével templomszolgának és iskolamesternek fogadni; a lugosi tanító hivatalos jelentés szerint 1765-ben két hold földet kapott a földes uraságtól (kir. kamarától), ezenkívül egy 1779. évi paroch. jelentés szerint még 160 rh. frtot és ingyen lakást a községtől és egyházi functióknál a stólaban is részesül.

1778. ápr. 24. báró Reppach kerületi kapitány meglátogatta az iskolát (minor. diarium).

Ugylátszik 1779-ben jött ide új tanító, Seehors Ferenc; mert 1791-ben már 12 évi helybeli tanítónak mondja magát. — Hetzel („Gesch. d. temesvarer Volkschulwesens“ 178. lapján) szerint 1780. év nyarán a szakálházi születésű Hillebrand Antal jött volna ide; de ha az áll is, utóbbi nem kapott külön osztályt, hanem bizonyára csak segédje volt Seehorsnak s így csak altanító lehetett. Különben ittletéről egyéb adataink épen nincsenek; az 1791. évi Seehors-féle pörös iratokból (a püsp. levéltárban Temesvárt) sem következtethetni arra, mintha ketten voltak volna.

Seehors, a ki magát: „Lehrer oder Schulmeister, als Organist, Glöckler, Kirch-Farr und Sakristei Diener“ címen vezeti be, a ki tehát kántor, tanító, harangozó, templomi s plébániai szolga volt egy személyben. 1790. márc. 1. összetűzött Bezdeczky Nazarius

akkori kvardiánnal, mert az a tanítónak járó stólát tőle elvonva, a klastrom vagy a fráter részére tartotta vissza; talán mert a fráter is segédkezett a sekrestyében, a kinek különben hivatali köre csak a konyhára és házi gazdaságra szorítkozott.

A tanító fizetése volt 160 rh. frt a községtől, de deputátum nélkül; azért télen s nyáron kellett iskolát tartania (a falusiak csak télen). Mint kántor, megillette őt a stóla minden temetés, esküvő és kereszteleés után, s ezt vonták meg tőle. Folyamodott a minor. rend főnökéhez, de hasztalan. Majdnem egy évig türt és várt, végre is maga vett magának elégtételt; vasárnapokon már nem orgonált, sőt 1791. évi Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén sem teljesíté kántori tiszttét az orgonánál és a körmenet alkalmával, be sem várván a vármegyházára került ügyének eldöntését, ez által nagy megbotrátkozást idézett elő, kénytelenségében febr. 17. a temesvári püspöki konzisztoriumhoz viszi ügyét. De mielőtt ez még intézkedett volna, már márc. 17. a szolgabíró és a kvardián rábírták egy elismervény aláírására, amely 17 pontban legaprólékosabban felsorolja sekrestyéi teendőit, melyeket magának, a fráter segítségével nélkül kell végeznie, ha a stólát megakarta érdemelni. S így helyre állott ismét közöttük a béke.

Egy 1770. évi szept. 27. királyi rendelet parancsolja, hogy a mely községben görög nem-egy. nép lakik, azok gyermekeik is a róm. kath. iskolába vétessenek fel. — Lugosra ez alig lehetett érvényes, mert itt akkor még két önálló község volt, a mely csak a Temesen vert híd által volt összekötve és mert már 1768-ban építette Gureanu a görög kel. templom udvarában a román elemi iskolát. Csak 1793. évben kezdődött itt az egyesülés és mindjárt a következő első vizsgálat alkalmával látjuk, hogy a kath. német iskolába Német- és Román-Lugosról német és román fiúk és lányok vegyesen jártak. A minor. diariuma t. i. egy ritka iskolai ünnepélyről tesz említést: 1794. szept. 6. volt a nyilvános vizsgálat és szept. 8. a déleesti isteni tisztelet (vecsernye) után a minoriták templomában kis asztalt helyeztek el azon ajándéktárgyakkal, melyekkel a tanulók javát megjutalmazni készültek a két Lugos értelmesebb lakosai, a gyermekek szülei jelenlétében. A kvardián bevezető szavai után az első jutalmat Grübel Alojsia kapta, mint legszorgalmasabb, a másodikat Demitre Dénes, egy román csiz-

madiának a fia, szorgalmas és példás magaviseleteért, a harmadikat a tanító leánya Seehors Regina; ezután a többiek is megajándékoztattak.

1794-ben őszkor kezdett itt a guttenbrunni születésű 19 éves Reimholz Ádám, de valószínűen csak mint altanító működni, a ki egész haláláig maradt itt. — Legalább 1805-ben (az april havi visit. canon. szerint) két tanító van itt; az első 200 rh. frtot, 12 öl fát és 1 lánc szénát kap; a második pedig 150 frtot és 6 öl fát.

1806-ban készült a város költségén a rkath. templommal szemben álló iskola épület, mely két osztályra és egy tanító lakására volt berendezve.

1809. év őszkor a verseci születésű Löffler Konrád jött Lugosra hihetőleg mint Reinholz altanítója és 1817-ben valószínűleg Löffler helyébe jött e csehországi Bergmann Antal, a ki az 1848. évben városi senátor lett. — 1817. óta tehát Reinholz és Bergmann tanít két osztályban, s pedig az 1836. évi jun. hóban tartott visit. canon. szerint ekkor, t. i. 1836-ban Bergmann első osztályába (4—5 éves gyermekek is) 79 fiú és 70 leány járt; Reinholz második osztályába pedig 86 fiú és 43 leány, tehát összesen 278. Iskolai napokon mindig 10 órakor mentek misére, csütörtökön volt a heti szünet és a tanév nov. 1-jével vette kezdetét. — A kántortanító fizetésül 300 váltó frtot kapott a várostól, 2 hold földet, 30 pozs. mérő kétszeres búzát, 12 öl fát és ingyen lakást. Azonkívül az orgonálásért külön 30 pfrtot, azonkívül temetés és requiem után pedig stolát. Az altanító fizetése volt 250 váltó frt, 20 pozsonyi mérő búza, 6 öl fa, amiből az iskolát is el kellett látnia és lakás fejében külön 100 váltó frtot kapott.

Most készült el a gymnasium épülete is és 1837. oct. 9. volt ünnepélyes átadása a minor. atyák kezébe.

Az 1837—8. tanévben az elemi iskola igazgatója a helybeli quardián Lachner Ágost volt, hitoktató pater Kosztká Liborius. Bergmannhoz az I. osztályba 109 gyermek járt (6 rossz eredménnyel); Reinholzhoz a II. osztályba 53 gyermek járt (11 rossz.) Hetenkint volt 25 tanóra, tannyelv a német.

1844. jan. 6. temették Reinholzot, a ki épen 50 évig itt működött, az egész várost mondhatta tanítványának; s azért számosan siettek is kedvelt tanítójoknak az utolsó tisztességet megadni.

1848-ban jött Lugosra Wusching Konrád, aki Bednár Jánossal együtt tanította a két osztályba összeszorult fiúkat és leányokat 1852—3-ik tanévig, amidőn a leányok számára külön osztály nyitott a régi gimnázium épületben.

1853. március hó 16-án nyílt meg a III-ik elemi fiúosztály Müller Ferenc tanítóval. Így maradtak a fiúk osztályai 1857-ig, amidőn is október hóban a IV-ik osztály is megnyílt.

Ezután a tanítók gyakrabban változtak. A régiekből csak Wusching Konrád maradt még 1891-ig és végezte ifjú erővel, a tanítás iránt lankadatlan hévvel nehéz teendőit az iskolában, a templomban és egyéb kántori tisztségében és emellett lelke s első oszlopa volt a virágzó s az általa szervezett ének- és zeneegyesületnek is. Meghalt 1900. aug. 26.

A tanítók fizetése 250—300 váltó frt (á—80 fillér) között volt 1850-ig, ekkor egyszerűen 200 pfrtot (á 2 korona) kaptak, mely 1853-ban 250-re, később 300-ra emeltetett. Az 1860-as években 500 frtjok volt már — de csak papíron; a valóságban nagyon keserves viszonyok között éltek, amennyiben hónapokon át nem kaptak fizetést; s ekkor is csak úgy kaptak valamit, ha maradt. Mert a város számos kiadásai, hivatalnokai s pásztorai után jött csak a sor az ifjúság nevelőire, amint siralmasan panaszták.

Így maradt e szomorú állapot az 1870-es években is. 1875. február 21-én tartott gyűlésen a rkath. képviselő a tanítók fizetését évi 600 frtra emelte, azonkívül lakbérre 200 frtot, fűtésre 100 frtot adott és 50 frtot ötödévi pótlékul. Ez alkalommal elhatározott, hogy a felekezeti iskolai és a hitközségi adó beszedése a városi adóhivatalra bízatik. Ezen ügynek azonban sok ellenkezés miatt nem volt fogantatja és a zavarok nem szűntek meg.

Ez végre arra indította a rkath. hitközséget, hogy az államnak adja át e 4 osztályú iskolát. A vallás és közoktatási miniszter 1878. augusztus 16-án kelt rendeletével az iskolát, a hitközség bizonyos évi anyagi hozzájárulása mellett (az rk. lakosság áll. adójának 5⁰/₁₀-a) állami kezelésbe tényleg át is vette és közvetlen felügyeletét egy, a helybeli hitközségből alakított gondnokságra bízta.

A tanítás nyelve eddig német volt, de az államosítás után is csak fokozatosan nyert tért a magyar nyelv, mert az állam által

átvett régi tanítók a magyar nyelvben nem voltak eléggé jártasok. De miután 1891—2. tanévben nyugalomba tétettek, a helyüket elfoglaló új tanítók teljesen magyar nyelven vezették az oktatást, csak a rkath. hitoktatásnál használtatott még 1906. év végéig a német nyelv is.

1906. szeptember 1-én az iskola 6 osztályú lett, s ekkor foglalta el a hatodik tanító is állását. — Az osztályok szaporodásával már az 1850-es évek óta 1—2 osztály mindig bérelt helyiségekben volt elhelyezve, ami az egyöntetű oktatásra és az összetartás szellemére hátrányos volt. A bajon segítendő, az állam 1895—6. évben 61.232 frt költséggel a régi iskola telkén új és célszerű iskola épületet emeltetett, melyben a 6 tantermen kívül egy igazgatói iroda, 3 szoba- és mellékhelyiségekből álló igazgató-tanítói és 1 szoba- s egy konyhából álló iskola szolgai lakásra is volt számítva. — A tanulók számának szaporodásával 1898—9. tanévben az I. és a II., majd 1900—1. tanévben a III. és a IV. osztályt is párhuzamossá kellett tenni, s ezek ismét idegen helyiségekbe szorultak, mígnem a tervezett lakások megszorításával 1905. szeptember hó 1-től kezdve, minden osztály az iskola épületbe helyeztetett el. Ez szerint most az első négy osztály párhuzamos, az V. és a VI. osztály pedig egy teremben, egy tanító alatt áll. — Tehát összesen 9 tanító van, akik között 2 nő; Zöld József 1896. szeptember óta vezeti hazafias és lelkiismeretes ügybuzgalommal az intézet ügyeit mint igazgató-tanító, ő a tanító testület elnöke és a gondnokság jegyzője.

Ezen állami elemi iskolát — mint régebben is — de most fokozottabb mértékben, más vallású tanulók is látogatják. Így az 1905—6-ik tanév végén a tanulók száma összesen 515 volt, s ezekből vallás szerint: rkath. 364, gkath. 15, gkel. 76, ág. ev. 12, ev. ref. 36, zsidó 11; anyanyelv szerint pedig 180 magyar, 241 német, 32 román, 12 különböző nyelvű fiú.

* * *

A leányok előbb a fiúkkal együtt jártak iskolába. 18523-ban különítették el és akkor Navratil Vilma tanítónő vezetésével nyílt meg az első leányiskola. Ez 1856-ban egy újabb osztállyal szaporítottatott, melynek vezetését Kutányi Alojzia vette át. Ezen két osztály maradt az 1870-es évekig, amidőn részint a fel-

szaporodott tanköteles leánygyermek száma, részint az e téren is beállott tanügyi haladás, egy rendezett elemi leányiskola felállítását szükségessé tették. Csakhogy a városnak pénzügyi szegénysége még csak reményleni sem engedte ennek lehetőségét. Ekkor azonban egyszerre szerencsés fordulatot vett a dolog. A nagy jótékonyágáról országszerte tisztelt csanádegyházmegyei püspök Bonnáz Sándor egy 1874-ben a várossal kötött szerződésből kifolyólag 1876-ban megvetette egy apáca zárdájának és iskolájának alapját és azt bőkezűen fel is szerelte. Az apácák óvodán kívül, hat osztályú elemi iskolát tartanak fenn és 4 polgári leányiskolát is, amelybe a leányok vallásfelekezeti különbség nélkül vétetnek fel. 1907. nyarán új építések által az intézet jelentékenyen bővítettet.

1906-ban egy benlakással összekötött magán-leányiskola is nyílt meg a volt Liszka-féle házban.

Említésre méltó, hogy a régiebb években Lugoson is divatban voltak az u. n. „Lehr“-ek. Szegény asszonyok t. i. maguk lakásán kis havifizetés mellett fiú és leánygyermekeket fogadtak be, a kik közül a kisebbek óvoda-szerű kezelésben részesültek, a nagyobbak kis olvasást, s a lányok amellet harisnyát kötni is tanultak. Ilyen volt a Rabszki-kötélgyártó nejének a Lehr-je az 1840 és 1850-es években.

A gkeletiek iskoláját 1768-ban Gureanu egyházi felügyelő építtette a templom udvarában. Most 6 fiú- és 6 leány- valamint 2 polgári leány-osztalya van 4 férfi és 3 nő tanítóval.

A gkath. hitközség iskolája 1838-ban nyílt meg, s az 1840-es években a gkath. parochiával egy telken emelt iskola épületbe helyeztetett át és jelenleg külön fiú- és leány-iskolából áll 1 férfi és 1 nő tanítónő vezetése alatt.

Az ág. ev. hitközség már az 1850-es években tartott fent bérelt helyiségekben vegyes iskolát, az első tanító a Németszágból bevándorolt Beer volt. Az ev. hitközség végre önálló, modern iskola épületet emeltetett, amelyet 1906. október 14-én avattak fel és adtak át ünnepélyesen rendeltetésének. Ez osztatlan 1—6 osztályú elemi iskola fiúk s lányok részére egy tanító vezetése alatt. A reformatusok saját felekezeti iskolát nem tartanak fenn.

A zsidó felekezet iskolája, hihetőleg a hitközségnek 1733-

ban történt szervezését követő években keletkezett. Jelenleg 4 fiú- és 6 leány osztályból áll 2 férfi és 3 nő tanító vezetése alatt.

Az iparos és kereskedő tanoncok részére a város tart fen iskolát. 1906. őszén nyílt meg egy polgári fiú iskola 1. osztálya, melyet szintén a város tart fenn az állam segélyével.

Kisdedovoda a városban négy van. Ebből kettő magánjellegű, 2 pedig városi intézmény, melyekből az egyik 1892, a másik 1895-ben létesült.

2.) A főgimnázium. *)

Városunk és vidékünk a nevelés és tanítás tekintetében igen sokat köszönhet a minorita rend egyes derék tagja önzéstelen fáradozásának s munkaszeretetének. Ezek t. i. megszokván a munkát, elkészí s plébániai teendőik végeztével még az ifjúság nevelése által, sőt egyesek még anyagi gyámolítással is iparkodtak a tudománynak minél több hívet szerezni és a városbeliek javát tőlük telhető módon előmozdítani.

Az oktatás eleinte természetesen csak az elemi tantárgyakra szorítkozott. A magasabb iskolák szükségét e helyen először Stanislavich csanádi püspök pendíté meg, aki az 1741-ben egyházmegyéje állapotáról a kormányhoz beadott tudósításában felemlíti, hogy Lugos nagyon alkalmas volna a syntaxisig terjedő iskola (azaz 4 osztályú algimn.) felállítására. S ez annál szükségesebbnek látszik, ha ide (amint talán akkor szándékoztak) görög katolikus püspökség és zárda tétetnék. Itt (járhatna iskolába a helybeli, karánsebesi, cellai, szlatinai, facseti és mehádiai parochiák ifjúsága; az egyesült, sőt a nem egyesült oláhok fiai is. Különben is vannak Lugoson minoriták, akik közül hármat, remunerációjukat talán 300 frtra kiegészítvén, e tanítással meg lehetne bízni. (Tört. Adattár I. 655.)

De ezen terv nem valósult meg és Lugos még nem kapott gimnáziumot. Csak félszázaddal későbbben találkozunk egy tényleges kísérlettel a gimnáziumi tantárgyak előadása körül, amely

*) Kutforrások: a lugosi minoriták Diáriuma; a csanádegyházmegyei püspöki levéltár Temesvárt; Mészáros Ferenc: a magyarországi kath. gimn. történet. Budán, 1865.; Rettegi Károly: A lugosi állami főgimn. tört. 1895.

— bár tisztán magán vállalatnak veendő — idővel a rendes és nyilvános gimnáziumi oktatást eredményezte.

Egy minorita atyáé az első kezdeményezés dicsősége.

Ugyanis pater Eustachius Wagner 1801. szeptember 11-én egy tanítványnyal, Doszler Józseffel, a helybeli postamester fiával, a minoriták ebédlőjében a vendégek előtt szép vizsgálatot tartott a latin és a görög nyelv elemeiből, a hittan, történelem és arithmetikából. — Hogy ezt a következő években is folytatta, adatokkal egyenesen nem bizonyíthatom ugyan, de valószínű. Így 1804. szeptember 25-én pater Delpinyi Jeromos már öt fiúval tétetett vizsgálatot a latin grammatica és syntaxisból és 10 aesopusi meséből, amit az elmúlt 10 hónap alatt tanultak volt meg. A vizsgálat szép eredménye több jelenlevő előkelő urat annyira lelkesített, hogy azon kéréssel járultak a páterhez, fogadná be az ő fiaikat is gimnáziumi kurzusra, amire az természetesen nagy örömmel vállalkozott. Ama öt fiú a következő 1805. szept. 5-ig folytatólag egészen a poesisig volt előkészülve. Egy héttel később 1805. szeptember 12-én újra hét fiú vizsgáltatott meg a gimnázium 1. és 2. osztályú tantárgyaiból. Ezek névszerint voltak: Trautenberg János, Tamássy János, Fischer József, Veinmahr Ferenc, Beck József, Vuja György és Marianovics Konstantin, akik a következő 1806-ik évben a 3. osztályból is vizsgáltattak. Idővel az osztályok száma is négyre emelkedett és a résztvevők buzgósa is folyton nőtt.

1814-ben a nagyérdemű pater Wéber Richard, aki ez év október 20-án jött Lugosra, vette át az ügyet; és ha, amint látszik, nem is egészen maga kezelte, mégis csak csekélyebb segítségben részesült egyik másik társától és főintézője volt az egész dicséretre méltó vállalatnak, amelyre sikerült neki a vármegye figyelmét is felkölteni és ennek részéről igazán megérdemelt elismerésben részesülni. Kitűnik ez a minoriták diariumának 1822. évi március 18-ra írt feljegyzéséből: „Ma pater Weber Rik. a vármegye gyűléséből kelt elismerő levelet kap, mert 1814. óta folytatt négy gimnáziumi osztályt tanított, felvevén a gyermekeket valláskülönbség nélkül és ellátván őket még, ha kellett a szükséges könyvekkel, sőt ruhaneművel is.” — Ha ezen elismerés e derék férfiú buzgóságát, feláldozását és kitartását egyáltalában

még fokozhatta, ő minden lehetőt megtett és a város lakosságánál nem is tévesztette el hatását. — Mindjárt ezen 1822. évben 60-nál több tanulója volt, s 1823-ban aug. 26-án már 75 fiu tett nála vizsgálatot.

A jég már meg volt törve, az ut biztosan ki volt jelölve.

Az elkezdett szellemben és irányban tovább folytak ezen előadások a minoriták társházának ebédlőjében. De szaporodván a tanulók száma, azok tömeges összejöveteléből némi alkalmatlanságok származtak és bizonyosan kisebb nagyobb rongálások és károsítások az épületen és a butorokban sem maradtak el az újú pajkosság kíséretéből. Azért a minoriták az 1835. év október 1-én tartott házi gyűlésükben elhatározták, hogy ezen alkalmatlanságok és kármegtérítés fejében a tanulók évenként 200 váltó frtot (80 p. frt o. é.) adjanak a ház pénztárába; és pedig a ki teheti, havonként 1—1 frtot. Ha így az összeg nem telnék ki, a hiányt a tanárok fizessék. Ebből világos, hogy a páterek nem egészen ingyen foglalkoztak a tanítással; díjazásuk mindazonáltal aligha rendes volt, még kevésbé fényesnek mondható. Az egy helyiség és tanítók kevés száma miatt (1836-ban mind a négy osztályban összesen csak két hitszónok tanított, t. i. Horváth Kálmán és Balgha Adolf, a ki 1859-ben lugosi quardián lett;) ezen előadások természetesen csak fölváltva történhettek, s a hitszónokok egyéb foglalkozásait is tekintve, alig mindig szigorú rendben és terv szerint.

De a tanév végén felmutatott szép eredmény, mely mégis az ügynek lelkiismeretes kezeléséről tesz tanúságot, kivívta ezen egyszerű magánoktatásnak elismerését felsőbb helyen is. A tanítás e privát jellegénél fogva, t. i. a minoriták az otthon csak próbaképpen tartott vizsgálatokról érvényes bizonyítványokat nem állíthattak ki, hanem csak azután vitték tanítványaikat Temesvárra, Szegedre vagy Aradra, a hol ezek rendes vizsgálat után nyertek jogérvényes bizonyítványokat. De végre (mint az Acta visit. canon. 1836-ról mondják) 1828. dec. 16-án 32348. sz. a. kelt m. kir. helytartótanácsi rendelet szerint nyilvánossági jogot nyertek, melynek értelmében hiteles és érvényes információt adhattak.

E közben a vármegyének figyelme is felkeltetvén ezen ügy iránt, már 1818-ban belátta egy rendes és nyilvános gimnásium

szükségét e vármegyében; s e figyelmennek kifolyása volt az 1822. évi előbb említett elismerő és buzdító átirat is Weber Richardhoz. De mégis csak 1823. dec. 10. történt az első határozott lépés egy gimnasium felállítására. Ezen a napon t. i. Petrovics Balázs, Krassó vármegye első alispánja, a vármegyei közgyűlésen jelenté, hogy Weber Richard, ki már öt év óta (öt év óta, de ez az előbbi határozott adatok mellett hibás állítás, 8 vagy 9 év értendő) részesíti a gyermekeket Lugoson gimnasiumi oktatásban, ezt 'egészségi szempontból többé nem teheti. Azért indítványozza, hogy Lugoson, a vármegye székhelyén, grammaticalis iskolák állíttassanak fel annál is inkább, mert sem a vármegyében, sem a szomszéd határörvidéken nem volt ilyen iskola. Erre a papságot, megyebeli földbirtokosokat s más hazafiakat adakozásra kellene felszólítani; míg pedig a szükséges alaptőke begyűlne; addig a felkelő sereg után maradt 10 ezer frtnyi tőkének kamatai fordíttassanak 8 évig a tanárok fizetésére. Tanárokat a már amúgy is e tekintetben szép érdemeket szerzett minoritáktól kérjenek, kiknek főnöke már késznek nyilatkozott csekély fizetés mellett ezen célra egyéneket küldeni. Iskolára alkalmas házat pedig szintén olcsó áron lehetne bérelni.

Krassómegye közönsége ezen indítványt nagy örömmel fogadta; de megvalósítása nem történhetett meg oly gyorsan, mint óhajtották.

A közgyűlésen jelen voltak azonnal 3600 p. frtot írtak alá: maga Petrovics 500 frtot ajánlott fel e célra, báró Bernáthfi pedig ezret. A többi adakozó nevei és adakozásai ez alkalommal a következők: Lovrencsics 200 frt, Athanaszievics protópópa, Suplaiszky János, Melczer Lukács, Jakabfy Miklós, Petkó János, Frummer József, Jakabfy Kristóf, Frummer Zsigmond, Athanaszievics János, Fischer József, Fogarassy, mindegyik 100 frtot, Motus 30 frt, Pausz István 100 frtot és 50 öl fát, Sz. Jagodics pedig 100 frtnak törvényes hatos kamatait. Tarjányi, Vidovics, Papházi György, Podhraczký, Zakariás, Marsovszky István 20—20 frtot, Stojanovics 40 frtot, Marsovszky László és Tóth Mihály 50—50 frtot, Frummer Antal 55 frtot, Mihucz János, Urik András 30—30 frtot, Jancsó Szőlősy, Athanaszievics Konstantin, Junkovics, Balogh, Roseregger 10—10 frtot, Molnár 14 frtot, Papházy János 13 frtot.

Határozatba ment, hogy a csanádi r. kath., a temesvári és verseci g. k. püspököket és a vármegyebelieket is felszólítják adakozásra; az insurgensek 10 ezer pfrrnyi tőkéjének kamatait a tanárok fizetésére fordítják. És az ügyet a magy. kir. helytartótanácsnak megerősítés végett felterjesztették.

Ezután bizottság alakított és az adakozások megindulván, néhány év alatt oly szép eredményre jutottak, hogy ezen iskolai bizottság a tanárok ügyében komolyan értekezhetett a minorita rend főnökével, és a gimnáziumi épület készítése is terveztetett.

V. Ferdinand király e célra egy, Német-Lugoson, a hídfőnél fekvő 170 négyszögölnyi uradalmi üres házhelyet engedett át oly feltétel mellett, hogy az azon esetben, ha az emelendő iskolai épület ebbeli rendeltetése megszűnnék, ismét a kamarai uradalom tulajdonába essék vissza.

Azonkívül még ezer köből oltatlan meszet is ajánlott fel. — Lugos városa 1830. aug. 12-én évenként 200 pfrrt segélyfizetésre kötelezte magát, a mit az udv. kamara nov. 10-én helyben hagyott. — Végül számos magánosok és községek is oly áldozatkészséggel járultak az alaptőke gyarapításához, hogy az intézet felállítását biztosítottnak lehetett tekinteni. Ennek folytán az 1835. január 14-én tartott megyei közgyűlésből véglegesen „az ifjúság nevelését célzó és ez által vidékünk javát is előmozdító lugosi magyar grammatikalis iskolák épületének felállítását meg is rendelhették.”

S így a közadakozásból begyűlt összegből, a vármegye és Lugos városa által is kirendelt kézi munkások segédkezése mellett a király által adományozott térségen egyemeletes gimnáziumi épület emeltetett és pedig hat osztályra és egy iskolaszolga lakására számítva; a földszinti helyiségek kereskedőknek adattak ki az iskolai tőke időnkinti gyarapítása végett.

Az épület elkészülvén, a pénztárban maradt még 7259 pfrrt 53 kr., mely tőkének évi jövedelme 433 frt 36 kr. volt; ehhez járult a Lugos részéről felajánlott évi 200 frt és a boltok után évenként 472 frt. Tehát az összes évi jövedelem 1105 pfrrt és 36 kr. volt.

1837. júl. 3. Lachner Ágoston János helybeli közkedveltségű quárdián által a rend főnökével szerződés kötött a tanárok iránt. Ennek értelmében a rend a lugosi algimnáziumot tanárokkal fogja ellátni, a miért a vármegye az iskolai alapból mindegyik tanárnak

200 pfrtot fizet évenként. Minthogy pedig a tőke évi jövedelme még eddig nem volt elégséges a 4 tanáron kívül az igazgató fizetésére is, azért a rend öt évre minden díjazás nélkül ad igazgatót, akinek azonban még a nagyváradai iskolai főigazgatótól is megerősítést kellett szereznie.

Ezen öt év elteltével (1837. okt. 1-től számítva) az igazgató is kapjon 5 évig, egyelőre 100 pfrtot s ezen újabb 5 év multával pedig hasonlóan 200 pfrtnyi évi díjban részesüljön. Az irodai szerek beszerzésére évenként 8 frtot állapítottak meg.

A tanárok rendüknek helybeli társházában laktak s ott, mint a rend közvetlen körén kívül működő egyének, eltartásukért évenként mindegyik 140 váltó forintot fizetett. Minthogy azonban a klastrom a most felszaporodott egyének számára nem rendelkezett annyi szobával, négy új szobát kellett még a 4 tanár számára hozzáépíteni, a mire a rend már 1836-ban a király kegyelmét igénybe vette. A vármegye is adott engedélyt erdejéből a szükséges fát vágni és a fuvarokat is ő adta.

Igy épült ki azután a minoriták háza is egészen a régi színházig, a mely utóbbinak alapkövét 1835. ápr. 1-én rakták le.

Az első tanárok, kik mind 1837. szept. 19-én érkeztek Lugosra, a következők: 1-ső grammatikában Beckoy Bertalan pap-növendék; 2-ik gramm. Haach Salamon, a később szintén nagy kedveltségű pater Salamon; 3-ik gramm. Paulinyi Paulin; a 4-ik osztályban (syntaxis) Sujánszky Eusztach. — Az igazgatói teendőket Lachner Ágoston, helybeli quárdián és az elemi iskolák igazgatója vállalta magára.

Végképen elkészülvén a gimnáziumi épület, 1837. okt. 9-én volt az ünnepélyes átadás.

A minoriták templomában a 10 órai misében elmondott ünnepélyes „Veni Sancte“ után a vármegyei hivatalnoki kar, a kamarai tisztviselők, a városi tanács, a tanárok, tanuló ifjúság és nagy néptömeg gyűlt össze az új gimnázium épülete előtt. Kiss András vármegyei II. alispán, mint az iskolai bizottság elnöke, emelkedettebb helyen ült; jobbján Markovics József I. alispán; körülöttük az igazgató és a tanári kar. A lelkesedett nép feszülten várta a szokatlan és rendkívüli ünnepély fejlődését. Kiss András alkalmi beszédben dicsérettel említi a minorita rend érdemeit és

a gimnázium kulcsait zeneharsogás, taracklövések és „éljen“ kiáltások között az igazgatónak nyújtja át. Erre ez magyar beszédben a szülőknek gyermekeik és viszont ezeknek amazok iránti kötelességeit, a nevelés fővonásait, továbbá az igazgató és a tanárok nehéz feladatát fejtegeti. — Végre őszinte hálát mond a buzgó alapítóknak.

Örömkönnyek csillogtak a hallgató közönség szemeiben a lelkes szónok szép beszédére, s viharos „éljen“ kiáltások és taracklövések közt déli 1 órakor lett vége az ünnepélynek, mire a minoritáknál 55 terítékű ebéd tartatott.

Esti nyolcadfél órakor a gimnázium homlokzata kivilágított és Sujánszky tanár által készített két transparent állíttatott fel.

A magyar:

„Jó hazait s polgárt vágyván képezni Honának
A megye, keblében e tanodát emelé.“

A latin kronostichon pedig:

„In CLytl CoMltatVs Krasso et oppIDI LVgos Opera
sVrreXlt hVlas Athaeneon.“

Az ajtóban latin, magyar, német sőt szerb nyelven is éltették az alapítókat („vivant hujus literarii instituti fundatores“), kiknek tiszteletére fáklyás menetet is tartottak. S így általános öröm közt végeztek be ez ünnepélyes napot, mely a tudománynak Lugos falai között közadakozásból emelt csarnokát megnyitotta.

Elmulván az ünnepély, okt. 11-én kezdődtek az előadások és pedig azonnal négy osztályban. A tanulók tanpénzt nem fizettek.

1838-ban leérkezett a magy. kir. helytartótanács leírata is, mely szerint a lugosi algimnázium a nyilvános tanintézetek sorába igtatván, nyilvánossági joggal láttatott el. Ezen gyors intézkedésben fő érdeme volt Lonovics József csanádi püspöknek, a ki mint e vidék valóságos őrangyala s kivált Lugos városának kegyes pártfogója mindenütt lelkesített és buzdított s minden jó iparkodást és törekvést hivatali és személyi tekintélyével fensőbb helyen is előre mozdított és tetemes anyagi segítekezéssel is gyámolított.

Ezen ponthoz érván, vessünk futó pillantást a magyar gimnáziumok akkori állapotára.

Magyarországban a múlt században a középtanodai tanügy majdnem kizárólag szerzetesek kezében volt és egy általános, az

ország összes tanodáira érvényes tanterv még nem létezett. Csak a jezsuiták és a piaristák intézeteiben divatozott ezen két papi rendnek külön tanterve; a többi tanintézetekre nézve az alapító oklevél és a király megerősítő okmánya határozta el, vajjon ama két rendszerből melyikhez tartásuk magukat a tanárok. A gimnáziumi tanfolyam 6 osztályból állott: 1) parvisták, 2) principisták, 3) grammatisták, 4) syntaxisták, 5) poeták, 6) rhetorok osztálya. Ezután következett a 3 felsőbb osztály: logika, physica, metaphysica. — 1776-ban jelent meg az első általános országos tanterv „Ratio Educationis totiusque rei literariae” cím alatt. A gimnáziumi tanfolyam ezentúl csak öt, azaz 3 nyelvészeti és 2 humanior osztályból állott. Mária Terézia az országot 8 tankerületre osztotta s így a mi vidékünk a mai napig fennálló nagyváradai kerületbe esett. II. József császár változtatásai halála után eltörülten, az 1790—91-iki országgyűlés új tantervet dolgoztatott ki és ennek életbe léptetéséig újra a Mária Terézia-féle 1776. évi tanterv emeltetett érvényre. — Az új terv, a „Ratio Educationis publicae” 1806-ban jelent meg. E szerint van kis- vagy algimnázium 4 osztálylyal és 6 osztályú nagy- vagy főgimnázium, miután 1803. ápr. 23. helytart. intézkedés alapján a III. elemi osztály mint első gramm. oszt. a gimnáziumhoz kapcsoltatott. Az osztályok e szerint voltak: 1), 2), 3) grammatikális, 4) syntaxis; ezután a főgimnáziumot képező két humanitatis osztály, t. i. az 5) rhetorika, 6) poesis és minden osztályban csak egy tanár működött (Osztályrendszer).

Naponként két-két órát tartottak délelőtt és délután; a vasárnap és csütörtöki egész napon kívül még kedden délután is szüneteltek. A nagy vakáció szeptember és októberben volt, de 1831. óta augusztus és szeptember hónapokra tétetett át.

A tanterv részleteit mellőzzük, csak annyit említünk, hogy a magyar nyelv mind a hat osztályban csak rendes tantárgy volt, tan- vagy előadási nyelv pedig a latin. De a magyarázatoknál nemcsak a tanulók anyanyelvét kellett tekintetbe venni, hanem járatlanoknál és gyakorlás kedvéért a magyar nyelvet is használták. Csak 1844. jun. 20. kelt helytart. rendelet szerint lett a magyar nyelv a tannyelv, a latin akkor csak némely tantárgyra szorult. Több helyen azonban mint nálunk és Temesvárott is az előbbi gyakorlat maradhatott egyelőre. — Ezen 1806. évi tanterv

érvényben maradt egész 1856-ig s csak időnként tettek némi javítást rajta. Így 1827. a görög nyelv hozatott be heti 2 órával az 5-ik és 6-ik osztályba. Az 1833. évi országgyűlésből kiküldött országos bizottság 1842-ben adta ugyan be új tantervét felsőbb helyre, de határozat nem érkezvén, az 1806. évi terv továbbra is megmaradt. S ezen terv volt érvényben, midőn a lugosi 4 osztályú al gimnázium 1837-ben életbe lépett.

Az 1839. máj. 14-én Krassó vármegye részéről kibocsájtott alapító-levél (szövege Mészáros említ. m. 363. lapján) a pénzalapról ad számot és csak a már megnyitott négy osztályról szól, de a kilátásba helyezett további két humanior osztályról is szándékozik majdan ugyanazon szellemben intézkedni. Tanároknak csakis minoritákat fogadnak be, de azon kikötéssel, hogy a piarista-rend tanszabályai szerint maguk is előbb vizsgálatot tartoznak tenni és hogy a magyar nyelvben teljesen jártasak legyenek.

Következő napon máj. 15-én, Gyürky Pál, vármegyei főispán a gimnáziumot meglátogatta és nagy örömmel s meglelégedéssel tapasztalván a szép rendet és dícséretes előmenetelt, a vármegyei közgyűlésen is dícsérettel emlékezik meg Lachner igazgatóról, a kit elismerésül ez alkalommal táblabíróvá tettek.

A tanulók a másutt is élő divat szerint tanáraik vezetése alatt színi-előadásokat is tartottak, hihetőleg latin nyelven. Így 1841. máj. 10. egy vígjátékot adtak elő a minoriták ebédlőjében, mit idővel többször is ismételtek.

A minoriták diariuma 1842. márc. 3-ról azt írja, hogy Róka József csanádi kanonok mint csász. kir. tanügyi biztos Lugosra jött és nagy mise után a vármegyei és kamarai urak jelenlétében a gimnázium épületében bizonyos ünnepélyt tartottak, este pedig a város fényesen volt kivilágítva. Ezen ünnepély vajjon milyen célból tartatott? — nem lehet kiérteni.

Most a vármegye, minthogy időközben az alaptőke újra felfezaporodott (1842. febr. 4. Lonovics újabb adománya folytán, melyet a vármegye ápr. 7. megköszönt; — Lugos városa és az addig évenként adott 200 pfrton kívül most 1843. máj. 4. újra 200 frtot ígér évenként stb.) az alapításkor kilátásba helyezett 5 és 6. oszt. megnyitását is az alapító levél értelmében elhatározta; s erre nézve ez újabb lapítványt tartalmazó okíratot 1843. dec.

11-én ki is állította. (Szövegét lásd Mészáros említ. munk. 365. lapján).

Ezen okmány szerint az egész tőke 11,204 pfrt 34 kr. Ennek kamatai 670 frt 16 kr., Lugos városa évenként ad most már 400 pfrt; az épületbeli boltok után 458 frt 30 kr., tehát összes évi jövedelem 1528 frt 46 kr. Ebből az igazgató és hat tanár fizetésére csak 1400 frt kellett, 12 frt az irodai átalány és 12 frt 57 kr. az épületnek tűz elleni biztosítására, úgy hogy még 103 pfrt 49 kr. fölösleg maradt. — Ily kevésből állott még akkori időben az osztályrendszeri tanítás mellett egy hat osztályú gimnázium fenttartása, mely a mai időben egy tisztességes városi elemi iskolára is kevés volna. De jelen esetben a minorita tanárok olcsósága mellett még az iskolai oly költséges természetrajzi, fizikai és könyvtári felszerelések akkori hiánya is tekintetbe jő.

Ezen második alapító levél felső jóváhagyás végett beadatván, csak 1847. máj. 11-iki m. kir. helytartótanácsi intézkvény szerint a királynak azon év márc. 13-án kelt határozatával szentesített.

Ugyanazon évben jun. 27-én érkezett le a kir. leirat, mely a lugosi tanács által újabban ajánlott 200 pfrtnyi segélyt a városi jövedelmekből az V. osztály életbeléptetése céljából jóváhagyja. — De azért mégis a retorika vagy V. osztály már 1842. év okt. havában nyitott meg, a VI. osztály (poesis) pedig a reá következő évben.

Ezen két alapító okmány értelmében az intézetnek magyar jellege kitünik; sőt a magyar nyelv tanítására külön alapítvány is tétetett, mely azután könnyebb kezelhetés végett a főösszeggel egybe olvasztatott. — Másrészt pedig, minthogy csakis minoriták taníthattak, az intézetet egyszersmind római katolikusként kellett tekinteni. A felekezeti és nemzetiségi féltékenység még akkor nem létezett, az iskola jellegének szorosabb meghatározására akkor még nem volt szükség; természetes és magában volt érthető az intézet jellege, melyet kétségbe vonni vagy vita tárgyává tenni bizony senkinek sem jutott eszébe. Későbbben azonban 1801. aug. 7-én 543. sz. a. kelt közgyűlési határozatában a kegyúri joggal bíró vármegye kénytelen volt a gimnázium magyar és római katolikus jellegét határozatilag bevallani s nyilvánítani. — Az

intézet pecsétjének köríráta ez: „A Krassó megyei Lugosi kir. tanoda pecsétje 1842.“

Minthogy az 1824. júl. 20. és az 1835. jun. 30. kelt helytartótanácsi rendeletnél fogva minden tudományos intézetnél a vallási dolgok ellenőrzésére püspöki biztosnak is kellett lennie, a csanádi püspök 1842. máj. 14-én a lugosi gimnáziumhoz Hoffstätter Xav. Ferenc alesperest nevezte ki. Ez évenként kétszer tett a vizsgálatok eredményéről jelentést; 1842—1847. évi relatiói még megvannak a temesvári püspöki levéltárban.

A lugosi most már 6 osztályú főgimnázium baj nélkül folytatta pályáját, míg a magyar szabadságharc napjai be nem következtek.

1848. máj. 22-én a tanárok is a nemzetőrségbe soroztattak be és a tanév a korábban megtartott vizsgálatok után már jun. 4-én zárattott be; a következő 1848—49. tanév pedig csak 5 havi szünet után nov. 3-án vette kezdetét és a folytonos városi mozgalmak dacára is rendesen folytak az előadások; márc. 20-án volt vége az első félévnek és a második 1849. aug. 2-án klasszifikáció olvasással és „Te Deum“-mal fejeztetett be.

Az 1849—50. tanévre új igazgatója lett a gimnáziumnak. Lachner helyébe t. i. a ki a klostrom szerzetháza pénztárának rovasára nagy vendégségeket tartott, miáltal sok hízelgő tányérnyaló tisztelgőt szerzett a városban, de előljárója kegyét elveszíté, quardián- és igazgatónak Paulinyi Pál küldetett, kit egyik rendtársa „homo intolerabilis et crudus“-nak (műveletlen és nyers) nevezett. Persze Lachner után ez nagy változás lehetett; nem is maradhatott itt sokáig. Egy izgalmas év múlva el kellett mennie és helyére 1850. aug. 28-án Pléva Balázs jött Lugosra.

Ezen 1850—51. tanévvel szűnt meg a gimnázium. 1851. szept. 12-én megérkezett az új quardián Hain Maximilián és elhozta a még itt tartózkodó tanároknak áthelyezési leveleit, a mire ezek csakugyan kitűzött lelkeszi állomásaikra távoztak. — Hasztalan volt a község kérelme, eredménytelenek a gyakori gyűlések is, melyeken a megváltozott körülményekhez képest a tanárok fizetését is fölemelni ígérték, mind hiába.

A rend t. i. részint a megváltozott tanrendszer miatt, részint a szabadságharcban szenvedett nem csekély személy-vesztése

miatt nem rendelkezhetett elegendő alkalmas egyénnel, kik a most már szükségessé vált német nyelvet is értették volna. Meg kellett tehát szűnnie az intézetnek, s Lugos városa így veszté el egyik büszkeségét. — A gimnáziumi épület azután katonai kórháznak használtatott, mígnem 1856. okt. 16-án újra eredeti rendeltetésének adatott át.

E helyen talán nem lesz fölösleges az eddig kezembe akadt statisztikai adatokat is közölni:

Az 1841—42. tanév végén kiadott írott latin információ szerint van összesen 106 tanuló négy osztályban. I. oszt. 31. parvita, tanár Rosen Gottfried; II. oszt. 25 principista, tanár Tometsek Theophil; III. oszt. 28 grammatista, tanár Horváth József; IV. oszt. 22 syntaxista, tanár Zetykó Clemens. — Igazgató: Lachner.

1842--43. tanév végén 5 osztályban összesen 104 tanuló van. I. oszt. 23, tanár Emrich Rudolf; II. oszt. 25, tanár Mandik Mátyás; III. oszt. 19, tanár Tometsek Th., IV. oszt. 26, tanár Zetykó C.; V. oszt. 11, tanár Faragó Cyrill.

1843—44. tanévben már 6 osztályban van 117 tanuló. I. oszt. 32, tanár Lieverry Dániel; II. oszt. 18, tanár Bajcsi Benjámin; III. oszt. 21, tanár Zetykó; IV. oszt. 16, tanár Tometsek; V. oszt. 20, tanár Buzna Fábián; VI. oszt. 10, tanár Faragó.

Az 1846—47. tanévről csak e négy tanár nevét találtam: 1. Ferenczy Bálint; 2. Radmatics Amant; 3. Hornyik Jeromos; 4. Lieverry Dániel.

Az 1847 -48. tanévről a „lugosi kir. középtanoda“ magyar értesítőt adott ki. A vizsgálatok febr. 16. és jun. 2-án tartattak. A tanulók száma 118. Az I. oszt. 28, tanár Hompasz Ákos; II. oszt. 25, tanár Haach Salamon; III. oszt. 22, tanár Csengő Anselm (a kit az osztrák kormány 1849-ben szept. 8-tól nov. 3-ig a szabadságharcban való részvétele miatt fogva tartott); IV. oszt. 15, tanár Eperjessy Aurél; a szónoklati osztályban 16, tanár Dobos Donát; a költészeti osztályban 12 tanuló, tanár Faragó Cyrill.

1850-ben életbe léptetett Thun-féle szakrendszer miatt, miután ez csak 4. és 8. osztályos gimnáziumot ismert el, felszólította Thun kultuszminiszter az egyes tanhatóságokat, hogy nyilatkozzanak ez ügyben az átalakítás érdekében. Így 1852-ben a csanádi

püspök is felszólítást kapott, aki ez év szept. 20-án adott válaszában mondja: „A lugosi gimn. a mult évben ismeretlen okokból, de gyaníthatólag a kellő alap hiánya miatt megszűnt. De kíváncsok, hogy újra rendszerezítve visszaállíttassék s legalább is 4 osztályra kell kiegészíteni. Temesvárt kivéve az egész vidéken nincs középtanoda, a tanulók pedig a határőrvidékből is sokan jöttek oda, ezért még Pancsovára is kellene egy 4 osztályos algimnázium.“ Mellékelve volt a lugosi gimnázium alapjának kimutatása is. A püspök tehát belátta a lugosi gimnázium újra felállításának szükségét és a város maga is kérte 1850. aug. 22-én a püspök pártfogását a gimnázium felállítása érdekében, annál is inkább, mivel a község is kész minden tőle kitelhető áldozatra. Minthogy a minoritáktól most már nem kaphattak tanárokat, világi egyéneket kellett volna szerződtetni, természetesen 3—4-szeres díjazás mellett, ami előbb az alap szaporítását tette szükségessé.

1853. év elején ezen alap 13724 frt volt, amely kamatozott és a tanárok fizetésére 1298 frt jutott. Minthogy pedig a tervbevett 6 világi tanárnak 4200 frt kellett, a hiányzó különbség 2901 frt volt. A gimn. épületi bolthelyiségeknek 1849-ben kezdett bérlete lejárt s újabb, kétszeres bérletösszegre volt remény. A hiányzó összeget a város, csakhogy gimnáziumot kapjon, szívesen elvállalta.

A sok kérés és sürgetésnek végre csak 3 év múlva lett eredménye. Miután az iskolai alap a magánadakozásokból begyűlt 4824 forinttal szaporodott s Lugos város is 1856. jan. 1-től számítva évi 2500 frttal járult hozzá az intézet folytonos pártolásához; e tanoda a pártfogó iskolai választmány által kijelölt és a kormány által kinevezett tanárok vezetése mellett újabban 1856-ban Jaszinszki lugosi ker. kapitány sürgetésére megnyílt mint 4 osztályú algimnázium osztrák szellemben, német tannyelvvel és nyilvánossági joggal. A tandíj 8 frt volt, melyet az adóhivatalban kellett lefizetni.

Az intézet egy osztálylallyal indult meg, míg a többi osztályok évenként fokozatosan következtek. Az intézet egyelőre csak az egy, igazgatónak is idehelyezett Klumpár Flor. János vezette, aki okt. 16-án 46 tanulóval kezdé meg ünnepélyes Veni Sancte után az új ciklust. Okt. 21-én jött Lugosra a püspök által küldött Bilmann Márton hittanár, a ki azonban idővel más tantárgyakat

is tanított s a helytartóságtól 1857. június 3-án kapta meg végleges kineveztetését.

Az 1857—58. évi tanév két osztállyal vette kezdetét s az év végén az I. osztályban 23, a II-ban 26 tanuló volt. Vallás szerint 21 rkath., 7 gkath., 16 gkel. és 5 izr. volt, anyanyelv szerint 22 német, 21 oláh, 3 magyar, 3 cseh. Ezen évben Klumpár jeles és kedvelt igazgató állásáról lemondott s helyette néhány hónapig Drizal tanár vezette az igazgatói teendőket, mire ő is Szakolcára hívatván, távozott s utánna Stary Gyula következett előbb mint helyettes, később mint rendes igazgató. 1858—59-ben 3 osztályú volt a gimnázium. A következő 1859—60. tanév már teljes 4 osztállyal kezdődött s a tanári kar e jeles tanerőkkel szaporodott: Malina, Repitsch János, Schreiber Egyed és Vrabec József.

E tanárok áldásosan működtek itt a nevelés terén, fejlesztvén az ifjúság értelmét s jóra hajló kedélyét. A fizikai muzeum is ez években alapítottatott Stary tanársága alatt, Vrabec pedig közadakozások útján fischarmóniumot is szerzett a gimnáziumnak s az ifjúsági zászló is ekkor szereztetett be s mindjárt egy, kellemes tavaszi multság is tartatott júliusban, a postakertben.

Új korszak állott be az intézet történetében 1861-ben. A nemzet u. i. visszanyervén önkormányzati jogát, ezen intézetet is méltán ki kellett venni a kizárólagosan német tanárok kezéből s magyar tanárookra bízni, ámbár a német tannyelv a helyi körülményeknek jobban megfelelt, amennyiben a tanulók fele mindig német, a másik pedig a németet értő román volt s csak elvétve akadtt néhány magyar. De a nemzet e nagy vívmánya fölötti örömeiben csekélynek tüntette fel az ily gyökeres változástól keletkezhető értelmi fejlődés hátramaradását a kevésbbé megértett s így nem jól érvényesíthetett előadások miatt. A változások ily dolgokban csakis nagy vigyázattal s lassan eszközölhetők, amit e vidéken is be kellett látni és évek multak, míg a magyar nyelv társadalmi terjedésével s meggyökerezésével e bajon segítve lett. Az eddigi gimnáziumi igazgatóság 1861. májusban felszólította a vmegyét, vajjon miképen szándékozik a gimnázium ügyében intézkedni? Mire a vármegye azt válaszolta, hogy a mostani német tanárok fizetése csak szeptember végéig biztosítatik, de az 1861. 2. évi tanévre már nem alkalmazhatja őket, járatlanok lévén a ma-

gyar nyelvben. Azért is ez iskolaév végeig mindannyian eltávoztak Bilmann kivételével, ki mint csanádegyhmi. pap a magyar nyelvet bírta s így azonnal igazgatónak is tétetett, melléje kapván Suttág Ferenc, Repcsik János és Várkonyi Árpád tanárokat, akik az előleges intézkedések miatt a tanítást csak novemberben kezdhették meg. A tandíj fizetése már a múlt év 1861. márciusban beszünttetett. Sőt a vmegye még Lugos városát is, bár rendellenesen és felsőbb jóváhagyás nélkül, az 1856. óta adott évi 2500 frtnyi segély fizetése alól is felmentette, minek következtében a 700 frttal amúgy sem igen fényesen javadalmazott tanári székeket mind be sem lehetett tölteni s a felsőbb rendeletre szervezett román nyelvi tanszék sem volt életbe léptethető. A helyt.-tanács a vmegye ama felmentését megsemmisítette ugyan, de a város a jövővel nem törődve, a csak túlbuzgóságában megszavazott összeget nem akarta s nem is bírta már megadni. Ezért törvényes úton indult meg a város ellen a per, hogy kötelezettsége teljesítésére szoríttassék, de ez sokáig húzódott el. Még 1864-ben is csak 400 frt volt meg egy még hiányzó tanár fizetésére, miért is a csanádi püspök Bilmann által megkérve, ezt 300 frtnyi adományaival 700-ra egészítette ki, de csakis egy évre, míg Lugos eleget nem tesz kötelezettségének.

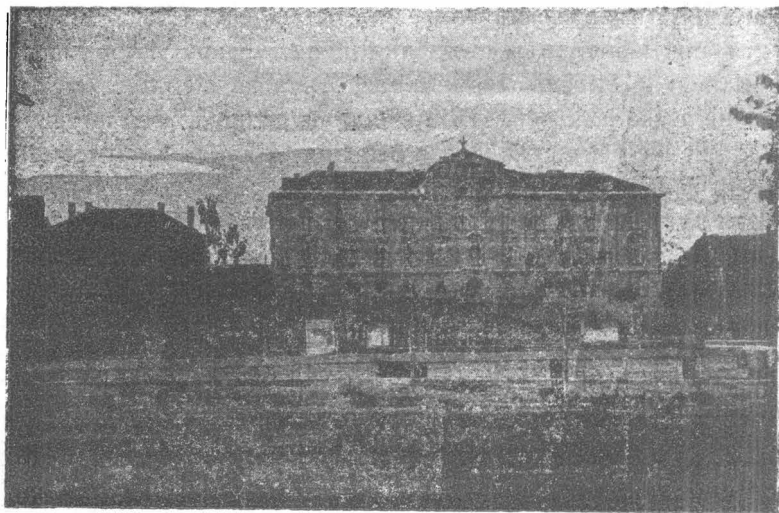
1861-ben a vmegye részéről összehívták az alapítótágok, hogy a gimn. előadási nyelvére nézve megállapodjanak s mint-hogy a magyarok kevés számban jelentek meg, a románok maradtak többségben s a román fogadtatott el tannyelvül, ami talán nem ellenkezik az alapítók 1837. évi intenciójával, kik alig gondoltak magyar iskolára a mostani értelemben, hisz akkor egyetlen katolikus gimnázium sem volt magyar, hanem latin tannyelvű. Ezen határozat mégis nagyon megdöbbenőleg hatott s a kormány magyar-román nyelvű párhuzamos előadást rendelt el. Sőt egy hang 1861. szept. 4-én a bizottmányi gyűlésen még egy önálló, tisztán román nyelvű gimnáziumot is kívánt Lugoson felállíttatni, ahol egyet is alig bírtak fentartani.

Sok nemzetiségi és anyagi küzdelem, szűk és szegényes viszonyok, gyakori tanári változások, a helyiségek szűkossége jellemzik a következő éveket. Az alkotmány visszaállítása után

1867. okt. 8-án báró Eötvös József miniszter új tanrendszert dolgozott s adott ki magyar nemzeti irányban.

Trefort Ágoston 1873. ápr. 21-én hivatalos körútján Lugosra érvén, az igazgatótól és a gimnázium-pénzalapot kezelő vmegyei hatóságtól nyert felvilágosítások után a helybeli gimnáziumnak közművelődési szempontból e nemzetiségi vidéken nagy fontosságát belátván, elhatározta, hogy ezen intézetet mindenestül a tanulmányi alap terhére veszi át és 8 osztályra egészíti ki.

S miután a vmegye a miniszter ebbeli ajánlatát nagy örömmel fogadta, csak az intézet eddigi jellegének megtartását követvén

AZ ÚJ FŐGIMNÁZIUM.

ki, a gimn. kiegészítése még azon évben el is kezdődött, amennyiben mindjárt az 1873—4. tanévben megnyílt az 5. osztály s folytatólag a köv. években a többi osztályok, mígnem az 1876—7. tanévben a 8. osztály is életbe lépett 15 tanulóval, akik közül az év végén 14-en tettek érettségi vizsgálatot. A fokkonként kiegészített intézetben a helyiségek hiánya képtelen állapotokat hozott létre.

A tanárokat a vmegye választotta s a miniszter nevezte ki. Fizetésüket egy részök 700 frtjával a vmegyei gimn. alapból kapta. A tanárookra nézve ezen sérelmes és aránytalan állapot csak 1893.

jul. 11-én orvosoltatott, amikor is egy miniszteri rendelet a megyei gimn. alap átvétele után az egész gimnáziumot teljesen állami kezelésbe vette át s a tanárok fizetését is egyenlővé tette.

Akkor indult meg egyúttal a tágas, célszerűen berendezett új gimnázium építése is az előbbihez közel, a Temes partján, a város egyik legszebb pontján, egészséges és csendes helyen. 1897. októberben költöztek be az új épületbe. Az időközben meghalt Bilmann Márton helyébe 1892. év végén kinevezett Putnoki Miklós igazgató mintaszerűen rendezte be az épületet és az oktatás ügyét is buzgalommal vezeti. A tanárok névsora több jelesen képzett és szélesebb körben is ismert szakférfiak neveit tünteti fel.

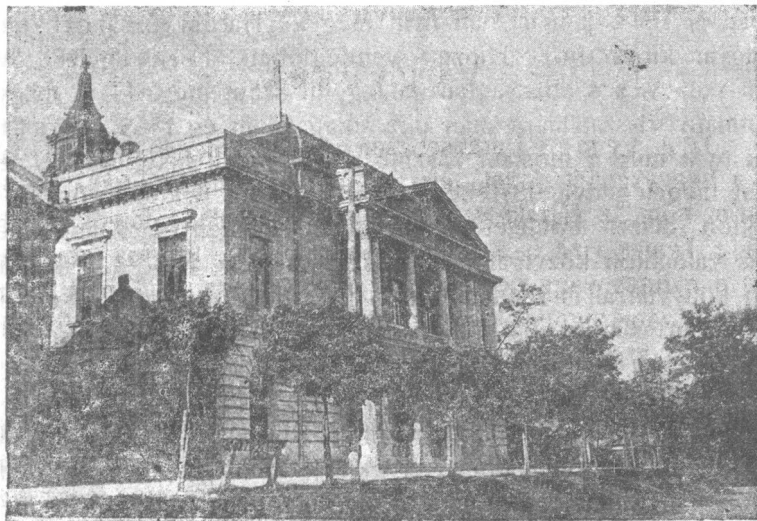
VII.

Vegyesek.

1) A Teme s Karánsebesen túl a Szemenik hegyből fakad és a hegyeken át jövet, éjszaki irányban halad. Bähr törvénye szerint mint az éjszaki vagy déli irányban haladó folyók általában, úgy a Temes vize is a földnek keleti irányú forgása következtében a nyugati vagy németlugosi partot mossa. A Temes a városnak változatosságot s kellemet, sok iparágnak megélhetést ad; a hegyekről medrében sok kavicsot és homokot hord, mint az út és házépítésre szükséges anyagot; azonkívül sok halat is tenyészt. De ezen kellemes és hasznos oldala mellett igen kártékony is, mert gyakori kiöntései miatt és medrének gyakori változtatása által különösen a Spanyol-malomtól a Iovaskaszárnyáig igen széles ártere van, amelyben 2—3-ágban folyik tovább. A folyónak alapos rendezése még korántsem várható.

2) A Színház alapköve 1835. április 1-én tétetett le a „Fekete sas“ udvarában, a minoriták tőzsomszédságában, régibb istállók helyére. A „Fekete sas“ akkor Liszka Antal tulajdona volt, aki magasabb eszméktől vezérelve, a maga erejéből hozta a művészetnek e nagy áldozatot, hogy számára oly épületet emelt, amely még a múlt évtizedig is használható volt. Liszka 5 éves fia, Károly tette le az alapkövet és az emlékiratot és a Liszka család részére örökös páholy tartatott fent. — Később új birtokosa Párvy ízlésesen kijavíttatta és kicsinosíttatta, úgy hogy egy ideig ismét az igényeknek és a látogatók számának is megfelelt. — Eleitől kezdve majdnem kizárólag német előadások tartattak benne. Míg végre 1875-ben Arady jeles társulata megtörte a jeget, s azóta minden évben 2—3 hónapig magyar társulat játszott, s évről-évre jobban hódított, a városi társadalom pedig a magyar nyelv terjedésével a színház látogatók számát is nagyban növelte. — 1899. évben kezdték építeni az akkori Szin-

házpártoló Egyesület kezdeményezésére a város költségén és egyesek adományából a magyar színészetnek új házát a gimnázium mellett, a Temes partján, míg a régi színházat a tulajdonosa

VÁROSI SZÍNHÁZ.

lebontatta, hogy más új háznak adjon helyet. -- Az ünnepélyes megnyitás 1900. december 1-én történt.

3. Dalegyletek. 1852. év április hó 1-én lépett életbe a „Gesangsverein“ mely 1857-ben a „Musik-Verein“ nevet vette fel és zene iskolát is állított fel. Évről-évre erősödött és gyarapodott külső és belsőképen. Gyakran igen élvezetes dalestélyekkel és műkedvelői színi-előadásokkal adott magáról életjelt az egyesület, amely nem egy vidéki dalár versenyről kitüntetéssel tért haza. 1877-ben fennállása 25-ik évfordulóját ünnepelte. A dalárda alapítása és felvirágoztatása körül főérdeme volt egykori fáradhatatlan és ügybuzgó karnagyának Wusching Pál Konrád tanítónak. Ezzel szemben Scherff Ferenc egy magyar dalárdát alakított, amely csakhamar a régibb Német Dalegylettel egyesült és azóta magyar szellemben folytatja dícséretes működését és legújabbán 1907. aug. 18-án Egerben is az első arany érmet nyerte.

meg. — A románoknak is van már régebb idő óta dalárdájok és pedig mind a két hitfelekezetnek külön. Szép sikerrel működik az Iparosok dalköre is.

4) A kaszinó. Az első kaszinó, mint az ország más városaiban is 1848. január 8-án nyílt meg a „Három rózsához“ (most „Magyar király“-hoz) címzett vendéglőben. Ezen egylet rövid életű volt és a szabadságharccal együtt szűnt meg. — A magyar alkotmány visszaállítása után újra megalakult és 1865. augusztus 1-én nyílt meg a mostani kaszinó. De a bérelt helyiségekkel nem lévén megelégedve 1875-ben részvénytőkére fektetve önálló és tulajdon díszes épületet emeltetett a Széchenyi-utcában, amely azóta válogatott közvígalmaknak is színhelyévé lett. — A kaszinó szép könyvtárral is rendelkezik. — Több év óta román olvasókör is van (Concordia) Lugoson. — Ujabban a tisztviselők is külön „Otthont“ c. társaskört alakítottak.

5) Könyvnyomda és ujságok. 1852-ben telepedett le Lugoson Traunfellner Károly nyomdatulajdonos és már a következő évben egy német helyi érdekű „Lugoscher Anzeiger“ című közlőnyt indított meg, de ez részvét hiányában 1854-ben megszűnt. — Traunfellner utódja Wenczely János 1858-ban ismét felélesztette a lapot, mely 1861. július 6-án a magyar kormány és Krassó vármegye visszaállítása alkalmával „Krassoer Zeitung“ lett és Szörény vmegye bekebelezése óta „Krassó Szörényer Zeitung“ címen jelent meg. — 1879-ben Türr Lajos gimnáziumi tanár magyar nyelvű heti lapot indít meg „Krassói Lapok“ cím alatt, mely 1888. év végén a vármegye hivatalos közlönyévé lett s Szörény vmegye beolvasztása után „Krassó-Szörényi Lapok“-ra változtatta nevét. — Reiner szerkesztősége alatt „Südungarische Bote“ című német lap indult meg, Reiner elköltözése után egy „Südungarische Revue“ c. lap támadt, de az „Süd. Bote“ is nem-sokára ismét feléledt. — 1879-ben egy „Desceptarea“ c. román lap is jelent meg, de részvét hiányában félév múlva megszűnt. — Jelenleg magyar, német és román nyelven 6 hetilap jelenik meg; névszerint: Krassó-Szörényi lapok, Lugosi hírlap, Südungarn, Südungarischer Bote, Lugoser Zeitung, Drapelul.

Az első lugosi nyomdát most Virányi János özvegye vezeti, Traunfellner Károly hasonló nevű fia 1879-ben állította

fel a második nyomdát, a melyet most Traunfellner Károly özvegye vezet. Ujabban még három nyomda állíttatott fel Lugoson, t. i. Sziklai Lajos, Szidon József, Husvéth és Hoffer.

6) Könyvkereskedés. Először Csörner Vilmos, az 1850-es évek elején német kölcsönkönyvtárt nyitott, s emellett iskola könyveket és zeneműveket is árult, úgy Kherer könyvkötő is tartott iskola könyveket. A gimnáziumi tanárok Temesvárról hozták egy ideig a szükséges tankönyveket, míg nem az 1860-as évek elején Pollacsek temesvári könyvkereskedő Kréman vezetése alatt egy fiók üzletet nyitott Lugoson, de azt anyagi kárral nem sokáig tarthatta fenn. Később ifj. Traunfellner Károly is nyitott tanszer- és könyvkereskedést. Író- és egyéb tanszereket majdnem minden vegyeskereskedésben lehet még ma is kapni, könyvekre pedig csak a tanulóknak volt szükségük, netalán egyéb könyvszükségletet az említett könyvkereskedők és könyvkötők közvetítettek, vagy egyenesen kellett megrendelni. A főgimnáziumi ifjúság és tanári karának, valamint az apácáknak, a kaszinónak és a vármegye műveltebb tisztikara igényeinek tulajdonítható, hogy 1874. óta Auspitz Adolf már rendszeresebb és jól felszerelt könyvkereskedést és kölcsön könyvtárt tarthat fent. Ugyanakkor Zumbt Antalnak is volt itt több évig könyvkereskedése, melyet később Nemes Kálmán vett át.

7) Gyógyszertár már 1783-ban említetik Lugoson, 1812. június hó 1-én nyilvános árverésen 25200 rfrton vette meg Krausz-tól Fischer József vármegyei komisárius. Ez később Gallini Ferenc tulajdonába ment át, mely 1860. körül Kroneter, majd Fényhalmi tulajdona lett, míg végre Vértés Lajos szerezte meg s jelenleg is tulajdonában van. — Sokáig csak ezen egy gyógyszertár állott fenn a német részen, míg 1861. december 17-én Szvoboda is nyert engedélyt a román részen egy másodikat megnyitni. Ez jelenleg Riegeré. — 1906. év nyarán nyílt meg a harmadik gyógyszertár a minoriták bérházában. — Megemlítendő még, hogy a német részen már régebben áll fenn egy drogueria.

8) Posta és közlekedés. Lugos a temesvár-erdélyi főútvonalba esvén, a posta közlekedés e városon át történt. A lugosi minoriták matrikulás könyveiben 1764. évre találjuk először

vasbeton és cementgyár, Hegyesi gépjavító műhelye, a villany-erőre berendezett Stökl-féle butorgyár, továbbá több téglagyár.

11) Statisztikai adatok. 1845-ben 5000; 1847-ben 5600 lakosa volt Lugos városának.

1851-ben Román-Lugoson volt 1143 házban 6583 lélek, melyből 1047 rkath., 4505 g. nemegyesült, 533 görögegyesült, 91 ág. ev., 58 helvét és 349 zsidó, míg Német-Lugoson 264 házban 1781 lélek lakott, melyből 1199 rkath., 217 görög nemegyesült, 8 görögegyesült, 178 ág. ev., 18 helvét és 161 zsidó. Tehát összesen 1407 házban 8364 lélek volt. — 1861-ben Román-Lugoson 1400 és Német-Lugoson 300 házban 10000 lélek íratik egybe. — 1870-ben a román részen 1422 házban 8304 lélek, a német részen pedig 328 házban 3350 lélek. Összesen 11.654 lélek. — 1880-ban a román rész 1432, s a német rész 328 házzal; az első 7811, a második 3476 lélekkel, összesen 1760 házban 11.287 lélekkel szerepel a statisztikai kimutatásokban. Közülök 1355 magyar anyanyelvű, a többi túlnyomó része német és román írni és olvasni 5413 lélek tud, melyből Német-Lugosra 1864, Román-Lugosra meg 3549 lélek esik. A város területe 9970 kat. hold és 538 öl. A város területén vannak: Binis, Tarabistye, Olaza nevű dűlők. Említetik még egy „Páhalma” nevű halom is, mely bizonyára Páhalma csonkítása vagy talán helytelen kiírása lehet. — 1890-ben mindkét Lugoson 12498 lélek volt, ezek vallás szerint a következőképen oszlanak fel: 5038 rkath., 804 gkath. 4560 gkel., 481 ág. ev. 296 helvét és 1303 izr.; anyanyelv szerint 1807 magyar, 5152 német és 5277 román és egyéb, akik 1812 házban laknak. Lugos határa 11.828 kat. hold. — A legutóbbi népszámlálás (1900. év végén) szerint Lugos r. t. város területe 11.893 kat. hold, polgári népessége 15.457 lélek, melyhez : katonai népesség is járul 669 lélekkel. Ebből 8103 férfi, 8023 nő és 60 évnél idősebb férfi és nő 1318. Nemzetiség szerint 3932 magyar, 6241 német, 5564 román, 153 szerb, 77 tót, 13 horvát, 3 ruthén és 143 egyéb. Vallás szerint 7439 rkath., 1054 gkath., 4761 gkel., 789 ev. ref., 437 ág. ev., 16 unitárius, 1622 zsidó és 8 egyéb. Magyarul tud beszélni 7893, ír és olvas 10.084 lélek. Lakóházainak száma 2219, melyeket építésük anyaga szerint osztályozhatunk: kőből vagy téglából épült 1330; kő- vagy téglá alappal s a további építmény vályog- vagy

sárból 169; tiszta vályog- vagy sárból 229; fa- vagy más anyagból 491; a házak fedelére nézve: cserép-, pala- vagy bádoggal 795; zsindely- vagy deszkával 1347; nád- vagy zsuppal 77 ház van fedve. A lakosság foglalkozás szerint: kereső 7811, eltartott 8315 lélek, összesen 16126, melyből a foglalkozások egyes ágai szerint esik: mezőgazdaság és kertészettel foglalkozó kereső 1388 lélek, eltartott 2084 lélek, — őstermelés egyéb ágain 22 lélek, eltartott 61 lélek, — iparral 2414 lélek, eltartott 2349 lélek, — kereskedelem- és hitellel 672 lélek, eltartott 807 lélek, — közlekedéssel (fuvaros, bérkocsis, vasúti) 245 lélek, eltartott 531 lélek, — közszolgálat- és szabad foglalkozással 682 lélek, eltartott 1129 lélek, — véderő 669 lélek, eltartott 149 lélek, — napszámos 253 lélek, eltartott 411 lélek, — házi cseléd 892 lélek, eltartott 30 lélek, — egyéb ismeretlen foglalkozással 574 lélek, eltartott 763 lélek.

12) Szomszédos falvak. Szatumik, mely már 1740-ben említetik e néven, kamarai birtok volt, mígnein gróf Saurau (Szóró) János 13408 frton megvette és 1800. febr. 19-én vármegyei és városi tisztviselők és urak jelenlétében birtokába vette. Ezen évben ültették a lugos-szatumiki-út hosszában a kétsor fűzfát. 1802. április 20-án a még csak 7 éves Trautenberg János lett a gróf örökösétül felsőbb helyen megerősítve.

Oláhság (vagy Ollós-ág?) és Herendjest falvakat Piacsek vette meg a kamarától és 1801. május 30. vette birtokába.

Gavosdiát és Zsena kétharmad részét Frummer Fülöp Arad vmegyei táblabíró (Szende Béla Krassó vmi alispán, később első honvédelmi miniszternek nagyatyja) vette meg a kamarától 42 ezer s néhány száz frton és 1803. augusztus 1-én volt az ünneplés átadás. — Gavosdia már 1557. évben mint Lugos szomszédja szerepelt.

Boldur és Hodos falvakat Bernátfi József és Antal vették meg a kamarától 50.000 frton, s meghatalmazottjuk, Scultéy 1804. január 23-án vette át.

Honoris falut 33600 frton Lovrencsics Lőrincz, Temes és Krassó vmegyék táblabírája vette meg, és 1804. szeptember 30-án volt a beigtatás.

Ohaba-Mutnikot Jakabfi Simon vette birtokába 1806. március 10-én.

Vecseháza 1809. nov. 6-án 80.000 frton Leitner János vette meg.

Daruvár, Magyar-Szakos, Zgribestye és Skeus falvakat „nagy államférfiúi érdemeiért“ Metternich herceg kapta a kincstártól 1814. július 1-én.

Utószó.

A könyv szövegében közzétett képek a kifogástalan fotografiai felvételek dacára részben — sajnos! — nem igen sikerültek; sőt a cinkografusok bérharca miatt több tervezett kép el sem készülhetett. Egészségem állapota miatt azonban tovább nem várhattam és a könyv kinyomtatását siettetnem kellett.

Egyúttal kedves kötelességemnek ismerem hálás köszönetet mondani mindazoknak, akik tanácssal vagy adatokkal a könyv belső értékét emelni segítettek. Név szerint Ngos Marsovszky Árpád polgármester úrnak, aki igen fontos újabbkori adatokat bocsájtott rendelkezésemre; így dr. Traunfellner Artúr városi tanácsnok úrnak is; továbbá Ivanovszky János, Greku Demeter gkath. esperes, Nemes János tanár, Tempea József gkel. lelkész, Chován Zsigmond ág. ev. lelkész és Zöld József elemi isk. igazgató uraknak.

Szabadka, 1907. október 24-én.

A SZERZŐ.

Tartalom.

Előszó	5 lap
I. A mai Lugos	7 „
II. Városunk hajdankora	10 „
III. A török korszak 1526—1718.	
A.) 1526—1571.	17 lap
B.) 1571—1604.	30 „
C.) 1604—1658.	54 „
D.) 1658—1694.	66 „
E.) 1695—1717.	78 „
IV. Lugos újkora.	
A.) 1717—1778.	88 lap
B.) 1778—1792.	95 „
C.) 1793—1808.	99 „
D.) 1808—1848.	105 „
E.) 1848—1849.	109 „
F.) 1850—1867.	119 „
G.) 1867—1889.	123 „
H.) 1889—napjainkig	124 „
V. Vallási és egyházi viszonyok.	
A.) Előzmények	131 lap
B.) A római katolikusok és a minoriták	132 „
C.) A görög keleti vagy görög nemegyesült egyház	148 „
D.) A görög katolikusok	152 „
E.) A protenstánsok	155 „
F.) A zsidók	156 „

VI. Tanügy.

- 1) Elemi iskolák 158 lap
2) A főgimnázium 165 „

VII. Vegyesek.

182 „

- 1) Temes, 2) A színház, 3) Dalegyletek, 4) A kaszinó, 5) Könyvnyomda és újságok, 6) Könyvkereskedés, 7) Gyógyszertár, 8) Posta és közlekedés, 9) Pénzügyintézetek, 10) Gyárak és ipartelek, 11) Statisztikai adatok, 12) Szomszédos falvak.

Utószó 190 lap.

Sajtóhibák.

43. lap, 3. sor alulról: „elfogó“ helyett: „elfogadó“.
48. lap, 13. sor alulról: „volt“ helyett: „szokta volt“.
91. lap legalsó sor: „muna“ helyett: „numa“.
132. lap, 10. sor felül: „erélyi“ helyett: „erdélyi“.
134. lap, 10. sor felül: „közköltségen“ helyett: „közadakozásból“.

